

واریق

مجله ماهانه فرهنگی فارسی و ترکی
آبلیق تورکجه و فارسجا فرهنگی نشریه

بشینجی ایل صایی ۱۲۹۱۱ (آردیجیل صایی ۵۷ و ۵۸)
سال پنجم شماره ۱۲۹۱۱ (شماره مسلسل ۵۷ و ۵۸)

بهمن و اسفند ۱۳۶۲

(شماره امتیاز ۷۵۳۸)

این مجله بهیچ حزب و گروهی بستگی ندارد

VARLIQ

Monthly
PERSIAN AND TURKISH JOURNAL
5t Year No. 11, 12 (Serial No. 57, 58)
DEC, JAN 1984

Address .Vejli-ASR Ave. Bidi Str. No. 17
Tehran, Iran

قیمت ۱۵۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم

ایچینده کیلر

(فهرست)

- ۱- بیزودیلیمیز : دوکتور حمید نطقی ۳
- ۲- آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش (۳۵): آکادمی سیین دوکتور جواد هیئت ۱۶
- ۳- فردوسی شهنامه سیله نظامی اسکندرنامه سی نین ادبی علاقه لری حقیینده (۲): پرفسور غ. بیگدلی ۲۲
- ۴- حضرت محمد (ص) ین اؤگودلری: ترجمه ائذن ج. هیئت. ۳۴
- ۵- آنا دیلیمیز و ملی وارلیقیمیز اوغروندا خاطرهلر (۶): م. ع. فرزانه ۲۴
- ۶- اغوزها (۲): دکتور جواد هیئت ۴۶
- ۷- دیوان لغات ترک محمود کاشغری: دکتور جواد هیئت ۵۷
- ۸- گۆرمه سن یاخشی: سؤنمز. ۶۴
- ۹- آتام: ر. محمد زاده، قارتالچی ۶۵
- ۱۰- باهار بایرامی منظومه سیندن بیر پارچا: ح. م. سلوالان ۶۶
- ۱۱- اینان آنا: حمید سید نقوی (حامد) ۶۸
- ۱۲- غرور شکن: حمید سید نقوی (حامد) ۶۸
- ۱۳- استغاثه: محمد رضا روحانی (زنجان) ۷۰
- ۱۴- یالان دونیا: استاد شهریار. ۷۱
- ۱۵ ای پاییز یاغیشی: سؤنمز. ۷۲
- ۱۶- سسلی حرفلر باره سینده (۲): منظوری خامنه ای. ۷۳
- ۱۷- فولکلور پارچالاری: علی کمالی. ۷۶
- ۱۸- نمایندگان آذربایجان و دوره اول مجلس شورای ملی: صمد سرداری نیا ۸۸
- ۱۹- تبریک نوروز. ۹۸

وارلیق

آهلق نوز گجه و فارسجا فرهنگی نشریه
مجله ماهانه فرهنگي لارسی و تورکی

بششینجی ایل - بهمن و اسفند ۱۳۶۲

دوکتور حمید نطقی

بیز و دیلیمیز

ایلمیزده کی نعمت لرین قدرینی بیلیمک له، آموزگه لرین مالینا گوز تیکمگین البته فرقی وار، بیرینجی سی هرکسین حقی دیر، حالبوکی تجا و زو، هتج بیر انصافی آدام قبول ائله مز، تجا و زه قارشی قویماق، ظالمه میدان و ثرمه مک، حقیمیزدن قانون شرع و اخلاق دایره سینده دفاع ائتمک بیر وظیفه دیر. بونا گوره حقیقی قورویان، وارلیغینا، مالینا، میراثینا "صاحب چیخان" آتجا ق وظیفه سینه عمل ائله مکده دیر. انصاف دین، وجدان صاحب لری بئله بیر عملی تائید ائده رلر و مالینا - میراثینا صاحب چیخان آدامی قینا یا نلارین سهوده اولدوقلارینا اینا نیرلار. بودورکی، حقیق حقلی یه وئریلدیگی بیر محیط ده، آموز فرهنگی میرا - ثینا صاحب چیخماقدان داها طبیعی بیر شئی تصور اولونماز. هله، علمین و فنین ترقی سی نتیجه سینده ارتباطات، گونون مسئله سی حالینا گلدیگی بوزا ماندا، گچمیشین بوباره ده کی سهولرینی دوزه لتمک قطعاً بیر ضرورت دیر.

دیلیمیزه صاحب چیخماق نه دئمک دیر؟ صاحب چیخماغین لغت ده کی معناسی: "قوروماق، علاقه دار اولوب محافظه ائتمک" دیر. دیلیمیزه صاحب چیخاندا اونو سئویب، اونا علاقه مند اولاجاغیق. اونون (گچمیش حقیقی تاریخینی، انکشافینی، حدودونو و ماهیتی نی) اوگره نه جه بیک، لغت ده کی تعریفه گوره اونو محافظه ائده جه بیک و هرگون بیر آز داها کامل لشمه - سی اوچون چالیشا جاغیق. دیلیمیزه صاحب چیخماق و بو وظیفه نی لازمیجه انجام وئر بیلیمک اوچون بیرنجه مرحله دن گچمه مه لازمدیر:

۱- بیلمه لی بیک کی، دیلیمیزه علاقه مندا ولما ق، هقج بیر دیله وفرهنگه مخالف اولما ق دگیل، بالعکس بیز اوز دیلیمیزی سفومک یولوا یله ،مین ایل بویونجا انکشافیندا بویوک پاییمیز اولان نظامی لر، خاقانی لر، قطران لار، صائب لر و شهریارلار کیمی شاعرلر سایه سینده اونو داها پارلاق بیر حاللا کتیردیگیمیز فارسجانی داها صمیمی و داها چوخ شوو جه بیک .

۲- " رسمی تاریخ لر "ین یالان روایتلری یئرینه حقیقتی اوگره نه جه بیک .

۳- حقارت حسیندن اوزاق ، اوزوموزو کیچیک گورمه دن، ایران جامعه - سی نین تام بیرعضوی کیمی بو وطنه خدمت له شرف دوپا جا غیق و اشاقلا - ریمیزا گولمه سینلر دئییه اونلاری آنا دیلیمیزین دادلی لای لای لاریندان شیرین ناغیللاریندان و بیکرکلمه ده آهنگ لی دیلیندن محروم قویما یا جاغیق چونکی، اگر بیز میراثیمیزا صاحب چیخساق ، کیمسه بیزیم دیل، عادت و زسم لریمیزه گوله بیلمه یه جک .

دیلیمیزه صاحب چیخما ق اوچون، علاقه علم و تدبیرگره کدیر . بو ایشی بیر آرز برابر گوزدن کئچیره ک . یا خشی بیر نمونه وئره بیلیمک اوچون ایکی منبعه مراجعت کفایت ائده ر : مرحوم دمیرچی زاده نین ۱۹۷۹ دا چاپ اولموش "آذربایجان ادبی دیلی نین تاریخی" کتابی نین "بیرینجی حصه سی" و مرحوم ف . قدری تیمورتاشین یئنه ۱۹۷۹ دا چاپ اولموش "یعنی کلمه لر سؤزلوگو" ، بیرینجی منبعدن تاریخی قسم دا و ایکینجی دن ایسه دیلیمیزی محافظت و انکشاف با بیندا استفاده ائده جه بیک .

* * *

دیلیمیزین ماهیتی و تاریخی حقینده ، یوخاریدا آدی کئچن منبعلر - دن - ایندی لیک و مقدمه عنوانیندا بیرنچه سؤز نقل ائتمک له دیلیمیزه صاحب چیخما غین نه کیمی مسئله لر له قارشیلانما غی ایجاب ائتدیره جه گینی گؤسته رمیش اولوروق :

* دیلیمیزین	واحد عموم - خلق آذربایجان دیلی، مختلف طایفا
تشکلی	دیللریندن بیرنچه سی نین، خصوصا اوغوز قبا ق
حقینده	طایفا دیللی نین اساسیندا تقریباً میلادی

۷ - نجی الی ۱۵- جی عصرلر آراسیندا شکل آلمیش بیر دیل دیرکی ، اوز واحدلر سیسته می نه گوره تورک دیللی عا ئله سینه منسوب دور . محض بونا گوره ده ابلک دئورلردن باشلایا راق بودیل خصوصا خزر دنیزی نین غرب جنوب دایره سینده و قارادنیزین شرق ، جنوب دایره سینده ایشله نیلن دیگر

دیپلر آراسیندا گئنیش یا بیلمیش تورک دیپلریندن اولدوغو کیمی "تورک دیلی ویا "تورکی" آدی ایله تانینمیشدیر. بونا گؤره ده "آذربایجان دیلی" افاده سی تکجه بیر قبیله دیلی معنا سیندا دگیل، آذربایجاندا یا شا- میش مختلف قبیله ویا طایفالاری، یعنی قدیم آذربایجانلیلارین مختلف دیپلری معنا سیندا دا دگیل، محض میلادی ۷- ۱۰ عصرلر آراسیندا تام حالدا فورمالاشمیش بیر خلقین، یعنی آذربایجان خلقی نین واحد عمومی انسیت (ارتباط) واسطه سی اولان عموم خلق دیلی معنا سیندا باشا دوشولن بیر آنلایشین، افاده سی دیروخصوصی له شمیش آدی دیر... بیزیم تدقیقات هدفیمیز مشخص معنا دا آنلاشیلان، "واحد عموم خلق آذربایجان دیلی" دیر، مشخص موضوعوموز ایسه تورک دیپلری عا ئله سینده واحد عموم خلق دیلی حالیندا شکل الماسی (فورمالاشماسی) دؤوروندن بوگونه قده ر اغوز فونه تیک سیسته می نین، لغت ترکیبی نین و غراما تیک (دستوری) قورولوشونون اساسینی سا خلا میش اولان عموم خلق آذربایجان دیلی نین یوکسک فورماسی ساییلان آذربایجان ادبی دیلی نین تاریخی دیر. (دمیرچی زاده- آدی کئچن اثر صحیفه ۱۵ و ۱۶)

✧ دیپلر آراسیندا بیثری ✧

عمومی دیلچی لیک ادبیاتیندا وخصوصا تورکولوژی ادبیاتدا اورال- آلتای، تورک، توران، آلتای دیپلری ایله تانینان دیپلر عا ئله سی نین غرب قروپونا، جنوب- غرب قروپونا، اوغوز- قبا ق ویا اوغوز آدلانان قروپونا داخل ائدیلمن آذربایجان دیلی نه اینکی بوقروپا داخل صیرا سیندا حتی بو عا ئله یه داخل دیپلر ایچه ری سینده هم عموم خلق دیلی کیمی، هم ده بو اساسدا ادبی دیل کیمی داها اول فورمالاشمیش و تخمینا مین ایله یا خین انکشاف یولو کئچیرمیش، زنگین، سلیس بیر ادبی دیلین وارثی دیر. محض بونا گؤره دیرکی، بو اوزون و مرکب انکشاف یولونو تدقیق ائتمک ضروری اولدوغو قده ر ده جتین دیر. (عینی اثر، صحیفه ۹۲)

✧ منبع لر ✧

... آذربایجان دیلی نین تاریخی نی آیدینلاشدیرما ق اوچون استفاده ائدیلمن یازیلی آبیده لر صیرا سیندا، هر شعیدن اول، قدیم تورک دیلی یازی لی آبیده لری، داها دوغروسو، قدیم کتابه لری ان مهم و بلا واسطه علاقه دار منبع لر صیرا سیندا قیدا ائتمک لازم گلیر. بئله منبع لر، ایلك منبع لر آدلایب و بونلاردا ن بوتون تورک دیپلری نین، اوجمله دن آذربایجان دیلی نین ده

تاریخی نی اؤگره نمک اوچون استفاده ائدیلیلر. بونونلا بئله آذربایجان دیلی تاریخی نین ایلك منبعلری دئدیگده عینی زماندا صرف آذربایجان دیلینده یا زیلمیش و آذربایجان دیلی نین عموم خلق دیلی حالیندا فورما - لاشماسی نین ایلك دؤورونو عکس ائتدیرن یا زیلی آبیده لری ده داخل ائتمک لازمدیر. لکن دقیق اولسون دئییه، ایلك منبعلری عمومی و خصوصی آدلاری ایله فرق له ندیرمک واجبدیر، یعنی اکثرا تورک دیللی عائله - سینه منسوب دیللیرین واحدا خلق دیلی حالیندا فورما لاشماسیندان اول کی دؤورده قبیله ویا طایفا دیللی اساسینا یا زیلمیش کتابه لری وسایر - نی عمومی ایلك منبعلر، بو ویا دیگر دیلین خلق دیلی حالیندا فورما لاش ماسی دؤورونده یا زیلان و عموم خلق دیلی نین ایلك فورما لاشما مرحله سینا عکس ائتدیره ن کتابه وسایره نی ایسه خصوصی ایلك منبعلر آدلاندیرماق لازمدیر.

آ... آذربایجان دیلی نین تاریخی اؤگره نرکن استفاده اولونان اساس یا زیلی آبیده لرین - منبعلرین باشلیجالاری آشاغیدا کی لاردان - عبارتدیر:

* ورخون و یئنی سه ای کتابه لری .

* او یغور یا زیلاری .

(- او یغور الفبا سیندا آبیده لرین بیر قسیمی میلادی ۵ - ۶ عصر لرین دیل خصوصیت لرینی عکس ائتدیریر. مثلا مانی خه ی دعا لاری بئله آبیده لر ندیر. دیگر قسیمی، داها چوخ صوراکی دؤولری، تخمینا ۹ - ۱۳ عصر لرین دیل خصوصیت لرینی عکس ائتدیریر. بورا یا بودیزم، خریستیانلیق دینلری ایله علاقه دار بیر صیرادینی مضمونلوا ثرلر، حقوقی وثیقه لر، ائله جه ده معین درجه ده دیدا - قتیق و بدیعی اثرلر داخلدیر...)

* عرب الفباسی ایله یا زیلمیش منبعلر .

(... هم او یغور هم عرب الفباسی ایله یا زیلمیش اولان "قودا دغو بیلک"، "هسته الحقایق" کیمی اثرلرله بیرلیکده محمود کاشغری نین "کتاب دیوان لغات الترک" اثرینی، "کتاب دده قورقود" دستا نلارینی، ۱۴ - عصرده یا زیلد - یغی گمان ائدیلمن "ابن مهنا" لغتین ویا خود ۱۵ - عصرده یا زیلد یغی گمان ائدیلمن "کوده قس کومالی قوس" آدلی اثری خصوصی ایله قیدا ائتمک لازمدیر) (عینی اثر، صحیفه ۳۱، ۳۲، ۳۴)

* فولکلور

(...منبعلر صیراسیندا فولکلورودا آیریجا قیداتتمک لازمیدیر. ناغیللارا داستانلارا، ضرب المثل، تاپماجا و آتالار سؤزلرینده ده بعضا دیلین چوخ قدیم ایزلری، بوگون اوچون اولموش حساب اولونان سؤزلر، غراما تیک فور-مالار ساخلانیلمیش اولور.) (عینی اثر، صحیفه ۴۶)

✱ دیلیمیزین قدیم کؤک لری حقیقیندا

آذربایجان دیلی تورک دیللی عائله سی نین غرب قروپونا منسوب دور تورک دیللی عائله سی نین غرب قروپونا منسوب دیل لرین اولموشدور. بایجان دیلی نین اساس منبعلری ایسه میلاددان اول ومیلاددان صونرا بیرینجی مین ایل دؤورونده خزر دنیزی نین شرقینده، شمالیندا، غربینده جنوبوندا عموما قافقازدا مسکن سالیمیش ساخ - سکیف، قاس - قاسپی، قاسیت - خزر، سا بیر - سووار، هون - گون، تورک - توره ک، غوز - اوغوز، قیبچاق - قیف چاخ آدلاری ایله تانینان قبیله وطایفه لارین دیل لری اولموشدور...

...آذربایجان تاریخی ساحه سینده صون زمانلار آپا ریلیمیش تدقیقات نتیجه سینده آیدین اولموشدورکی، میلاددان اول آذربایجان اراضی سینده میدی یا قبیله لری - بوس، پارتاک، ستروخات، آری زانت، بودی، ماغ و آذربایجانین شمال حصه سینده آلبان یا خود آغ وان اراضی سینده ۲۶ مختلف دیللی قبیله لرله بیرلیکده قاس، قاسیت، خزر، ساک، ساکیف آدلی قبیله لر یا شامیشلار. میلاددان صونراکی دؤوه نین اول لریندن ایسه بو اراضی ده هون، سا بیر - سووار، اوغوز، قیبچاق آدلی قبیله لر مسکن سالیب یا شامیشلار کی، بونلارین هامیسی آرتیق غلم عالمینده دقیق له شدید ریلدیگی کیمی تورک دیللی قبیله لر اولموشلار.

(میلادی تاریخین اول لریندن باشلایراق آذربایجاندا هانسی تورک دیللی قبیله وطایفه لارین یا شامیشلارین تصدیق ائده ن ایلمک منبعلر جقنده داها دقیق معلومات آلماق اوچون ضیاء بنیادوفون "آذربایجان IX - VII عصرلرده آدلی کتابین ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰ - جی صحیفه لرینسی نظر دن کچیرمک مصلحتیدیر.)

آذربایجان خلقی محض بواقتینیک ترکیب اساسیندا فورمالاشمیشدیر. بئله بیرجه تی قیداتتمک لازمیدرکی، بو قبیله وطایفه لارین قاینایب - قاس - ریشماسی، واخلق حالیندا فورمالاشماسی مختلف تاریخی شرایط وحادثه لرله علاقه دارا اولان اوچ مرحله ایله عضوی صورته باغلانیر :

۱- کیچیک میدی یا اساسیندا آتروپاتهن - آذربایجان دولتی نین یا رانماسی و بورا داکی قبیله لرین قاینا نیب - قاریشماسی نین گوجلہ - نمہ سی، اقلہ جہدہ مستقل البان دولتی نین یا رانماسی بواراضی ده کی قبیله لرین قاینا نیب قاریشماسی نین گوجلہ نمہ سی و چوخ مختلف دیلی طایفه لار مرحلہ سی .

۲- آتروپاتهن و آلپانی اراضی سی نین، یعنی آذربایجان جنوب و شمال حصہ لری نین بیردولت دا خلیندہ اولماسی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی مدنی جہتدن بواراضی ده کی قبیله لرین، طایفه لارین آراسیندا علاقہ لرین آرتماسی و یاخین، قوهوم دیلی لیک مرحلہ سی .

۳- خارجی لره قارشی مبارزہ ده متفق لیگین گوجلن مہ سی، تورک دیل - لی قبیلہ و طایفه لارین قاینا نیب - قاریشما دا اوستون لش مہ سی و واحد آذربایجان خلقی نین، عموم خلق آذربایجان دیلی نین (تورکجه نین) فور - مالاشماسی مرحلہ سی .

قید اتمک لازمدیرکی، بومرحلہ لرین هامیسیندا باشقا دیل لردہ دانیشان قبیلہ و طایفه لار تورک دیلی قبیلہ و طایفه لارلا قاینا نیب - قاریشمیشلار، بئله لیک لہ ده تورک دیلی نین منسوب بیرصیرا دیل واحد لری، خصوصاً سؤزلر همین دیل لرین لغت ترکیبینده گفتدیگجه چوخالمیشدیر. صونوجو - اوچونجو مرحلہ ده هله ده قافقازا و ایرانا اوغوز، قیباق طایفه لاری نین کوتله وی صورتده گلمہ لری و بواراضی ده عصر لر بویو یا شایان تورک دیلی طایفه لارلا قاینا نیب - قاریشما لاری تورک دیل لرین منسوب واحد عموم خلق دیلی - حالیندا آذربایجان دیلی نین هله ۵ - ۶ عصر لردن فورمالاشماسی پروسه - سی نی، دتمک اولارکی داها داسرعت لندیردی و تما ملامیش اولدو .

... دتمک، شمالی آذربایجانا (آرانا) خصوصاً قیباق آدلی تورک طایفه لاری کؤچوب یئرلی لره قاریشدیقلاری کیمی، بوندان داها اول جنوبدان بیرصیرا تورک، خصوصاً تورکمن اوغوز (تورکمن آدی ایندی کی "تورکمن" خلقی نین آدی معنا سیندا یوخ، خصوصاً اوغوزلارا وئرلمیش ایکینجی بیر آد کیمی ایشله دیلمیشدیر) طایفه لاری جنوبی آذربایجانا (آتورباتقانا) مختلف تاریخی حادثه لرله ویا معیشت احتیاجی ایله علاقہ دارا ولاراق کؤچوب گلمیش لر و یئرلی لرله قاینا نیب - قاریشمیشلار .

بئله آخینلار، قاینا نیب - قاریشما لار دوام اتمکده ایکن، ۱۱- جی عصرین اول لریندن تورکمن نسلیندن حساب ائدیلمن "اوغوز" طایفه لاری

(محمود کاشغری اوغوزلاردان بحث ائده رکن تورکمن لردن اولدوقلارینی سؤیله ییر) سلجوق آدلی بیرسرکرده نین با شچیلیغی ایله تورکستاندا ن خوارزم ، سمرقند طرفلره ، بورادان دا اورتا آسیا نین جنوب غرب طرفلرینه ایرانین شمال شرقینه ، نهایت غربینه کوتله وی آخینلارا ائده رکه ، قدرتلی سلجوق دولتی نی یارادیب ، بغداد خلافتی نی ده اله کئچیردیکن صونرا قافقازی اشغال ائتدیلر ، قافقازی اشغال ائده رکن آذربایجاندا کسی شدادی لر ، شیروانشاه کسرافی لر وسایره داها بیرصیرا خسر دا دولتلا سا سا ملکشاها تابع اولموشلار ، آذربایجانین زنگین طویباغی مالدارلیق تصر - فاتلارینی آرتیرماق اوچون ال وئریشلی اولدوغونا گوره داها چوخ مالدار - لیقلا مشغول اولان اوغوزلار کوتله وی حالدا آذربایجانین مختلف یئرلر - یینده ، خصوصا گئنیش اتلاق ، باغ ، باغچا اولان یئرلرده وطن ، یورد سالما قا باشلادیلار . محض بونا گوره دیر کی ، اوغوزلارلا علاقه دار اولان بیرچوخ آدلار ، افاده لر ایندی ده آذربایجان دیلینده ساخلانما قدادیر :

... "با یندر" ، "نیات" ، "با یا تی" .. سوزلری اوغوزلارین آذربایجاندا وطن سالدیقلارینی گؤسته رن دلیللر دندیر . ائله لیک له بودیورلرده کوتله - وی حالدا اوغوز طایفالاری دامداها اوللردن بورادا یاشایان اوغوزلار - لاهم ده اموزلری ایله دیلجه یاخین اولان یئرلرله - آذربایجانلیلارلا اقتصادی تصرفات وما دی مدنیت ، معنوی مدنیت ، عادت - عنعنه ودیقل جهتیندن ده قاینا بیب - قاریشمیشلار ، بورادا بئله بیر حالی دا ییادا سالمالی بییق کی ، اوغوزلار هله بو یئرلره کؤچمه میشدن مسلما نلاشدیقلا ری اوچون آرتیق تما میله مسلما نلاشمیش اولان جنوبی آذربایجانلیلار ترکیبی - نه آسانلیقلا قاریشادا بیلمیشلر ، بئله قاینا بیب - قاریشما نین نسته سرعتله و آسانلیقلا باشا چا تدیرلما سیندا آتورپا تقا نلیلارین و آرار نلی لارین دیللری نین چوخدان اتصافی لیک مجراسینا (اورال - آلتای عاقله سینه) دوشموش اولمالاری وعینی زماندا بیرنئچه عصر اوللردن باشلایراق تورک دیللی طایفالارین بو طرفلرده مسکن سالمالاری نتیجه سینده آتورپا تقان ، آرارن طایفالاری نین دیللرینده معین مقصدار دا تورک دیللی عنصرلری نین اولماسی وبوکیمی بیرصیرا عا مللریا شلیجا کؤمک ائدیجی رول اوینا میشدیر .

... بو دؤوردن اعتبارا آذربایجان دیلی تورک سیسته ملی دیل - صیرا سینا تام معناسی ایله داخل اولموش ، یعنی بودیل هم آرار نلی لار ، هم ده

آ تورپا تقانلی لار آراسیندا عمومی انسیت (ارتباط) واسطه سی کیمی ایشله نیلن واحد آذربایجان دیلی نین کؤک لرینی تشکیل ائده ن بیردیل اولاراق تورک دیل لری چیغیرینا دوشموش عموم خلق دیلی تام حالدا فورما لاشمیشدیر (شکل آلمیشدیر). (عینی اثر صیغه ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۲، ۵۳)

✧ پارلاتماق و اوجالتماق ✧

دیله صاحب چیخماق اونون گفچک تاریخی نی بیلیمک، ماهیت نینی آنلاماق، افاده قدرتی نه واقف اولماق لاشلار، دیلیمیزی منیم سه مک و سئومک له دوام ائده ر و نهایت اونو قوروماق و اونو اونا مسلط اولان عوارضدن محافظت ائتمک، اوت - علفدن تمیز له مک، غرامه ر و نحو قایدا - لارینا دقت ائله مک گؤزه ل و فایدا لی و عالی اثر لر یارلاتماق لاشلار. داها چوخ پارلاتماق و اوجالتماق لاشلار.

دیلیمیز ماهیت و طبیعتی اعتباری ایله دونیا نین ان قدر تلی وان زنگین دیل لریندن بیر سی اولما غا نامزد دیر، هابله هر سا حده انکشاف اوچون بؤیوک امک انلارا صاحب دیر. مثلا یئنی علم و فن قوللاریندا و بوگونکو یاشاییش ایجابی تازه اصطلاحلار یارلاتماق ایشینده تورکجه نین حد و سوز پوتانسیه لی دیلیمیزین پارلاق کله جه کی حقیندا چوخ بؤیوک او میدلر بسله مه کین منطقی اولدوغونا قطعی بیر اشارت دیر.

بیلدیگیمیز کیمی احتیاجیمیز اولان کلمه نی اولایا شایان و دانیشی - لان دیلین موجود خزینه سیندن، ثانیاً ادبی و علمی آبیده لریمیزی آختا راراق ادبی علمی میراثیمیزدان و ثالثاً دیلین اشتقاق قابلیتیندن استفاده ائده رک کؤک لره (ریشه لره) مختلف لواحق (پسوندلر) آرتیرماقلا اله ائتمک ممکن دور.

تورکجه نین مختلف شکل لر له دانیشیلان هر یئرده بومسئله آز - چوخ مطرح دیر، طبقی فارسجادا، عربجه ده و فرانسوجادا و سایر ده اولدوغو کیمی، سلیقه لر و گؤرولر فرقلی اولدوغو سببدن معین مفهوم اوچون، هرکسین سئویب - منیم سه یه بیله جه کی کلمه نی تا یماق هر زمان ممکن اولمور، بو اوزدن بیر چوخ مناقشه لر چیخیر، فارسجادا دا متداول اولدوغو کیمی، بعضی اسکی ادبی، علمی متن لر یولوموزا ایشیق توتما قدادیر، یاشایان دیلده آختا ردیگیمیزی تا پاماساق، بوکتا بلارا باش وورما میز گره کیمر. مثلا "کتاب دده قورقود" بوباخیمدان بها بیچیلمز بیر خزینه دیر، بیر نجه کلمه نی نمونه اولاراق قید ائدیریک :

جیلاسون ، آلب ، ائورهن : قهرمان ، ارنلر باشچیسى .
 اوچماق = بهشت . / ارجیل = نادینج . / آى تماق = سؤیله مک .
 اسن (اسهن) = سلامت . / ایناق = وزیر ، ندیم . / تانوق = شاهد .
 یوم = فال ، خیرخبر ، استخاره . / ساسى = عفونتلى .
 " کتاب دده قورقود" دا کئچن بوقبیل کلمه لر هن بعضى لری بیرپارا
 آتالار سؤزلرینده ، ناغیللاردا ، باياتى و قوشمالاردا ویا آیری - آیری
 شیوه لرده ، عینى شکلده و عینى معنادا قالماقدادیر :

آرى = تمیز ، صاف . (آى دان آرى ، سودان دورو) .
 (آغ قیزیم آرى قیزیم) داغلارین قارى قیزیم
 یئک = یاخشی

(اؤلوم بوندان یئک راخدیر) ، (بیزدن یئک لر : اجنه) .
 یازی = چول ، صحرا :
 (ائوده گؤل ، یازی نا گؤل) کلمه سن ، یازی دگیل .
 سو = سوز :

(عاشیق سو دئییب آغلار) سنبل سو دئییب آغلار) .
 ("سوزون - سوینون" افادوسى ده واردیر) .
 آغیر = عزیز :

(گئج گلن قوناق آغیر اولار) ، (آغیر - عزیز اوتورماق) .
 (بوردان گلیر آغیرلاماق : عزیزله مک و آغری داغ : عزیزداغ ، اولوداغ)
 وارماق = گئتمک ، یئتیشمک .
 (وار - گئت : قوی گئت) ، (وار - گل ائله مک) .
 اوزان = عاشیق

(قیزیم - قیزیم قیز آنا ، * قیزیم وئرره اوزانا
 اوزان آغجا قازانا * قیزیم گئییه بزه نه
 - آغجا : پول ، دا دقته لایق دیر) .

یاراتق = "کتاب دده قورقود" دا عموما هر جور "گرهک - آلت" معنا
 سینا ایشله بیکی جالدا معاصر آذربایجان دیلینده بومعنا دارالیش و
 "سلاح" معناسى افاده ائدهن بیرسؤز کیمی ایشله نیر .
 یازیق = گناه یادا گناهکار (بوگونکو دیلیمیزده "عاجز" و
 "بیچاره" معناسیندا ایشله نیر) .

قات = بیان و حضور ، "اونون قاتیندا ، اونونلا بیرگه ، اونون حضوروندا

يانيندا"، ايندى، بيلديگيميز كيمي "بوكوم" وبعضا "دفعه" معناسينا
كليير.

آل = حيله (آلماتاق دا بوگوكدن دير) .

دان = سوز . (دانيشماق ، دانماق ، دانلاماق كلمه لرى نين كوگو) .

اوج = سبب (سنين اوجوندا ن ... : سنين اوزوندا ن) .

موشتو = خوش خبر ، مژده (موشتولوق) .

توتساق = دوستاق .

گوز = پاييز (گوزه م : پاييزدا قيرخيلميش يون) . (دميرچى لـ

زاده آدى كئچن اثر صحيفه ۱۲۴)

مختلف تورك ديلى يغرلرده ، صون زمانلاردا توره ديلميش كلمه لره

كلينجه ، فارسجا دا مشاهده ائتديگيميز كيمي بعضا افراطا قاييلما -

سينا رغما ، ذوق وعقل سليمين قبول ائله ديگي تازه سوزلر ده آز دگيل .

بو باب دا مرحوم پروفه سور فاروق قدرى تيمورتاش بير قيمتلى اثر

يا زيب دير . تيمورتاش كتابين آخرينده اوزون بير فهرست حاليندا قبول

ائديلن وتحسينه ده گر كلمه لرى ، " غلط مشهور " حالينى آلميش وانسون

فكرينه گوره غلط صاييلان و قبول اولمايان كلمه لردن آييريبيدير . بيز

بعله بير سئچيلميش فهرسته منجر اولان مناقشه يه گيرمه دن او كتابدا

قبول ائديلن سوزلردن بير نئچه سيني معنا لاريله آشاغيدا قيد ائديرىك :

آچيقلاماق : ايضاح ائتمك ، توضيح وئرمك / آخيم : جريان / آد -

چمك : قرعه / آرى : صاف ، تميز / آغيت : مرثيه / آلان : ميدان ،

ساحه / آليشقانلىق : عادت / آندلاشما : معاهده / آنلاشما : موافقت ،

توافق / آنلام : معنى / آنماق : ذكر ائتمك .

ارك : انرژى ، نيرو / اسه ن : صاغ ، سلامت / اك : لاقه ، علاوه ،

ذيل / اگيليم : تمايل / امهك : سعى / انگل : مانع / اوتوروم :

اجلاس / اوڭده مه : پرداخت ، تاديه / اورتاق : شريك / اورتالاما :

متوسط / امورنهك : نمونه ، موده ل / اموز : عصاره ، اصل ، ذات . /

اموزگه : غير / اوس : عقل ، تربيت / امورنه تيم : تدريس / اولان :

طبيعى / اولچك : مقياس / اولمه " : باقى ، ابدى / اولوملو : فانى /

اولوشماق : تكون ائتمك ، تشكل ائتمك ، عبارت اولماق / اومارسيز :

چاره سيز / اون : شهرت ، سس / امونجه ليك : تقدم ، رجحان / امونله مك :

جلوگيرى / امون سوز : مقدمه / اون سوز : صامت / اونلو : مصوت ، شانلى /

اويوشما زليق : اختلاف / ايزله مك : تعقيب ائتمك / ايلگي : علاقه /
ايلگي لي : مربوط / ائلچي : سفير / ائوجيل : اهلي / اي يه (بي يه)
: صاحب / با سما (با صما) : مطبوع ، چاپ / با سين (با سين) : مطبوعات /
باتي : مغرب ، غرب / بوزداغي : كوه يخ / بوزدولابي (بوز ديلاسي) :
يخجال (صون زمانلاردا بونون يئرينه "سرين له دي چي و فريز فره ده -
" دوندوروجو دئيبيرلر) / بولگه : منطقه / بولوم : شعبه ، قسمت /
بيتگي : نبات / بيزله شيك : متحد ، مركب / بيزيم : مقياس واحد /
بيلديري : اعلاميه / بيلگي : اطلاع ، انفورماسيون /

توپلانتي (توپلانتي) : جمع ، اجلاس / توتار : مقدار ، مبلغ /
توره : عرف ، عادت / توره تمه (توره تمه) : اشتقاق .

چاغ : دور ، وقت ، زمان / چاغداش : معاصر / چاغلايان : آبخار ،
شلاله / چاليشما : مساعي / چشيدلي : متنوع / چكيلمه : استعفا /
چوروك : باطل (ادعا) / چه ويري : ترجمه / چيخار : فايدا .
خبرلشمه : مخابره .

داغي تما : توزيع / دال : شعبه ، شاخه / داورانيش : حرکت طرزي /
درگي : مجله / درنهك : انجمن / دگيرمي : دايره / دگيشكن : متحول /
دنه مه : تجربه / دنيز آلتى : زير دريا ئى / دوژهن : نظام ، ترتيب ، حيله
دوشونور : متفكر / دوشه لي : مبله ، مغروش / دوغرو : مستقيم /
دوغرولتو : جهت ، استقامت / دوغو : شرق / دوغوم : تولد / دو يغو : حبس /
دويورماق : ابلاغ ، اعلان ائتمك / ديزليك : رفاه / ديره نج : مقاومت /
ديلهك : آرزو ، ايستهك / دئيبيم : تعبير .

سامان يولو : كهكشان / سان : شهرت / ساواش : حرب / ساواشيم :
مبارزه / ساينغى (ساينغى) : احترام / سايبين (سايبين) : محتـرم /
سرگي : نمايشگاه ، جامكان / سزگي : حدس / سوچ : گناه ، خطا / سورغو ،
(سورغو) : استنطاق / سوړو (صورو) : سؤال / سوز گليشى : مثـلا /
سوزله : شفاها / سوزلو : شفاهي / سوزلوك : لغت / سونماق : عرض و
تقديم ائتمك / سوئى (صوى) : عرق ، نژاد / سئچگين : ممتـاز /
سئچيم : انتخاب / سينا ما (سينا ما) : تجربه ، امتحان / سينير (سينير)
حدود ، مرز .

طاشيت (داشيت) حمل و نقل واسطه سي / طانيق (تانيق) : شاهد .

قارالاما : مسوده / قارقاشا : آثار شي / قارما : مختـلط /

قارما شیق : پیچیده ، کومپلکس / قاورام : مفهوم / قوچاق : قهرمان ،
 ایگیت / قوچاقلاما : حماسه ، داستان / قورولوش : تاسیس / قوزهی :
 (دوغروسو "قوزای" اولمالی) : شمال / قوشوق : منظومه ، قوشما /
 قول : شعبه / قونوق (قوناق) : مهمان / قیلاووز : رهنما .
 کسین : قطعی / کسیم : قسمت ، بخش / کیشی : شخص .
 گزگین : سیاح / گزه گن : سیاره / گلیر : عایدی ، درآمد /
 گلیمک : انکشاف اتمک / گورگو : تجربه ، آداب معاشرت / گولمه جه :
 مزاح / گونه ی : جنوب / گهرهک : اقتضا ، لزوم / گرهک سیز : لزومسوز .
 گفدر : خرج ، مصرف / گفرچک : واقعی / گیریش : مدخل ، دخول /
 گله نک : سنت ، عنعنه .

نسنه : شئی ، ماده

وازگشچمک : صرف نظر اتمک / وثره جکلی : مدیون / وثریم : راندمان .
 یارادیق : مخلوق / یارادیلش : خلقت ، مزاج / یارار : فایدا /
 یاریش : مسابقه / یازار : محرر / یاغی : دشمن / یاقلاشیق (یا خلا -
 شیق) : تقریبا / یاقیت (یاخیت) : یاخا جاق ، سوخت / یالانلاما :
 تکذیب / یالین : چیلپاق ، ساده / یانسی : اگری ، عکس ، انعکاس /
 یانغی : التهاب / یانغی (یانقو) : عکس صدا / یاییم : نشرایشی /
 یایین : انتشارات ، نشریات / یوروم : تفسیر / یوزییل (یوزایل) :
 عصر ، قرن / یوللوق : خرج راه / یون : جهت ، طرف / یووار : کره ای /
 ییتهر : کافی / ییغناق : جمع / ییگین (ییغین) : سرعتلی ،
 شدتلی / یینه له مه : تکرار .

بو فهرسته دقت افده رسک ، بعضی کلمه لرین مختلف تورک لهجه لریندن ،
 بعضی لرین ایسه قدیم کتابلاردان آلیندیغی و بیر قسمی نین ده غرامه ر-
 قایدالارینا گوره تنوره دیله رک وجوده گتیریلدیغینی گوره جه بیک .
 بیزده بونلارا بنزه یین مه تودلارلا ، آذری تورکجه نین تلفظ شکللی و
 طبیعتینه موافق اولان اصطلاحلاری تشبیه اتمکده چتین لیک چکمه یه جه بیک .
 یوخاریدا کی فهرسته گوز گزدییره نده بیرنکته داها دقتی چکیر :
 اونلارا غریب و یعنی گلن بیر قسم کلمه لر ، بیز آذربایجانلیلارا و چون
 هئج ده ائله دگیل ، هرگون ایشله تدیگیمیز و هرکسین بیلدیگی سوزلردندیر

: "ارک" ، "انگل" ، "اوز" ، "اوزگه" دن توتونوز تا "یئگیین"
(سریع) و "ییه" (صاحب) یه قدهر .

دیلیمیزه صاحب چیخمانین صون و افتخارلی مرحله سی ، اونو صحیح
مه تودلا اؤگره نمک و اؤگره تمک ، بو دیلده علمی ، فلسفی ، دینی ،
اخلاقی ، ادبی ... گوزهل و اؤلمز اثرلر یاراتماق دیر . بودا عزیز
آتا ، آنالار ، محترم معلم لر ، حرمتلی روحانی لر ، قدرتلی یازیچی و شاعر -
لرین دقت و علاقه ایله مشغول اولاجاقلاری خصوصلاردیر .

(صون)

تجدید آبونمان وارلیق

ازخوانندگان مجلهء "وارلیق" تقاضای شود وجه
آبونمان سال جدیدرا هرچه زودتر به آدرس بانکی مجله
وارلیق (بانک ملی شعبهء داریوش خیابان بهار حساب
شماره ۲۱۶۳) واریز و رسید آنرا به دفتر مجله ارسال فرمایند
تا در سال جدید تاخیری در ارسال مجله پدید نیاید.
"وارلیق"

آذربایجان ادبیات تاریخچه پیر باخشی

(۲۵)

یازان ز: آکادمی سینین دکتر حواد هیئت

محمدعلی صفوت محمدعلی صفوت ۱۲۵۷ شمسی ده تبریزده آنادان اولموش، ایلک تحصیلینی قدیم مکتب لرده ویوکسک تحصیلینی روحانی مدرسه سینده آلمیشدیر.

محمدعلی صفوت ۴۰ ایلدن آرتیق معارف ایشلرینده چالیشمیش و آذربایجانین گؤرکملی معارف خادملریندن اولموشدور. وانجمن معارفین بانی لریندن اولموش وعینی زماندا ادبیات ساحه سینده بؤیوک فعالیت گؤسته رمیشدیر. مرحوم صفوت شیخ محمدخیا بانی نین یاخین یولداشلاریندان اولموش ومدت لر آزادیدخواهلیق جبهه سینده مبارزه ائتمیشدیر. محمدعلی صفوت تورکجه وفارسجا شعرلریا زما قلا برابر بیر چوخ علمی و ادبی اثرلرین مؤلفی اولموش، بونلاردان "میزان الانسان"، "منابع الحکم"، "دانش و پرورش"، "دسته گل"، "هزاریک شاعر"، "داستان دوستان"، "دیوان صفوت و خریطه الفصوص" و بیرده "اسرار الحکماء" نین ترجمه سی اولان "گوهر دانش" و بوکتابا شرح اولراق یازیلیمیش "آینه عبرت" اثر لرینی صایا بیلهریک.

بورادا نمونه اوچون ایکی غزلینی درج ائدیریک :

یا منی گوشه ی چشمینله گوزوم ییاد ائیله

یا اسیرم، منی بوقیددن آزاد ائیله

هنریم مهر و وفادیر امه گیم جور و جفا

ائیله انصاف بو سودایه منی شاد ائیله

باور ائیله کی، کؤنول خانه سی دیرکعبه حق

اقتمه تخریب چالیش کعبه نی آباد ائیله

نه ثمر ناز افده سن اهل نیازه گؤزه لیم

ممکن اولدوقحانیا زاهلینه امداد ائیله

توتالیم وئردی طبیعت سن اوچون قدرت جاه

اؤزونو خلقیمیزه کیم دئدی جلاذ ائیله

توده نین ناله و اشگی سنه گرزحمت اولور

چاره یالنیز بودی لاغیراونا داد ائیله

هرنه اکسن بو یقین دیر بیچه جکسن ده اونو
ایندی کؤنلون نه ده ایسته رسه پریزاد ائیله

*** **

اقدیم نه چاره الاهی کی یار، یاریم اولا
رقیبه تا سبب عز و افتخاریم اولا
فراق یار خزان ائیله ییب بهاری منه
مگر او گول اوزو گؤرمک منیم بهاریم اولا
نولور کی، بادهء وصلیله مست اولام بیر دم
ایمده تار سر زلف یار تاریم اولا
دئدیم اوره کده کی گیزلین سؤزومو دلداره
اومیدوار او بیانیم صلاح کاریم اولا
نولور نگاریم ائده ناز، من نیاز ولی
آیاغینا اوزومو قوماق اختیاریم اولا
نولور کی، جانیمی جانانه ائیله یم تقدیم
کی ثبت صفحه ی تاریخه یادگاریم اولا
بو شرح حالیمی اشکیمله یازمیشام "صفت"
کی قبریم اوسته منیم لوحه ی مزاریم اولا

*** **

رضا نظامی - رضا نظامی مرحوم محمود نظامی نین اوغلو دور ۱۳۲۶ هـ.ق = ۱۲۸۶ شمسی ده ابهرده آنادان اولموش دور. نظامی اورتا تحصیلی قورتارانندان صونرا کسبه (عطارلیقا) و صونرا دواچیلیغا باشلامیش، صونرا پست و تلگراف وزارتخاناسینا داخل اولموش و ۱۳۴۳ ده امک لی په (تقاعد) آیریلیمیش و تهران دا ساکن اولموش دور. رضا نظامی ایکی دیلده (فارسجا و تورکجه) شعر یازمیش بورا دا نمونه اوچون تورکی و فارسی شعرلریندن بیرقطعه درج ائدیریک :

بالاندان مسلمان

بئله بیللن آدین قویدون مسلمان * مسلمان بیرسنا ولدون بیرده سلمان
بهشتین یا خشی قصری مسکنین دیر * او یفرده هر نه حوری وار سنین دیر
واریندی چون بیر آز چوخ توک چنه نده * داخی یوخ دور کیچیک بیر عیب سن ده
نه ساعت مسجده گئدسن نمازه * گلیر گؤیدن ملک لر پیشوازه!

بیزی آلداتما یوخدور ؛ غنقا دین * یا ما کدیبر فطر تین، بیس دیر نؤا دین
ایشین عالمده تزویر و ریادیر * وجودوندا صداقت کیمیادیر
ضعیفی سیندیریب سالسان کمنده * اولویسان ای دغل شیطانہ بنده
نه قولون دوز، نه فعلین دوزنه گوزدوز * کیشی لرتک دا نیشمان بیر بوتون سوز
نه بیللن قوموقا رداش آجدی یا توخ * ترحمدن وجودوندا نشان یوخ
گرهک اولسون مسلماندا علامت * وجودو مغتنم، نفسی سلامت
اطاعت ائیله سین حقه اوره کدن * فقیره و فرسه پالتار دان چوره کدن
اذیت ائتمه سین خلق خدایه * یتیمه رحم ائدیب باخسون گدایه
گدانی گورسه، یا عاجز دول عورت * گرهک ائتسین الیندن گلسه خدمت
گرهک تشخیص و فرسین راهی چه دن * اوزاق گزسین خیانتدن گنه دن
اوج الی توتما سین دنیانی مالی * بیغیب آرتیق ائده وزر وبالی
معاشین ائیله سین تا مین قولونان * گوزاورتسون اوزگه نین مفتہ مالیندا
عبادت ائیله سین حقه الی الله * گفچیر تقصیرینی حق انشاء الله

*** **

بیاد وطن

در غربتم ملول چو یاد وطن کنم * ارزنج و غصه روی بدشت و دمن کنم
از اشتیاق صحبت و دیدار دوستان * پروانه وار آرزوی سوختن کنم
محزونما ز جدائی و نعلم در آتش است * پنهان چرا ز محضر ارباب فن کنم
چون مرغ پر شکسته و خاموش در قفس * ایام خودتیا به بیت الحزن کنم
یک عمر با شکوفه و گل خو گرفته ام * هر دم خیال گردش باغ و چمن کنم
قدر چمن ز بلبل هجران کشیده پرس * با بیدلان چگونه بیان سخن کنم
گشتم جدا ز مسکن و از خویش و اقربا * آه و فغان زد دست کدام اهرمن کنم
در شهر غربتم بکسی اعتماد نیست * آخر چه بهره ای من ز این زیستن کنم
تهران مراست مسکن و ابهر مرا وطن * درمانده ام که رو بکدام انجمن کنم

در بند آن میاش "نظامی" که روزگار

آرد دمی متار که با جان و تن کنم

*** **

علی فطرت

علی فطرت ۱۲۶۹ شمسی ده تبریزده روحانی بیر عالمده
آنادان اولموش آتاسی ملا محمد عالم و ادبیاتچی بیر شخص ایدی. علی فطرت
قدیم مکتب لرده و غوموش ادبیات درس لرینی ده آتاسیندان آلمیشدیر.
بیر مدت صونرا مطبعه ده مرتبلیق ایشینه گیر میش و صونرالار مطبعه سی

بورایب با شقا ایشلرده ایشله میش و بالاخره ۱۳۰۳ ده تبریز- جلغا دمیریولو
اداره سینه داخل اولموش و ۲۰ ایل دن آرتیق اورادا چالیشمیشدیر .
۱۹۲۴ ده تبریزده شاعر لر مجلسی قورولدوغو زمان بومجلسین قورو
- جولاریندان اولموشدور . اونون گنج (جوان) لرین تربیه سینه حصر ائدیلمیش
"بوم و بلبل " آدلی کتابچاسی ۱۳۱۱ ده و " دیوان فطرت " آدلی منتخبا-
تی ۱۳۱۶ ده تبریزده چاپ ائدیلمیشدیر .

علی فطرت ۱۳۲۵ ده تهران حکومتی یغنی دن آذربایجانا حاکم
اولاندان صورنا حبسه آلیندی وایکی سنه حبس ده قالدی . ۱۳۲۷ ده حبس دن
چیخدی لکن بیرنجه آی دان صورنا بوغاز کانسریندن وفات ائتدی .
علی فطرت طنز و انتقاد ی شعرلرینده " با جادان باغان " تخلصونو
ایشله دردی .

علی فطرت غزللری، قصیده و وطنی شعرلریله شاعر لر آراسیندا و ادبی
محللرده مشهور اولموشدور . بورادا " وطن عشقنده " آدلی شعرینی بیر ده
بیر غزلینی درج ائدیریک :

* وطن عشقینده *

منه ناصح بونوعی باشلاما بیپوده افسانه
وطن عشقینده من اوللام بوگون شوریده دیوانه
حقیقی عاشیقیم ، بوخ ذره جه عشقیمده نقصانیم
مرا میم چوخ گوزه ل ، عشقیم مقدس ، پاک دیرقانیم
قوجا مان داغ کیمی محکم دی ثابت عزم و ایمانیم
منی سیل حوادث تریپه دمه ز ایندی بیر یانه

نه من و امق کیمی عذرا دان اوترو ائیلهرم افغان
نه صنعا نم اولام ترسا چیخام من توتدوغوم یولدان
نه مجنونم گزه م وحشی لرا یله چولده سر گردان
جهاندا نقص عاشیق دیر بیله سرینی بیگاننه

منیم یا ریم دیا ریم دیرداخی بیراؤزگه یا ریم بوخ
وطندن غیر ی مال مده منیم مه رو نگا ریم یوخ
وطن مفتونی یم دلده اودور صبر و قرا ریم یوخ
محبت جا مینی نوش ائتمیشم پیمانه - پیمانه

وطن او غروندا جان و فرمک منه عین سعادت دتدیر
وطن مهترین او رکده بسله مک فخر و شرافت دیر
گورورسن او نلاریکی دهرده صاحب شها مت دیر
گیریرلرقا نلی دعوا یه وطن عشقنده مردانه

بیزه اجدا دیمیزدان ارشدیرنا موسیله، غیرت
بیزه غالب گلنه نمز جنگده عالمده بیر ملت
تو توب آفاقی باخسان دقتیله بیزدن حریت
با تیب بو یولدا چوخ عالی هنرما هبلری قانه

دیلیم آذر، اثلیم آذر، مکانیم آذر سستان دیر
اگرمین جانیم ولسا هر بیر ی بونا مه قربا ندیر
منه بو آذرستان ایندی بالله باغ رضوان دیر
اگرچه دیونده ریب ظلمیله ظالم ایندی نیرانه

رقیبه ای صبا، مندن یفتیر، بو مطلبی ایندی
سؤیله ای بی مروت سنده نه دین ونه آئین دی
هامی یشرده بودیل مستوجب تعریف و تحسین دی
جهان نفرت اشدرسن با شلایان بیهوده بهتانه

بیزه، بودیل قالیب اجدا دیمیزدان یادگار آنلا
اباجدا بودیلله ائیله ریک بیز افتخار آنلا
اگرچه مستسن اول بیرجه ساعت هوشیار آنلا
کلیر بیرگون سنی "فطرت" چکر بیل پای دیوانه

✽ غزل ✽

صنما سن کیمی بیر دلبر زیبا اولماز ✽ گونایله آئی داسنه حسن ده همتا اولماز
واردی مینلرجه بوگون شوخ پری چهره نگار
لیک سن تک بیر یسی شوخ دل آرا اولماز
هانسی گلشن ده سنین تک گول اولور عالمده
چشم مستین کیمی هفج نرگس شهلا اولماز

دوکتور: غلامحسین نیگدیلی

=====

آئینه سکندر جام جم است بنگر

تا بر تو عرضه دارد احوال ملک دارا

حافظ

===== فردوسی "شهنامه" سیله، نظامی "اسکندرنامه" نین =====

ادبی علاقہ لری حقیقندہ

* ۲ *

فردوسی ایله نظامی اثر لرینه گلدیکده: داهی فردوسی اؤز اؤلمز شاهنامہ سینده مقدونیه لی اسکندری آنادان اولدوغو گوندن اؤلنه قدەر ترجمهء حالین نظمه چکیب، اسکندره بیروطن پرور ایران شاعری باخیمدان یاناشیب، حقلی اولاراق هئجواقت اونا خوش بین اولماییب، همیشه اسکندره بدبین اولوب اونا کین ونفرت بسلمیشدیر، شاعر اسکندریین غلبه لرینی، قتل وغارتلرینی، عیش وعشرت لرینی غضب و انتقام حسرتی ایله قلمه آلیب، اونا هئجواقت بیر قهرمان تک باخماییب نیک بین مناسبت اولما- میشدیر.

فردوسی اؤزونون شاهنامہ سینده یوز لرله ایرانلی، تورانلی، یونانلی عرب و باشقا اؤلکه لر و خلق لره منسوب اولان قهرمانلاری او جمله دن ده مقدونیه لی اسکندریین سیماسینی یا رادیب، نقشینی ترنم ائتمیشدیرکی، صای اعتباری ایله شهنامه قهرمانلاری نین حدیندن آرتیق چوخ اولماسی شاعره اولار حقیقندہ دها گئیش و هر طرفلی دانیشما قانمان وئرمه- میشدیر. بودورکی، فردوسی چالیشمیشدیرکی، شهنامه قهرمانلاری او جمله دن اسکندر حقیقندہ ده با جاردیقجا ییغجام واختصارا دانیشسین، لیکن نظامی ده اسکندرنامه قهرمانلاری صای اعتباری ایله محدود اولمالاری گنجه نابغه سینه اؤز قهرمانلاری او جمله دن اساس قهرمانی اولان اسکندر حقیقندہ دها گئیش دانیشماغا، اونون احوالاتینی ونتیحه سینی دها تفصیل ایله بیان ائتمگه امکان وئرمیشدیر.

دیگر بیر اساسی فرق بورا سیندایرکی، نظامی اسکندره فردوسی گؤزو ایله باخماییب. شاعر چالیشمیشدیرکی، اثری نین قهرمانینی سؤزون اصل معنا سیندا بیر مثبت قهرمان کیمی ترنم ائتسین، اونو بؤیوک بیر سر- کرده، مثل سیز متفکرونه یات گونده ریلیمیش بیر پیغمبر کیمی تقدیم ائده- بیلسین کی، بوتون بشریتی خوشبختلیقه چاغیرماق عزمینده دیر.

صورشولا بیلسرکی، نه اوچون نظامی بیگانه بیر شخص اولان مقدونیه لی اسکندری گؤتوروب اثری نین قهرمانی ائدیبا اونون آدینی ابدی له شدیرمیشدی. بو سؤالا هندوستان عالمی شبلی نعمانی گؤزله بیر جواب وئرمیشدیر. شبلی نعمانی یه گؤره نظامی دؤورونده آرتیق یعنی بیرحما - سی اثرینی بیرحما سی داستانین یارانیب اورتایا چیخماسی ضرورتی حس اولونوردو. زامان اؤزو بونو طلب و دیکته ائدیردی. فردوسی دن صونرا بواشین عهده سیندن کلمک اوچون نظامی هامیدان یارارلی ایدی. بودور کی، شاعر بو وظیفه نی بؤینونا گؤتورور. . . . آنجاق اثرین قهرمانی نین کیم اولماسی گنجه اوستا دینی چوخ دوشوندوردو. او، عرب و فارس و تورک قهرمانلاری حقیقنده سؤیله نیلمیش فکیرلری تکرار ائتمه سین دئییه یعنی و اوریژینال بیر اثر یاراتماق اوچون یعنی بیر قهرمان آختاریردی. نهایت شرق و غربده اؤز سرکرده لیک شهرتی ایله تانیلان اسکندری بو ایشه مناسب بیلیمیشدی.

دوغروداندا نظامی اسکندرنه نی نظمه چکمک ایسته دیگی واخت تخمین ۲۵۰ ایل شهنامه نین یازیلما سیندان گئچیردی. بو ایللرده زامان و مکان شرایط هر شعبی دگیشدیریب، تکامل و ترقی یه دوغرو سوق ائتدیر - میشدی. ادبیات، دلیل و مدنیت انکشاف ائدیبا، یعنی فکر، یعنی مطلب، یعنی سؤز، یعنی اثرین میدانا کلمه سی طلب اولونوردو. شاعر لرو یا زیچی لاردان یعنی قهرمانلار صورتی یاراتماق، یعنی فورمالی و مضمونلوا اثرلر اورتایا چیخارماق گؤزله نیلیردی. بودورکی، داهی نظامی ده زامانین بو قانونو طلب لرینی دو یاراق، اؤزونو شرق پوئزیاسی نین اصل و حقیقی وارثی بیلره ک یعنی "شهنامه" صایلان اؤز "اسکندرنه" "سینی یاراتدی، مقدونیه سرکرده سی مشهور اسکندری ده بواثرین اصل قهرمانی سئچدی. نظامی نین یاراتدیغی اسکندر اوبرازی تامامیله تاریخی اسکندر دن فر - قلی دیر و نظامی طبعی نین، ذهنی نین و آرزو سونون یاراتدیغی بی - اسکندر دیر. شاعرین ذهنی نین محصولودور.

بیرده کی، نظامی نین اسکندری اثری نین مثبت قهرمانی سئچمکدن مقصدی هئچ ده تاریخی اسکندره برائت قازانماق و یا خود تاریخی ساختالا - شدیرماق اولما میشدیر. شاعر بدیعی اثر یاراتمیش و بورادا حقیقی و تاریخی اسکندرله، نظامی نین یاراتدیغی قهرمان اسکندر صورتینده عینیت اولما - میشدیر. تاریخی اسکندر باشقا نظامی نین ابدی له شدیریکلی اسکندر صورتی تامامیله باشقا سیمالاردیر. شاعر تاریخ یوخ بدیعی اثر و منظوم رومان

یا زدیغینا گوره ایستدیگی کیمی حرکت ائتمیشدیر و بوتون بشر سئوره و انسان پرور شاعر لر کیمی عدالت لی وجدانلی و رحم دل و هر طرفلی انکشاف ائتمیش بیر حکمدارین صورتینی تصویر و ترنم ائتمگه چالیشمیشدی. بوتون بونلارلا برابر اعراف ائتمه لی بیک کی، هئچواخت "اسکندرنا مه" شرق ده "شاهنا مه" قدهر گئنیش خلق کوتله لری آراسیندا شهرت و رغبت قازانما میس و هاما نین اوره گینه یا تما میشدیر.

فردوسی "شاهنا مه" سی نین مزیتی اونون خلق طرفیندن آلقیشلانما - سیندا، بگه نیلمه سینده و اوخونولما سیندا دیر، و بونوک اساسی و باشلیجا سببی ده بودورکی، بورادا فردوسی ملی قهرمانلاردان، ملی استقلالیت و حکمیت اوغروندا گئنه مبارزه لردن، وطن و خلق یولوندا گؤسته ریلن قهرمانلیق و ایگیدلیک لردن آنادیلی و ملی عادت و عنعنه لری دیریلتمک اوغروندا آپاریلان مبارزه لردن اؤز خلقی نین تاپدالاندیغی حقوق و من - لیک و تاریخینی دیریلتمک ده غصبکارلارا قارشی اولوم - دیریم مبارزه سینده ن و بوکیمی وطن پرورلیک متیولری ایله سس له شن حادثه لردن سؤز آچمیشدیر، او، بیگانه یه کیم اولورسا اولسون حقارت، نفرت، خفت و انتقام گؤز و ایله باخمیشدیر، حال بوکی نظامی "اسکندرنا مه" سینده بیر نجه نفرین اوغورده اجنبی اولان صورتلرین سیما سینی ترنم ایلسه نوشا به دن باشقا اثر باشدان باشا اجنبی لرین فعالیتنه حصر ائدیلمیشدیر.

نظامی "اسکندرنا مه" سی نین مزیت لری اوندا دیرکی، نظامی بو حما سی و اپیک اثرده ده فلسفی، علمی، اجتماعی، اخلاقی و بشری و حتی بز می مسئله لره صون درجه دقت و اهمیت و فرمیشدیر، صلح و حرب، اجتماعی عدالت انسان پرورلیک و بیر چوخ بوکیمی حیاتی مسئله لر حقیقنده قلم چالیمیش و فکر سؤیله - میشدیر، حال بوکی فردوسی شهنامه سینده بوکیمی مطلب و مسئله لر هئچواخت نظامی "اسکندرنا مه" سینده اولدوغو قدهر درین، علمی، مکمل و گئنیش ایضاح ائدیلمه میشدیر.

نظامی اثری نین ایده سینده دقت یئئتیره ک :

نظامی نین انسان پرورلیک و عدالت سئوره لیلیگی، ایده آل بیر حکمدار آرزو لاما غی بوا اثرده چوخ بارز صورته ده اؤزونو گؤسته رمیشدیر، شاعر اساس قهرمانی نین او بر ازمین دا اؤز مقدس ایسته ک و آرزو لارینی ترنم ائتمیشدیر، شاعر اؤز قهرمانی نین خلقه آرخالانان عدالتلی بیر حکمدار میداننا چیخارماق، انسانلار طالعی باره ده دوشونمک، بوتون نظامی

یارا دیجیلیغی نین باشلیجا مسئله سی اولموشدور. بودورکی، نظامی جدی آختاریشلاردان صورادونیا شهرتی قازانمیش مقدونیه لی اسکندری بو آرزو ائتدیگی ایده آل حکمدار آدی ایله تقدیم ائتمک قرارینا گلیمشدی. آخی اسکندریین تاریخی شهرتینده ن باشقا قرآن دا دا آدی چکیلیر (۱۸- نجی سوره) و اونون حقینده مثبت ملاحظه یورودولور. شاید نظامی شـرق مسلمان دونیاسینی اسکندره باغلاماق اوچون اونون قرآن دا تعریفله- نمه سی مسئله سینه دقت یفتیریب، اونو نظرده توتدوغو قهرمان کیمی تقدیم ائتمگه چالیشمیشدیر. آموز مترقی ایده یالارینی مقدونیه حکمداری آدینا حصر ائتمیشدیر. بیرده کی، مشهور فرانسیز یازیچیسی لوفی آراگون دشمیشکن، نظامی آموز قهرمانینی اونا گؤره ده تاریخی بیر شخصیت گؤتور- موشدورکی، کئچمیشه استناد ائده رک ایندی و گله جک اوچون آموز مترقی فکر و ایده یالارینی داها سربست صورتده افاده ائده بیلسین .

نظامی اسکندری آموز قارشیسیندا عدالت پرور اولماق، ظلمکاری محو ائتمک، ازیلن لرین حدود و حقوقونوبریا ائتمک، عموم بشری بیربرابر لیک یاراتماق کیمی شرفلی و چتین بیروظیفه قویور. او محاربه لری ده صلح خاطرینه، عدالت و برابرلیک نامینا ظالمین محو اولماسی مظلومون دینج و فراوان یا شاماسی نامینا آپاریر. او، بوتون یئر اوزونده خوش بخت حیات قورماق مقصدی ایله، فعالیت ائدیر. خلاصکار رولونوا وینویور. شاعر آموز اساس قهرمانی اولان اسکندردن و اوندان صوراکله ن بوتو حکمدارلاردان طلب ائدیرکی، اصل حکمدار، ایده آل بیر سرکرده آشاغیدا آدلارینی چکدیگیمیز صفت لره مالک اولمالیدیر:

هرشئی دن اول آموزو حقیقی معنی ده انسان اولوب کوکسوسونده بشر حالینا یانان، انسان خوشبختلیگی اوچون چیرپینان سر اوره ک اولسون، و انسانلارین قیمتینی اونلارین لیاقتی و امگی مقداری ایله اولچسون. زحمته هرشئی دن آرتیق دقت یتیریب امک انسان شخصیتی اولجوسونون- معیاری اولسون. هامی نین خوشبخت اولماسی مسئله سینی قارشیسیندا اساس وظیفه کیمی قویسون. بوتون سادلیقلارا شریک اولدوقو حالدا کیمسه نین بدبختلیگینه سئوینمه سین. کرم و سخاوت صاحبی اولسون و بیلسین کی دنیا ثروتی ایله دنیا دا قالاجاقدیر. بودورکی، اول ثروت الدهه ائتمکدن اوترو نالایق واسطه ویوللاردان استفاده ائتمه سین. الدهه ائتدیگی ثروتی ده تورپا قدا باسدیرماق و بیربوجا قدا نیغیب خزینه آدی ایله محبوس ائتمک

عوضینه ایشله‌تسین و محتاج انسانلارا پایلاسین اونلاری احتیاج و فلاکتدن قورتارسین، انسانلارین طالعی ایله‌علاقه‌دار بیر اولچو گؤتورمک ایسته- دیکده اونو عدالت ترازوسیندا اولچوب بیچسین هنج زامان وجدان و انصاف چرچیه‌سیندن کناره چیخماسین. مقصرله قارشی اؤز غیظ و غضبینی اودماقا اؤزاراده و غضبلرینی کنترل ائتمک اقتدارینا مالک اولسون، سرکرده- لیک وظیفه‌سینی عهده‌سینه‌گؤتوره رکن، ایکید، جسور، شها متلی، رشید و قهرمان اولسون، مجلس‌ده آزدانیشان و چوخ ائشیده‌ن اولوب شنلیک و خوشبختلیک لر اوز وئردیگی حالدا اؤزوندن چیخماسین، فلاکت و بدبختلیک لر اوز وئردیگی تقدیرده اؤزونو ایتیرمه‌سین، مغلوب خلق لر و ملت لرله شرافت انصاف مردلیک و عدالت له رفتار ائتسین، کوتله‌وی قیرقینلاردان امتناع ائتسین، چتین حادثه‌لر اوز وئردیگی تقدیرده قوجالارین تجربه‌سیندن و گنج لرین قدرتیندن با جاردیقلا استفاده ائتسین و اونلار جابو کیمی مثبت و شرفلی صفتلره مالک اولسون، باخ بونلاردیر نظامی نین اؤز اساس قهرمان- نیندان ائتدیگی طلب لر و اونون "اسکندرنامه" سی نین اساس ایده‌سی و بدیعی مضمونو .

نظامی یه‌گؤره دونیانی آنجاق عدالت، ناموس، انصاف و وجدانلا اداره ائتمک ممکندور، شاعرین یاراتدیقی اسکندرین ده‌بیرا وقده ر غلبه‌لرچالما- سی نین بؤیوک بؤیوک نائلیت لری نین، گئنیش کوتله لر طرفیندن سؤیلمه- سی نین ده اساس رمزی و سببی محض بو صفتلره مالک اولما سینا گؤره‌دیر . یوخسا هر یئریندن دوران سرکرده اسکندراولا بیلمز، شاعرین اؤزوددئیشکن سکندر با انصاف نام آوراست و گرنی، زما هریک اسکندر است

نظامی "اسکندرنامه" سینده اخلاق مسئله‌سینه گلدیکده حتی عالم‌لرین بیرچوخو حقلی اولاراق اثرین ایکنجی حصه‌سینی "اقبالنامه" نی بیر تربیه - وی اثر کیمی قیمت له ندیریپ، اونوبیرنوع "سرلر خزینه‌سینه" بنزه تمیش لر، دوغرو دانداندا بو اثرده اجتماعی - سیاسی و اخلاقی مسئله‌لره عاید ساییز حساب سیز گؤزه‌ل فکیرلر وار دیر، صداقتلی اولماق، خیرخواهلیق و عصمت شوه‌رلی لیک، قایغی کشلیک، تواضعکارلیق علمه و صنعته قیمت وئرمک، ساده زحمتکش انسانلارا قایغی کش اولماق و اونلار جابو کیمی تمیز انسانلارا خاص اولان صفتلر تبلیغ ائدیلیر، اثرده محبت آنلایشی داها گئنیش مقیا- سدا ترنما ائدیلب عوموم بشری بیر محبت سجه‌سی آلمیش اولور .

عینی حالدا انسانلاری شوقه‌لر ایله مبارزه‌یه، طمعکارلیقدان و حریص

– لیگدن چکنمه گه، عیش و عشرت دوشگونو اولما ما قا تشویق ائدیر، شاعر بیرچوخ بوکیمی اخلاقی و تربیه وی فکیرلر یوروتمک له انسا نلارین تربیه له ندیرمه سینه درین دقت یشتیر میشدیر .

نظامی اخلاق لامکی آموزونه پشه ائدهن انسانین گله جک خوشبخت لیگینه نیک بین دیر. یاراناجاق بئله بیر جمعیتین تام سعادتی نه اینا – نیر. بوایش لرده عقل و تدبیر مسئله لری نین اوینا دیقی مهم رولونسا اشاره ائدیر .

بیلدیگیمیز کیمی فردوسی آموز "شهنامه" سینده شاه پرستلیک مسئله سینه خصوصی اهمیت وئر عیش، شاعر بو مسئله نی اثرین اساس آپاریجسی خط لری نین بیری کیمی ترنم ائدیپ، آللولوشاه پرست لردن بیری اولراق اوره کدن بئله – چه فرمان یزدان چه فرمان شاه – دشمنی دیر، شاه پرست لیگی وطن پرستلیک قدهر علوی له شدیریب تبلیغ ائتمیشدیر، نظامی ایسه یوکسک وطن پرست اولا – اولا شاه پرست اولما میشدیر، او، بو حقه د افراط حسن لره یول وئرمه ییب فردوسی دن تما میله فرقلی اولموشدور، نظامی نین مزیت و خصوصیتی اوندادیرکی، حدیندن آرتیق بشر سئوره و انسان پزور اولموشدور، او، خلقی، کوتله نی، هامینی سئومیشدیر، فرد پرستلیگه یول وئر – مه میشدیر، هامینی سئوره اولموشدور .

فردوسی "شهنامه" سینده اسکندر ه حصرا ئدیلمیش حصه ده هله اسلامیتدهن قابا قکی بیرپارا اساطیر، و افسانه لر گئنیش صورتده آموز عکسینی تا پیر، آنجاق نظامی "اسکندرنامه" سینده اساطیر، افسانه لردن ناور صورتده ایزلر گؤرونور .

هر ایکی اثرده بیری سیرا فورما و مضمون یا خینلیقلارینا دقت یشتیرک : هر ایکی اثرده دوغرو دور فورما و مضمون اعتباری ایله بیری سیرا اوخشایش – لاردا واردیرکی، ائله بونلار بعضی ادبیا تشناس عالم لری نین چاشما سینا سبب اولموشدور، آنجاق بو عالم لر بیلمه دیرلر کی، بوکیمی فورمال وظا هری اوخشایشلاری بوتون اثرلرده تا پما ق اولار، بیره کی معین تاریخی حادثه نی هر ایکی شاعر قلمه آلمیشلار. مادام کی، موضوعلار آراسیندا یا خینلیق وار اثرلرده کی معین بنزه ریشلرین ده میدانا چیخماسی طبیعی وقانونی بیر حادثه معلوم فاکت دیرکی، اوچونجو دارا اسکندر ده ن اوده تیلمه میش بیر نچه ایلین خراجینی طلب ائلیین ده اسکندر دارانین ائلی سی نسه

سؤیله میشدیر : گفنت دارا یا سؤیله کی، قیزیل یومورتلایان طویوق اولموش دور، بوتاریخی بیرحادثه دیروهرایکی شاعرین بومسئله دقتینی جلب ائت- میشدیر. واولاردان قابا قکی لارین دقتلرینی جلب ائتمیشدیر.

فردوسی ائلچی یه خطابا بواحوالاتی بئله قلمه ائتمیشدیر :

بدو گفنت رو پیش دارا بگوی که از باز ما شد کنون رنگ وبوی
که مرغی که زرین همی خایه کرد بمرد و سر باز بیمایه کرد
نظامی ایسه همین بوحادثه نی بئله نظمه چکیر :

براو بانگ زد شهریار دلیر که نتوان سغدغارت ازتند شیر
زمانه دگر گونه آئین نهاد شد آن مرغ کو خایه زرین نهاد
بورادا عینی مطلب نظمه چکلمیش اولسادا گوروندویو کیمی شعریت
ذوق، سلیقه، افاده طرزی تمامیه باشقادیر.

یا خود اسکندرین وصیتنه اساسا اونو چلپاق باسدیرمالی ایدیلار، هر
ایکی شاعر بومطلبه اوز اثرینده اشاره ائتمیشدیر لر.

فردوسی :

برهنه چو زاید ز مادر کسی نباید که نازد بپوشش بسی
نظامی :

ز مادر برهنه رسیدم فراز برهنه بخاکم سپارند باز
یوخاریدا گوستردیگیمیز مصراعلارین معنا ومضمونو بیراولسادا اولاً
بوتاریخی بیرحادثه دیر. اسکندرین وصیتی نین بیرحصه سی دیرکی، هرایکی
شعر قلمینه آلمیشلار. دیگر طرفدن ده بومصراعلارین دا شعریت وافاده
طرزلی تمامیه باشقادیر. بورادان دشک لازیم دیرکی، هم فردوسی هم
ده نظامی اسکندرین اوز سوزونو تکرار ائتمیشلر. یوخسا سوز تکحه
فردوسی نین ویا باشقاسی نین دگیل اصلینده ایسه اسکندرین سوزو اولمو-
شدور.

ایندی هرایکی ائرده اولان دیگر بیراحوالاتا دقت یئتیرهک. یئنه ده
آیدین مسئله وتاریخی بیرفاکت دیرکی، دارا سوء قصده معروض قالیب یارا-
لان دیغی زمان اولوم قاباقی اسکندر شخصاً اونون باشی نین اوستوننه
کلمیش، اونون صون سوزلرینی داها دوغروسو وصیتینی دینله میش، اونلا
قاتلری نین جزالاندیریلما سینی وعده سینی وبیرسیرا دیگر وعده لروفر -
میشدیر.

هرایکی شاعر بورومانیک تراژدیک حادثه نی اوز استعداد، تاثرات
الهام و باجاریقلاری نین ذروه سی ایله نظمه چکمیشلر. بورادا نه تکرار

نه تقلید نه نظیره با زلیق اولا بیلر. هرا یکی پارچانی بی غرض و عالمانه بیر وجدانلا تحلیل ائدهن شبلی نعمانی سؤیلویور: بوجا جه حقیقنده فردوسی طرفیندن سؤیله نیلن سؤزلر عبرت آمیز، کدرلی و تاثیرلی ولسادا نظامی بوجا جه لی صحنه نی تصویر ائتمکده اعجاز ائتمیش، مثلی، نظیری گؤرونمه میس بیر صنعتکارلیق ذروه سنه یوکسلیمشدیر. آنجا ق بوهئج ده او دئمک دگیلدیرکی نظامی فردوسی دن قدرتلی اولموشدور. فقط بوا ونسو گؤسته ریرکی، بو پارچا نظامی طرفیندن داها توتارلی نظمه چکیلمبشدیر اسکندرین دارا عین قیزی روشنکله اوله نمه سی مسئله سی تاریخی فاکت دیر. فردوسی "شهنامه سینده اسکندر روشنکله اولوندیگده ن صونرا عمومی عفو فرمانی وئریر. روشنکین آناسی دلارای دا مصلحت روزگار خاطرینه ایرانین کبارلارینی و سرکرده لرینی اسکندره باش اگیب، تسلیم اولماقا چا غیریر و بو نونلادا مسئله بیتیر. لیکن نظامی بواجباری از دو احدان سیاسی بیر نتیجه الدهه ائتمیش اولور. بو معنا داکی روشنک اسکندره اره گئتمه گه راضی اولماق عوضینده ایران اولکه سینسی ائوز کبینه سالماقی طلب ائدیر و سؤزون اصلیده عقیللی قیز ائوزونو غصبارین احتراصینا قربان وئرمکله وطنینی نجات وئرمک دیله ییر. اسکندر ده بوایشی گؤرور:

در آن بیعت از بهر تمکین او بملک عجم بست کابین او

باغین عینی بیر حادثه نی واحد بیر مسئله نی ده ترنم ائتمک ده هر یکی اثرده نه بؤیوک و مهم فرق و دگیشیک لیک واردیر.

اسکندرین ایلچی صفتی ایله دشمنین یانینا گئتمه سی، اونونلاشخصا گؤروشوب، مکالمه ائتمه سی، مخالف طرفین قوه و قدرت و سلاح و ساینی تخمینا ائوگره نمه سی اونون روحیه و باجاراتاق سویه سینده دقت یئتیرمه سی هرا یکی اثرده ترنم ائدیلیر. یعنی ده نظامی ایله فردوسی نین تفاوتی بوندا دیر کی، فردوسی ائوز اسکندرینی دارا و صونرا اندلس حکمداری قیداقه حضورنا آپارمیشدیرسا، نظامی اونو فردوسی نین و باشقالاری نین قیدا - فه سی عوضینه آذربایجان حکمداری نوشابه نین حضورنا آپاریر آذربایجان نین دا آدینی حادثه لره قاتماقلا، او اوزمان میلاددان تخمینا ۳۲۵ ایل قاباق آذربایجان دا اولان مدرک و بؤیوک بیر دولت خادمی، اوزاق گوره ن و سیاستمدار و صون درجه عقیللی بیر قادین حکمدارین صورتینی یارادیر. آیا بوکیمی یعنی لیگه تکرار چیلیق دئمک ان آزی عدالت سیزلیک دگیلدیر؟

ایندی بیرقدەر "شہنامہ" و "اسکندرنامہ" دہکی تضا دلارا دقت یئتیرہک :

اگر فردوسی "شہنامہ سیندہ باج و خراج آلماق مقصدی ایله یونانستانا قوشون چکن ایران پادشاهی اوچونجو دارا اولوب، تعرض و هجوم ایران واردولاری طرفیندن باشلانمیشدیرسا، نظامی "اسکندرنامہ" سیندہ اسکندر و میرکی، گویا خلاصکارلیق عزمی و مقصدی ایله غربدن شرق طرف قوشون چکمی، "اؤز تاریخی رسالتینی" یئرینه یئتیرمک ایسته میشدیر. گویا او مصرلی لرین زنجی لرین باسقینیندن آزاددئمک مقصدی ایله مصری اشغال ائتمیش، تجا و زکار زنجی لره دیوان توتوموشدور. صورادا بوتون دونیادا عدالت برپا ائتمک اوغروندا نجه دئیرلر بیرنوع جهاد ائتمیشدیر. یعنی اگر فردوسی "شہنامہ" سیندہ تاریخده اولدوقو کیمی ایران لا یونان آراسیندا گئدہن محاربه نین گئدیشینده اسکندر مصری اشغال ائتمک مجبو۔ ریتینده اولوب اورانی استیلا ائتمیشدیرسه، نظامی نین منظوم رومانیا گؤره اسکندر مصر نجات و فرمیش و اونو زنجی لرین تسلطوندهن خارج ائتمیشدیر. یعنی نظامی اسکندری اشغالچی یوخ خلاصکارنقشینی ایفا ائتمیشدیر. و خلاصکارلیقی تشویق ائتمیشدیر.

اگر فردوسی اسکندر قوشونلارینی دنیز واسطه سی ایله مصره آپاریب دیرسا، بودفعه نظامی تاریخ ده اولدوقو کیمی حرکت ائدیب یونان قوشونلارینی قورودان و آرائیق دنیزی نین شرق ساحلی بؤیو وسینا پاریم آداسیندان مصره آپاریب چیخارمیشدیر. یعنی فردوسی نی هئج زامان تکرار ائتمه میشدیر.

اگر فردوسی "شہنامہ" سیندہ ایران لا یونان محاربه لری بیرنجه مرحله ده و چوخ گئیش تفصیلات لا و فریلیمیشدیرسه نظامی "اسکندرنامہ" ده بو مرحله لری اختصار ائدیب آنجاق ایرانین اؤز تورپاقلاریندا بیرجه دفعه ایکی دشمن قوشونلارین اوز به اوز گتیریب و روشمالارینی ترنم ائدیب و دویوش میدانی نی گئیش تصویر ائتمیشدیر.

اگر فردوسی "شہنامہ" سیندہ دارانین قتلہ یئتیریلمه سیندہ هئج بیر خارجی عاملین تحریکاتی و الی اولما میشدیرسا، و جاسوسیار ایله ماهیار۔ اؤز طرف لریندن خام خیال لارا و یازاق بوخیانته ال آتیب جنایتی حیاتا گئچیرمیشدیرسه، نظامی "اسکندرنامہ" سیندہ تشبثکار و اصل محرک و جاسوس۔ سیار ایله ماهیاری دارانین قتلہ یئتیرمه سینہ یونلدهن اسکندرا و لموش دور. دئمه لی نظامی بوتون ایشلرده تشبث و ابتکاری اؤز قهرمانی نی

الینه وثریرا و نو حادثه لرین گشده شینه کناردا قویمور .

فردوسی بوتون وارلیقی ایله اسلامدان اولکی ایرانین آئین، مراسم، مذهب و بوتون عادت و عنعنه لری نین دیریلمه سی نین طرفداری دیر . او زردشت دینینه ، آتش پرستلیک آئینینه اوز وارلیقی ایله باغلیدیر . ۶۰ مین بیت لیک شهنا مه نین ائله بیر فصلی بوغدور کی ، فردوسی آتش پرست لیگین احیاسی حقیقته اوز فکرینی ، اوز آرزو سونو بیلدیرمه میثا ولسون آنحاق نظامی زردشت دینی و آتش پرست لیگ آئینینه اعتنا سیزدیر . حتی اونا نفرت بسله بیر . زردشت دینی نین محوی ، دینی سجیه ده یانان آتشین ابدی سونمه سی طرفداری دیر .

فردوسی بوتون "شهنا مه" بویو هریشده عرب لره بخصوص تورک لره بیر نوع حقارت نظری ایله باغیب ، اولار ی داشما منفی پلان دا گوروب ، حق لرینده پاراماز و بیر طرفلی ملاحظه لریوره تموشدور . مثلا ائله ساحت اقتدیگیمیز اسکندر حقیقته فردوسی تورک خلق لرینی ویا تورک عسکرلری نین روللارینی تامایله اونودموشدور . او اسکندر قوشونلاری نین ترکیبی نی آنحاق روم (یونان) ، مصر ، ایران ، عرب و هند قوشونلاریندان عبارت اولدوقلارینی سؤسله میشدیر . حالبوکی ، داهی گنجه اوستادی بو جهتدن ده بویوک فردوسی ایله راضیلاشما میثا اوز " اسکندرنا مه " اثرینده تورک خلق لری نین مدنیتینه ، فعالیتینه و لیاقتینه گفنینش یئر وثر میثا ، بخصوص تورک جنگا ورلری نین رشادت و ایگیدلیک لرینی دونه - دونه ترنماقتیش نوشابه و " نیست اندرجهان " کیمی قادین قهرمانلاری صورتینی یا را تمیش دیر . و اراضی اعتباریله ده او زامان کی تورک لرین گفنینش بیرا راضی یه مالک اولدوقلارینی سؤیله میشدیر :

زکوه خزر تا به دریای چین سراسر همه ترک بینم زمین
دشیه ، اوز خلقی نین گفنینش بیرا راضی ده یا شا دیقلارینی ، بیلدیر میشدیر .
دیگر اساسلی بیفر فرق بحث اقتدیگیمیز بوایکی مثل سیز متسنوی
آراسیندا بوندان عبارتدیر کی ، قید اقتدیگیمیز کیمی فردوسی نی نظامی نین عکسینه حقلی اولاراق اسکندره نفرت بسله بیر ، فصل بویو دفعه لرله اونا اوز کین و کدورتینی گوسته رمیش ، ا و نو بدگمان ، مستبد ، اهریمن ، حیله گر ، قادین و عیاشلیق دوشگونو وسایر آدلاندیریر . چونکی او تاریخ یازیر ، وضعیت و احوالاتی اولدوقو کیمی قلمه آلیر . آقا ، آق و قارایا قارا سؤیلویور .

بئله کی سؤیلویور :

هیوننی ز کرمان در آمد دوان بنزدیک اسکندر بد گمان

بر او بر خواندند بس نامه را چو پیغام آن شاه خودکامه را

همی رای تو برترین گشتن است نهان تو چون رنگ اهریمن است

بگیتی همه تخم زفتی مکار بترس از گزند بد روزگار

چنان شد که او شب نخفتی بسی بیامیختی شاد با هر کسی

بکار زنان، تیز بودی سرش همی نرم جایی بچستی سرش

وبیر چوخ بو کیمی نغرت وکین له دولو بیت لر ایله اسکندری سجیه
- له ندیریر، حالبوکی، نظامی آموز اسکندرینی ایده آل بیر حکمدار، درین
بیر فیلسوف، رشید و عدالتلی بیر سرکرده کیمی تقدیم ائدیباونو مثبت
بیر قهرمان کیمی ترنم ائتمیشدیر، چونکی او رومان یا زماق ایسته میش،
مثبت بیر سیما یارا تماقا چالیشمیش، عدالتلی بیر حکمدار ترنم ائتمیشدیر.
بودورکی نظامی ایسه آموز اسکندرینی هم قهرمان بیر سرکرده، هم

متفکر بیر فیلسوف، همده گوندهریلمیش بیر پیغمبر کیمی ترنم ائدیر.

گروهیش خوانند صاحب سریر ولایتستان بلکه آفاق گیر

گروهی ز دیوان دستور او بحکمت نوشتند منمشور او

گروهی ز پاککی و دین پروری پذیره شدندش به پیغمبری

من از هر سه دانه که دانافشانند درختی برومند خواهم نشاند

*** **

حضرت محمد (ص) ین او گود لری

لَا فِقْرَ أَشَدَّ مِنَ الْجَهْلِ وَلَا مَالَ أَعْوَدُ مِنَ الْعَقْلِ وَلَا وَحْدَةَ أَوْحَشَ مِنَ الْعَجْبِ وَلَا حَسَبَ كَحَسَنِ الْخُلُقِ وَلَا عِبَادَةَ مِثْلُ التَّفَكُّرِ .

بیلمزلیکدن قاتی یوخسولوق، وعقلدن فایدالی مال، واؤزونو بگنمکدن قورخولی تکلیک ویا خشی خویلولوق کیمی شرف و دوشونمک کیمی عبادت یوخدو لایدخل الجنة قتات

یا لانچی بهشته گتتمز .

لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ

خلقه رحم ائتمه ین کیمسه یه تانری رحم ائتمز .

لَا يَشْكُرُ اللَّهُ مَنْ لَا يَشْكُرُ النَّاسَ

خلقه شکر ائتمه ین تانری یا شکر ائتمز .

لَا يَقْبَلُ الْإِيمَانَ بِلَا مَمَلٍ وَلَا عَمَلٍ بِلَا إِيْمَانٍ

عملسیز ایمان ، و ایمانسیز عمل قبول اولماز .

مَا كَانَتْ فَرَحَةً إِلَّا تَبَعَتْهَا تَرْحَةٌ

هئج بیر خوشلوق یوخدورکی دالیسیندان غم اولماسین .

مَا عُبِدَ اللَّهُ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ فِقْهِ فِي الدِّينِ

دینده بیلکی اولماقدان هئج بیر عبادت یوخاری دگیل دیر .

مَا قَلَّ وَكَفَى خَيْرٌ مِمَّا كَثُرُوا إِلَهِي

یعتیشن آز، مغرور ائدن چوخدان یغی دیر .

مَا مِنْ عَمَلٍ أَفْضَلَ مِنْ إِشْبَاعِ كَبِدِ جَائِعٍ

هئج بیر ایش آجی دویورماقدان یا خشی دگیل .

مَا رُزِقَ الْعَبْدُ رِزْقًا أَوْسَعَ عَلَيْهِ مِنَ الصَّبْرِ

کیمسه یه صبردن بول روزی وئر یلمه میشدیر .

مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ دَاءٍ إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً

تانری درمانیمی وئر مه دیگی خسته لیگی وئر مه میشدیر .

مَا عَالَ مَنِ اقْتَصَدَ

اورتانی توتان یوخسول اولماز .

مَا أَحْسَنَ الثَّقَمَدُ فِي الثَّنِي، مَا أَحْسَنَ الثَّقَمَدُ فِي الثَّقَمَدِ وَأَحْسَنَ

الثَّقَمَدُ فِي الْعِبَادَةِ : نه یا خشی دیر اعتدال زنگینلیکده ، یوخسولوقدا ،

ترجمه ائدن : ج . هیئت

و عبادت ده .

آنادیلمیز و

ملی وارلیغیمیز

اوروندا خاطرہ لر

(۶)

مدرسه دن خاطرہ لرین ادا مہ سی

سرپرست ایله صون دفعہ سوز آتیشما سیندان صونرا، بیرگون ایکی درسین آراسی استراحتده، اوشاقلارین هامیسینی سالونا چا عیردی لار . قابا خلاریتله چا غیریشلار، خصوصیله آخشا طرفی درس لر قورتا راندان صونرا، گاهدان اولوردو، بئلنجی چا غیریشلاردا، بعضا دانشرانین رفیسی و بعضا ده معلم لردن بیر دانیشاردی لار، دانیشیق لار بیرچوخ وقت " تربیتی " و آرابیر ده " علمی " مسئله لر حقنده اولوردو، اما ایکینجی ایل، شهر یور حادته سی نین باش و فرمه سی و اوضاعین قاریشیق - قوروشوق اولدوغوندا، بودا نیشیق لار دا بیغیشیلیمیشدی، بونا گوره ده، بوچا غیریش، اوزوده درس آراسیندا سابقه سیرایدی، سالوندا بیثربه یئر اوتوروب گوزوموزو اوز به اوز قاپی یا تیکدیگ، فکیرله شیردیگ کی، اولا بیلسین ایندی رفیس یا بیر آیریسی کلیب " اخلاقیات " دئیجهک، هله گوزوموز یولدا ایدی کی، قاپی آچیلدی، قاباخدا دانشرانین رفیسی، اونون آردینجا دا ایگیمی - ایگیمی بییش یا شیندا بیر جوان آدام قولتوغوندا ایکی - اوچ بوکولو روزنامه ایچری گیردی لر، اوشاقلاردا ن بیرچوخوتا زاکله ن آدامی تانیمیردی لار، اما من و شاید ده اوشاقلارین بیرنجه سی اونو تانییردیق، بوجوان آدام اسرافیل آدیندا اوتایلی مهاجر لردن بیر ایدی، اسرافیل عاٹله سی ایله تبریزه گله ندن صونرا، درس اوخوماغا امکان تاپا بیلمه دیگی اوچون او یاندا بویاندا ایشلردی، من بیرچوخ وقت لر، مدرسه یه گئده نده اونو عجله لی آددیم لارلا هارایا ایسه یورودوگونو گوره ر و اونون بوسباق یول گئتمه سینی، اوز یانیمدا، اونون اولدوقجا عصبانی و وضعیتدن ناراضی اولدوغو - نا یوراردیم، قیزیل اوردو تبریزه گله ندن صونرا اسرافیل بیرچوخلاری کیمی اسلحه گؤتورموشدو، او گونلر من اونو گاهدان اوردو - بوردو چوره کچی خانا قاباغیندا اولان ازدحام لاری نظاما سالماقدا و بیراکی دفعه ده محترک لرین آنبارلارینی آچیب اوردو اولان ارزاقی اوجوز قیمتته جماعته

ساتاندا گئورموشدوم، بونلارها میسی اسرافیلین بویونا بیچیلیمیش بیسر
 ایشلرایدی، اما ایندی او روزنامه قولتوغوندا دانشسرادانه گزیردی؟
 رئیس دینمهز - سؤیله مز بیر طرفده دایانیب، ساری ایری دانسا
 تسبیحینی شاققیلدا تماغا باشلادی، اسرافیل اورتالیغا گئجدی، قولتوغو
 آلتینداکی روزنامه لری اویان - بویان ائدیپ بیرینی آییردی، روزنامه
 " وطن یولوندا " ایدی، وطن یولوندا اوگونلر تیزیزده باشدان - باشا
 تورکجه چیخان روزنامه لردن بیری ایدی، بوروزنامه قیزیل اوردونون
 اورگانی اولدوغو اوچون، اونون باش مقاله دن علاوه بیرینجی و دؤردو -
 نجو صفحه سینی دونیا محاربه سینه عاید خبرلر، مقاله لرو دانیشیق لار توتار
 اما آرافحه لرینده جور به جور شعرلر، ادبی - اجتماعی یازیلار اولوردو
 بونا گؤره ده، اونون آرافحه لری نین مشتری سی داما چوخ ایدی، و بیر
 چوخلاری روزنامه نی بوضفه لرینه گؤره آلیردی لار، روزنامه آرابیر بوضفه
 لرده یازیلان شعرلر و مقاله لر خاطره مدرسه یه ده یول تاپیردی، اوشاقلار،
 اوراداکی شعرلری و یازیلاری سئوه - سئوه اوخوردولار .
 اسرافیل روزنامه نی آچیب باش مقاله نی اوجا دان اوخوما غا باشلادی،
 مقاله آشاغا - یوخاری محاربه یه عاید اوزون اوزادی بیر گزارش ایدی،
 اسرافیلین مقاله نی اولدوقجا عجله ایله اوخوماسی و آرابیر سؤزلری قیریق
 قوروق و آنلاشیلماز تلفظ ائتمه سی، گزارشین اوزون - اوزادی اولماسی ایله
 ال - اله وئریب، گئت - گئده سالوندا اولدوقجا داریخ دیرجی فضا
 یار ایدیردی، حوصله لی اوشاقلار بیری - بیری نین اوزونه باخیر و حوصله سیز
 لر بیر پاراسی دوداق بوزور و گاهدان دا آلتدان - آلتدان قورولدانیر -
 دیلار، روزنامه اوخونوب باشا چیخاندان صونرا، ایکی - اوچ نفر بیر سؤزلر
 صوروشدولار، اما اسرافیل اونلارا جواب وئرمک یئرینه چیکنینی آتدی، صونرا
 دا روزنامه نی بوکوب قولتوقونا ووردو و سایمازیانا یولون چکیب گئتدی،
 اونون دالینجا رهس ده بوایشدن خوشحال کیمی بیر سؤز دئمه دن سا -
 لوندان چیخدی، اوشاقلارین بو یئر سیز ایشدن خاطره ناراضی باخیشلاری بیری
 بیرینه توخوندو، شبهه سیز بونوصا باحدان آغیزا سالیب بیزه قاخینج ائده -
 جک لر، بونا گؤره ده، اسرافیل سالوندان چیخار - چیخماز من و ایکی - اوچ
 آیریمی اونون دالینجا یورودوک، یورویلدن بیری مندن صوروشدو، سن
 بونو تانیرسان؟ دئدیم - آز چوخ تانیرام، پله کانلاردا اسرافیل بیزیم
 اونون دالینجا گئتمه کیمیزی گؤرونجه آباق ساخلادی و صوروشدو؛

- اولمايا منله ايشينيز وار؟

من اوبيري لرى قاباغلاديم :

- سنله بير نچه كلمه دانيشماق ايستهرديك .

- يوبانما ، سوزونو دئ ، گنجيكيهره !

ريب؟

- چوخ چكمز ، صورو شماق اولور سنى كيم بورايا روزنامه اوخوماغا گونده

- بو هئج ده سوزه قالماييب !

- اما بو ايش قالسا - قالماسا بيزه قاليب ، سن بير يفرسيز ايش گوروب

قويوب گئديرسن ، آنجاق بو ايش صاباحدان بيزيم ديليميزي لاغا قويان

بير پارا ياراما زلارين طرفيندن باشيميزا قاخينج اولاجاق ، سن بيزه

جواب وئرمه سن بونو لاپ روزنامه يه يازا جايغيق .

- با جارساز يازين ...

او ، بو سوزو ديبه - دئيه اوزا قلاشدي ، بيز ايچرى قاييتديق ، كریدوردا

سرپرست ايله اوز به اوز گلديك . او بيزي گورونجه آغيز اوچو آتماجا

كيمي دئدى :

- سياسي رهبرله نه بحثه كيريشميشديز ، ايستيرديز دئيه سيز گينه ده روزنامه

خوانليغا گلسين ؟

هئج بيريميز اونا جواب وئرمك حواسيندا دگيلديك .

ناهار فاصله سينده هانسي بير ال ، بو سوزلرى سياه تخته ده يازميشدي ؛

ما تازه امروز متوجه شدیم كه تا حالا "جمله" را غلط تلفظ می کردیم ،

شكل درست آن "جولمه" بوده است . اسرافيل سوزلرينده يفر به يفر جمله

سوزونو " جولمه" تلفظ ائتميشدي .

اسرافيل ايله آغيز - گپه دن صونرا ايشين داليسيني توتماغي من

بوينو ما آلديم . ائوز يانيمدا بئله فكيرله شيرديم كي ، مدرسه ده ، حتى مدر -

سه لرده روزنامه اوخوماق ايشي ، روزنامه نين طرفيندن اسرافيله تاپشير -

يليبدي ، بوخسا اسرافيلين بو ايش ايله نه رجومو ، بونا گئوره ده مسئله نى

روزنامه يه يازماق ، يا اورايا گئديب ديل جوابي سؤيله مك لازم ايدي .

چوخ گئور قويدان صونرا ، مسئله نى همت دا يي ايله اورتاي قويماغى

مصلحت بيلديم . او كيشي بوكيمي ايشلرده چوخ گئوزه ل مصلحتچي ايدي . همت

دا يي نى آخشاملار شيرخورشيد سالونوندا تاپماق اولاردى . درس دن صونرا

ايكي ساعات اجازه آليب اورايا گئتميم . همت دا يي نى تاپديم . او ، منى

گورجک گوله - گوله دئدی :

- باجی اوغلو، خوش گوردوک، دئییه سن گئنه تاماشایا کلمیسه ن ؟

- یوخ، همت دایی سنین اوزونله بیر ایشیم وار .

- خیر اولا، بویور اگلش گوره ک .

- ساغ اولون، مدرسه دن اجازه آلمیشام، گرهک قاییدیم . او اسرافیل وارها

سن اونو تانیرسان ؟

- هه تانیرام، اونا نه اولوب ؟

- اونا هئج نه اولماییب، هر نه اولسا بیزه اولوب . او بوگون بیلمه -

دیک کیمین طرفیندن مدرسه ده اوشاقلارین بیغینجاغیندا روزنامه اوخوما -

غا گلیمیشدی . او، روزنامه نی باشدان باشا چئینه - توپور و آیدیش، اویدوش

اوخوما سیله بیزه یامان دردر آجدی . او، چیخیب گئنده نه صوروشدوق سنی

کیم بورایا روزنامه اوخوماغا گونده ریب ؟ دئدی - بو، هئج ده سیزه

مربوط دگیل ... بیزه ائله گلیر کی، اونو روزنامه دن گونده رمیش اولسا

لار گرهک، بیلیرسیز یا یوخ، مدرسه ده بیزیم دیلیمیزی لاغا قویانلار و

اونونلا مخالف اولانلار وار، اولار بونو بیرباشا بیزه قاخینح ائده جکلر .

همت دایی عادتیی اوزه ره یا واشجا تامسیندی، صورنا دئدی :

- آی اونون بویونا ایپ توتوم، اونون بوایشلرایله نه ایشی . او بو ایشی

مطلق اوز باشینا گئوروب، روزنامه نه اونا، نه ده آیرسینا بئله بیر

وظیفه وئرمز، میه سیز اوزونوز روزنامه اوخوماق بیلیمیرسینیزکی، روزنامه

اوخویان گونده ره لر؟ من اونو گورسم، بو ایشدن ساری یامان دانلایا جاغام

آخماغین بیرسی، آشینا - آشینا، چیخیر اوجاق باشینا .

- سیز مصلحت بیلسه نیز بیز بو ایشین دپئینیی توتماق اوچون روزنامه یه باش

وورماق قرارینا گلیمیشیک .

- چوخ دا یاخشی دی، بئله بیر ایشین یخرسیز اولدوغونوروزنامه یه یازین .

اما من یاخشی بیلیرم کی، روزنامه هئج زمان بوایشی گورمز .

من چوخ یاخین گونلرده روزنامه نین اداره سینه مراجعه ائتمک تصمیمیله

همت داییدان خدا حافظلیک ائدیپ چیخدیم . ایندی بورادا یاخشی اولار کی،

روزنامه یه مراجعه ائتمکدن قاباق همت دایی نین کیم اولدوغونو سبیزه

آئلادیم . آخی بونو من قاباخدا وعده ائدیپ، اما عمل ائده بیلمه میشدیم .

همت دایی دا اوتایلی مهاجرلردن اییدی . من اونونلا ایلك دفعه آتامین

وسيله سی ایله تانیش اولموشدوم . اوتایلی مهاجرلر ایرانا گونده ره لریک لری

ایللرده آتام اونلارا گۆزه تچی اولموشدو. اوتا یلیلارین تبریزه گلیب چیخا - نلاری یوردو - یووالاری یا قوم - اقبالاری اولما دیقلاری حالدا، تبریز ده سیدحمزه یه یاخین اولان بیرقدیمی مدرسه یئرلنه شدیریلیر، صورنا اؤز - لرینه دالدا لانا جاق تاپانلار بیر - بیر ایکی بیر اورادان کؤچوب گئدیر دیلر. آتام گونلری نین چوخ ساعا تلارینی اورادا اولوب، اونلارین درد - ینه - اوتونا یئتیشدی. من گاهدان بیروقتیم اولاندا آتام باش وورار، اورادا کی حوانلارلا اورادان - بوردان قونوشاردیق. گونلرین بیرینده مدرسه دن کارنامه می آلمیشدیم، اونوها میدان اول آتاما گؤسته ریب اونو سئویندیریم دئییه، اورایا گئتمیشدیم. آتام، مدرسه نین دهلیزینده سکی اوسته اوتورموشدو. اونون یانیندا دالی - آتمیش یاشیندا خوش سیما آلنی آجیق، آغ سا جلاری آرخایا دارانمیش، اوست باشدان بیرقدهر مندرس بیرکیشی وارییدی. کیشی نین آجیق آلنین قیریشلاریندا روزگارین - گئدیشی درین ایزلرینی سورا خمیشدی. من یاخینلاشینما آتام - بومنی - اوغلو مودو - دئییه، منی اونا تانیتدیردی. صورنا دانه طرف یوغنه لیب - بویاخی کیشی، ائوده صحبت ائتدیگیم همت دایی دی - دئدی. کیشی سن - سالینا اویوشمایان سیرترپنیشله آیاغا قالخدی، منله محکمال وئردی و گولرا وزله خوش - نئش ائله دی. آتام کارنامه یه باخیب اونو همت دایی یا وئردی. او، چوخ دقتله کارنامه نی گؤزدن گئچیرتدی، صورنا منه باخیب دئدی: - چوخ یاخسیدی، اما بورادا آنا دیلیندن بیرشئی یا زیلما ییب، یوخسا سیزه آنا دیلینده درس گئچیریلیر؟

- آنا دیلی، میه اورادا آنا دیلینده درس وئریلیر؟

- بس نه، او تایدا آنا دیلی هامی درس لرین باشیندا دورور. بودرسی یاخی گئچیرمه یین یوخاری صنیفه (کلاس) یول وئریلمیر.

- اونداس ریاضیات، طبیعیات، تاریخ، جغرافی، مشق خط...

- بودرسلرین کتابلاری دانه میسی بو دیلده یازیلیر.

او گونه قدر اصلا فکیرلشه بیلمه دیگیم تازا شئیلر ائشیتدیم. دیزه

چؤکوب باخیشلاریمی اونون آغزینا تیکدیم. او، توضیح وئردی کی، اورادا کتابلار دانه سیز یازان الفبا ایله چاپ اولمور، اورادا الفبا دگیشیلیب و تازا الفبا ایله یازیب - اوخوماق چوخ راحت و آسان اولور. من همت دایی دان خواهش ائتدیم کی، ممکن اولسا او الفبانی یازیب منه وئرسین. دوغرو - دان دانه بوالفبا بیزیم دیلی یازما غانه قدر ال وئریشلی ایمیش. الفبا

لاتینی حرفلردن سیرالانمیش بیرالغبا ایدی.

بوییرینجی گؤروشدن صونرا منیم همت دایی ایله آرابیر گؤروشلریم اولوردو وهر بیر گؤروشدو دونیانین انیش - یوققوشون گؤرموش، ایستی قانلی، آچاق گؤنول، دوغرو دوزگون و بابا جان کیشیدن بیرچوخ شئی لر اؤرگه ندیم. بو اؤرگندیک لریمیی ایچینده جور به جور مسئله لراؤزیئرینده دورسون، حتی آنا دیلیمیزه عاید بیر سیرا عمومی گؤسته ریشلربئله اولوردو. کیشی عمومی معلومات و خصوصیله شخصی تجربه باخیمیندان بیر عمان ایدی. بیرگون سؤز آراسی اوندان سوروشدوم - همت دایی، سن عالی تحصیـل آلمیسان؟ او، گوله - گوله دئدی - من هئج اورتا مکتبه ده یول تاپما - میشام، آز - چوخ بیلدیک لریمی حیاتدان قازانمیشام. بیر دفعه ده یادیمدا دی، اونون نه اوچون اوتایدا قالما دیغینی و باش گؤتوروب بوتایا - گلدیگینی سوروشونجا، او، گؤزلری یول چکیرکیمی اوزاقلار باخدی و دوشو - نه - دوشونه دئدی :

- باجی اوغلو بیلیرسن، منیم آتام، بابام، اولو بابام تورکماندا اکینجی اولوب، اونلارین عومور بویو توکدوک لری آلین تری، ات لری قانلاری، سوموک لری بو تورپاغا قاریشیب، من باش گؤتوروب گلدیم کی، صون نفسلرده اونلارا یاغین اولوم. دوغرو دو، اورا - بورا بیردی، اما نهجه دئیهر، هر قوشون اؤز یوواسی ... همت دایی نین سؤزلریندن دو - لوخسونموشدوم، کیشی گؤزلریمدن پیرلایان یا شلاری گؤرمه سین دئیهر، اوزومو دیوارا چئویردیم، دئئوب باخاندا اودا اوزونو ابیری دیوارا چئویرمیش دی، اونون دا گؤزلری قیپ - قیرمیزی ایدی...

* * *

همت دایی روزنامه یه مکتوب یازماغی داها مصلحت بیلدیگی اوچون، اوگوندن منی گئحه - گوندوز بیر تورکحه مکتوب یازماق فکری اؤزونسه مشغول ائتمیشدی. البته، او گونه قده رچوخلو انشا، مکتوب حتی آرا - بیر روزنامه یه ده جیزماقارا بیرشئیلر یازمیشدیم، اما بویازیلارین هامیسی فارسا اولموشدو، بونا گؤره ده مکتوبو آنا دیلینده یازماق منیم اوچون ایلك تجربه ایدی. دفعه لرله یازیب پوزاندان صونرا اونوبیرشئیه اوخشا تدیه و بیرایکی نفره ده اوخودوم، خوشلادیلار. بیرگون ناها ردان صونرا، آزاد وقتده یازی حییمده روزنامه ادا ره سینه یولادوشدوم. روزنامه یادیمدا گلن گلستان باغینا یاغین بیر تیکینتیده یئرله شیردی. بوندان اول، تبریزده چیخان

روزنامہ لرین ادارہ لرینہ دفعہ لر یولوم دوشمو شدو. بورالاری بیرچوخ وقت خلوت، آدامان چوخ او طرف بو طرفده کاغاذ۔ کوغاذ، کہنہ روزنامہ کومالاری اولوردو. بعض آدام مدتلا ورا دادورور، اما سوزونو دشمگہ بیرنفر تاپا بیلمزدی. من ایندی گئده جگیم روزنامہ ادارہ سینہ ده بوتجسمله یاخینلاشدیم قاپیدا چا پخانا ایشچیسی گئییمینده بیر آدام دورموشدو. دئدیم۔ مدیری گورمک ایستیره م. دئدی۔ یوخاری قالخین، صاغا یا ناشین، اورادا بیرینچی قاپی، یوخاری چیخدیم، قاپینی تاقیلدا تدم. ایچریدن بیرس " بویورون" دئدی .

قاپینی آچیب ایچری گیردیم. سالون کیمی بویوک بیراوتاغین یوخاری طرفینده بویوک میزین دالیندا اوجا بوی۔ شاققا واتلی بیر افسرا وتور۔ موشدو. من اونو گورونجه اوتاغین ایندی یه قده رگوردو گوم روزنامہ ادارہ سی اوتاغینا اوخاما دیغینا گوره، یاها تماش گلیمشہ م، دئیسه قایتماق ایستہ دیم. او، باشین قالدیریپ منیم شبہ لندی کیمی گورونجه دئدی۔ بویورا بیلرسینیز. دئدیم :

۔ من مدیری گورمک ایستہ ردیم، گورونن یاها تماش گلیمشہ م. او، گولومسونوب دئدی۔ یوخ لاپ دوز گلیمسینیز. او، میزین دالیندان آیاغا قالخیب ایرہلی آددیملادی، منله ال وئریپ، اوتاغین اورتاسیندا قویولموش اوزون میزین دالیندا منہ یئر گؤستہ ردی، اؤزودہ گئچیب اوز به اوز صندلده اوتوردو. گورونورسیز طلبہ سینیز ؟

۔ من طلبہ مفہومونو باشا دوشمہ دیگیمدن دئدیم .
 ۔ یوخ، من محصلم، معلملیک مدرسه سینده اوخویورام .
 ۔ اوندا، دشک سیز پداگوژی مکتبینده اوخویورسینیز، بیزده معلملیک مدرسه۔
 سینہ بئله دئیلیر. یاخشی، بیزہ یازیدان، شعردن نہ گتیرمیسینیز ؟
 ۔ من یازی، شعر هئج نہ گتیرمہ میشم. بیرشکایت گتیرمیشہ م .

بو سؤزو دئیہ۔ دئیہ یازینی جیبمدن چیخاردیب اونا اوزا تدم .
 او مکتوبو آچیب اوخوماغا باشلادی. آرابیر، گاهدان قاشلاری داریلیر،
 گاهدان دا گولومسہر کیمی دوداقلاری قاچیردی. اوخویوب قورتاراندان
 صورنا اؤزونه اولدوقجا جدی حال آلیپ دئدی :

۔ من سیزی اینان دیرماق ایستہ ردیم کی، بیز روزنامہ میزین اوردا۔ بوردا
 ہونہ دی مدرسه ده، کارخانادا، کوچہ ده بازاردا معین آدامین طرفیندن
 اوخونما سینی هئج کسه تکلیف ائتمہ میشیک، ائده ده بیلمہ ریک. روزنامہ

اوخویان گره کسه اوخودوغو روزنامه یه رغبت بسله سین . اورادا یازیلان سؤزلرایله فکر رابطه سی تا پا بیل سین . منه بئله گلیرکی ، بورادا بیزیم روزنامه میزی سئوه نلر . وانونلا علاقه ساخلایانلارا ولدوغو کیمی ، اونو سئومه ینلر ، هله بیزیم ائشیتدیگیمیزه گؤره اونون نمره لرینی آلیب یاند - بیرانلار دا واردی (او بوسؤزده حقلی ایدی . او وقتلر ایراندا اوزون - اوزادی آلمانلیق تبلیغاتی نتیجه سینده بیرپارا آداملار ضد فاشیست شئیلره کینه بسله ییردی لر) . آنجاق ، بیز روزنامه میزی اونو سئوه نلر و اونا رغبت بسله ین لر اوچون یازیریق ، روزنامه نین حقیقته هر جور سالم تنقیدی ده اونو رغبتله اوخویانلارین طرفیندن قبول ائدیریک . ایندی سیز ده بیر اوخوجو کیمی ، چکینمه دن نظروثرسه نیز چوخ هاراضی قالاریق . من مدیر یین مسئله یه بوجوره یانا شما سیندان جرات تا پدیم ، آموزومو بیر سؤز لمر تا پیب دشمگه حاضرا لیردیم کی ، او ، آیاغا قالغدی . اوتاقدان او بیر یسی اوتاغا آچیلان باغلی قاپینی آچدی و باشینی ایچری اوزادیب ، دئدی - غلام ، اوشاقلاردان کیم وارسا بیردقیقه بورایا گلین ، بورادا منیم بیر ماراقلی اوخوجوموزایله گؤروشوم وار . - چوخ چکمه دن دؤرد - بشش نظام پالتاریندا یاریم سن آداملار اورایا بیغیشدی لار . من اول بیر آز ال آیاغیمی ایتیردیم ، صورنا آموزومو تا پیب ، اوگونکو دوشونجه وباخیشلاریم اساسا روزنامه نین دیلی ، اسلوبو و مندرجاتی باره ده بیر سؤزلرد ددیم . اونلار اولدوقجا دقت و حوصله ایله قولاق آسیردی لار . آموزدشدیک لریم دن راضی قالمیش کیمی آیاغا قالغدیم . اونلار گولر اوزله منی یولاسا لیدی لار . بیر - ایکی ایل صورنا ، آز - چوخ مطبوعا تدا اشتراک ائتدیگیم زمان او گون اورا بیغیشا نلارین هر بیرری آموز یثرینده آدلی - سانلی یازیچی و قلم صاحب لری اولدوقلارینی باشا دوشونجه اوگونکولوغالیغیمدان چوخ اوتاندیم ، هله ایندی ده یادیما دوشنده اوتان دیغیمدان گؤزلریمی یوما

- رام

روزنامه ادا ره سینه گئتدیگیم گونون صابا حیمی گون ، سرپرست سحر طرفی یئنه کوریدوردا منه ایلشیدی :

- گئنه سسین روزنامه لردن گلیر ، دوئن نا هاردان صورنا هارا گفتمیشدین ؟

- دوغرو دو ، اما بوخبر سیزه هاردان چا تیب ؟

- منیم هر یغرده آژانسیم وار .

- هر یغرده آژانسین اولما سادا - بو دؤرد دیوار ایچینده حتما جا سوسون وار .

– دئییه سن جمله یه "جولمه" دئییه ن آدم سنی چوخ ناراحات ائدیر .
– اوندان چوخ، جمله یه "جولمه" دئییه نی لاغا قویا نلار منی ناراحات ائدیر .
او داها بیر سؤز دئمه دن مندن قویبدو .

دانشرانین یا تاقلی (شبانه روزی) قسمتی اولدوغو حالدا ، نندنسه
اورانین بنا سیندا حامام نظره آیینما میشدی ، اونا گوره ده یا تاقلسی
قسمتده یا شایان اوشاقلار ، نوبت ایله اشیک حاما ما گئتمه لی ایدیلسر .
اوشاقلارین گئتدیک لری حاما م بیزیم محله یه یاخین اولدوغو اوچون ،
حاما مچی منی و آتامی یاخشی تانیردی ، بیرگون تک لیکده حاما ما گئتمیش
دیم ، حاما مچی خوش – بئشدن صونرا ، سؤزلو آداما اوشا رکیمی منه یانا –
شدی و بیر آزدا تعجبله سوروشدو ؛
– فلانی ، ایکی گون اول سیزین مدیر (او سرپرستی مدیر بیئرینه توتور –
دو) نومرده نوبته اوتورموشدو ، بیلمه دیم نئجه اولدو اوسنین و آتانیسن
باره سینده سؤز آچدی و اوزون – اوزادی سوال سورغویا باشلادی ، اولما یا
آرانیزدا سؤز – موز اولوب ؟
– سؤز – موز اولماغینا اولوب ، ما هر نه اولسادا منیمله اولوب ، بونون
آتامانه دخلی وار ؟
– هر حالدا بیزدانیشیردیق کی ، شاطر عبدالعلی گلیب سؤزا وسته چیخدی . او
سؤزون کیمه عاید اولدوغونو باشا دوشک منه مجال وئرمه دن دئدی ؛
– آقا جان ، سیز او کیشینی اوستادان نییه سوروشورسونوز ، مندن سوروشون .
من ایلردی اونونلا صیغا قارداشام ، اونو اوو جومون ایچی کیمی تانییرام .
او ائله دیانتلی و خیر خواه آدامدی کی ، هامی اونون باشینا آندا یچر ، اما
اونون اوغلودا اولدوقجا باشا آشاغا ، اغوز ایپی نین اوستونده ، حرمتجیل
بیرا وغلان دی ، او دانیشاندا مدیر باشینی آشاغا سالمیشدی و دقتله قولاق
سیردی ، شاطر عبدالعلی سؤزونو قورتارانندان صونرا ، او ، باش –
قوزا ییب دئدی – اما غریبه ده باشا آشاغادی بو اوزونلو قدا دیلی وار
او ، بسؤز دئییه – دئییه سنن دیلون اوزونلوغونو نشان وئرمک اوچون
الیرینی بیری – بیریندن آبیردی .

حاما مچی نین صحبتی منی اوشندیردی ، بوها می آختاریش – آراییشلار
نه اوچون اییدی ؟ اوستادان تشکرا ئدیب چیخدیم و بیری باشا شاطر عبدالعلی نین
ایشله دبگی چوره کچی خانایا گلدیم ، شاطر عبدالعلی تندیرباشیندا اییدی .

شاطر عبدالعلی ده قابا خدا اشاره وئردیگیم کیمی اولدوقجا خوش صحبت ، حاضر حواب ویوزلرحه تک بییتی، مثل، معما، لغز بیلن آدم ایدی. من هر وقت چورهک آلماغا چوره کچی خانایا گئنده ده اوباشی خلوت اولسا، هارا- دا بیرحافظ دن، سعدی دن، صائیدن، فضولی دن، صابردن و آیربلار بندان تک بیت لر اوخور و اونلارین معنا سینی مندن صوروشاردی. جوخ وقت لر، من شعرین معنا سینی بیلمه یینده ، او، شعری شرح بسط ایله معنا ائده ردی. شاطر عبدالعلی بودفعه گوزو منه ساتا شینجا گوله- گوله دئدی :

- قردش اوغلو، نه وار- نه یوخ، دئیسه سن گئنه راحتا وتورمورسان، او گون مدیردالونجا برک گیلئیله نیردی، اما من ده یاخشی قاباغینا چیخدیم .
- شاطر جوخ ممنون، اما بو گیلئیلیک لر یئرسیزدی.
- اوندا بس مسئله نه یئرده دی ؟

- ایندی کی سوز آجیلیب دئییه بیلهرم. او سیزایله اوز به اوز اولان آدم اوونون کیمی لر، اؤز دانیشدیقلاری دیل لرینه و ملی منیت لرینه آچاقدان باخان و او نئحه دئیهر قینیندان چیخب، قینینی بگنمه یین آداملار دیلار اونلارین ایچینده هله ائله سی ده وارکی هر سوز باشی دئیهر منیم دده م آتلا - ماییب تورک اولوب ... بونلار رضاخان زمانیندا قازان دیقلاری سوروییه نی ایندی، بوگونون شرایطینده اعمال ائتمک ایسته ییرلر او ونوعمله گئچیرمکده هئچ بیر تحقیردن وتوهیدن چکینمیرلر. اونلار بیزلرین دوردوغوموزو، اوتور دوغوموزو، دانیشدیغیمیزی لاغا قویور، هر هیه بیر هولجوک، سندا ئلیر، بیرینه فاناتیک، بیرینه قاباغیندان یئمز، بیرینه اییه گلمز و اوبیرینه دیلی اوزون و سوز گؤتورمز آدی قویورلار. قاباخلار بنا جیخاندا دات قاجیر، پالان دوشور، دوروب یولا دوشوب بیزلرین ساره سینده بوندان - اوندان صوروشورلار .

شاطر عبدالعلی الینی ایشدن چکمیش و ایکی گوزونو منیم آغزیماتیکمیش دی. من سوزومو قورتارار - قورتارماز او، دریندن آه چکیب دئدی :
- واللله، قردش اوغلو، اوندا سیز جوخ حوصله لی آداملار سیز، باخ من سیزین یئریزه اولسام، بو ایشلرین بیر ی منیم باشیما گلسه، یا باش داشا، یا داش باشا .

- شاطر، ال ایله آجیلان دوگونو دیش ایله آچماق عقلدن دگیل .
- قردش اوغلو، سن دئدیگین دوگون، ال ایله آجیلان دوگونه اوخسامیر ...

*
*
*

دانشسرانین ایکینجی ایلی بوچا خنا شما لارا ایچره سینده قورتاردی. امتحانات گنجیردیگیمیز زمان سرپرستین صون تشبثلریندن بیرری ده اوز ایسته دیگ بیریسینی حقلی اولما یاراق مندن قاباغا گنجیرمک ایدی و او بو تشبته ده نائل اولدو. دانشسرانی قورتارینجا بیزلری استاژ گورمک اوچون معارف اداره سی نین آیری - آیری شعبه لرینه بولدولر. بولگوده من تربیت کتابخانا سینا دوشدوم. تربیت کتابخاناسی اوگونلرھانسسی دلیللره گوره دانشسرا رئیسینی نین سرپرستلیگی آلتیندا ایدی. کتابخانا دا ایشله مک، کتابلا آشنا لیق قاتماق، بیورولما دان اوخوماق، منیم عومور آرزیلاریمدان بیرری اولدوغو حالدا، هرگون اورایا باشچیلیق ائده نلرله اوزبه گوز اولماق و بونونلا دا ایسته ر - ایسته مز توقوشما لارا اچکیلماکن اوره گیم سیخیلیر و قانیم قارالیردی.

بویبری طرفدن ده دانشسرانی قورتاران گوندن، آتام چوخ اصرارلا منیم تهرانا گنجیب، دانشگاه آدی زدیما غیما تا کیدا ایدیردی. منیم درسه ممکن اولان قدر ادا مه و ثرمه گیم اونون اوچون بیرایده آل حالی آلمیشدی. من اونون بو ایده آ لینا حرمت بسله دیگیم حالدا، اونونلا موافق قالا بیلمزدیم. آتام مریض احوال ایدی. هله ایشه قوشولوب عا ئله یه مادی یار دیم ائتمک بیر طرفده قالسین، اونو بو احوالدا بورا خیب گئتمک کیشیلیکن اوزاق - ایدی. بونونلا بئله، من اونون خاطرینه دگمه بییم دئییه، تهرانا گئتمه گیمی بوگون صابا حا سالیردیم.

بو آرادا، ایکی - اوچ هفته ایدی کتابخانا دا ایشه باشلامیشدیم. بو مدتده ایشین چوخلوغوندان یا هر دلیلله گوره اورادا امر و نهی ائده نلر له توقوشما یا موحب اولان بیر مسئله باش و ثرمه میشدی. بیرگون، آخشام طرفلری آتام اوزونو چکه - چکه اورایا گلدی. سرپرست اونو گوره ن کیمی قابا غینا چیغدی، گتیریب اوزی ثرینه اگلشدیردی. من بیر طرفده دا یا نیب دورموشدوم. حال احوالدان صونرا سرپرست سوزه گیریشدی؛ سیزین خیرخواه، احتراملی آدام اولدوغوز باره ده اوردان - بوردان چوخ ائشیتیمیشم بونا گوره ده چوخ ایسته ردیم سیزی یا خیندان گوروم. سیزین بوقده ر باشی بوموشاق آدام اولدوغوز حالدا بیلیمیره م نه دن اوغلو ز (او، بورا دا سوزلر ینه یاری جدی یاری شوخلوق حالتی و ثردی) ایپه - سا پا گلنه ن آدام دگیل بیزی اونا تا پشیرین. البته، اوزونده دئمک ایسته میره م، نه قده راییشنده جدی و اوزو سوزو دوزگون وارسا، بیراوقده ر کله شق، قابا غیندان یئمز و

نچه دئیهر لر دیلی اوزوندور. او، بوروحیه ایله جامعه ده موفقیت تاپا
بیلمز...

آتامین باغیشلاری منله سرپرستین آراسیندا گزیشیردی، او، سرپرستین
سوزونون آراسینی کسیب دئدی: منی باغیشلایین سیز هانکی جامعه ده موفق
اولوب اولما مقدان دانیشرسینیز؟ باشدان - باشا ظلم، حقسیزلیک،
فساد، یالتاقلیق ویالانچیلیقا بورونموش بیرجامعه ده موفقیت نه معنادا
اولا بیلر؟ بوتون بو حقسیزلیک لره باش اگمگ و بویارامازلیقلارا بویون
قویماق معنا سیندا. بیلمیره م سیزه انسی کله شقلیک، قاباغیندان یئتمزلیک
یا نچه دئیهر دیلی اوزونلوقدان دانیشرسنیز. اما، منجه، بو حقسیزلیکلر
ویارامازلیقلارلا اوز به اوز دوران سیزدئمیشکن اوزو سوزو دوزگون
کله شق، قاباغیندان یئتمز و دیلی اوزون اولمایا بیلمز...

سرپرستین باغیشلاری آتامین آغزینا تیکیلی قالمیشدی. من اوز یا -
نیمدا فکیرله شیردیم، الفبانی ایگیرمی بخش - اوتوز یاشیندا اوگره -
نمیش بوکیشی، بوسوزلری هارادا و هانسی کتابدا اوخوموشدو؟
بوسئوالا چوخ صورالار حیاتدان آلدیغیم تجربه لره جواب تاپما
بیلدیم: حیات کتابیندا.

بوگوروشدن صورا سرپرست توقوشمایا سبب اولان مسئله لری اورتایا
گتیرمکدن چکینه ر و اوزو دئمیشکن بیرچوخ یئرده "حریم" ساخلاردی.

دیوان لغات ترک در واقع یک دایره المعارف زبان و فرهنگ ترکی
قدیم است و برای تورکولوژیست های دنیا مهمترین منبع و ماخذ ترک و
ترکی شناسی است از نظر بررسی تاریخی لهجه های ترکی کتاب بی نظیری
است. کاشغری با بررسی مقایسه ای لهجه های ترکی مکتب تورکولوژی
مقایسه ای رانیز نهصدسال قبل بنیانگذاری نموده است. به همین مناسبت
و. رادلو ف که پدر تورکولوژی جدید لقب گرفته محمود کاشغری
مؤلف دیوان لغات ترک را پدر تورکولوژی نامیده است.

اغوزها

(۲)

بقلم دکتر جواد هیفت

طرز زندگی اغوزها

دراوایل قرن دهم اکثریت اغوزها کوچ نشین بودند و در قرن بیازدهم میلادی بطوریکه در دیوان کاشغری آمده از ۲۴ قبیله تشکیل شده بودند که در راس هرکدام یک بیگ بود. بیگ ها خیلی ثروتمند بودند، بروایت ابن فضلان در میان آنها کسانی بودند که صد هزار گوسفند و ده هزار اسب داشتند.

بنا به روایت مسعودی در مروج الذهب اغوزها از سه طبقه تشکیل شده بودند :
۱ - بیگ ها یعنی اصیل زادگان ۲ - ایل یا مردم . ۳ - غلامها .
با بتخت اغوزها " یعنی کند " و از شهرهای مهمشان جندخواره بود .
(مسعودی قرن دهم)

در قرن ۱۱م کاشغری شهرهای اغوزان را چنین شرح میدهد : سرین یا سابران ، قاراچوق یا فاراب ، سوغناق یا سوتاخ ، قارناق ، سیتکون یا سوت کند ، سوت کند نزدیک فاراب است و امروزه خرابه های آن موجود است در منطقه سوت کند در ربع اول قرن دهم تعداد زیادی از اغوزها و قارلوقها مسلمان شده بودند . در منطقه فاراب ، شاش و کنجه نیز در حدود یک هزار چادر ترک مسلمان شده بود . اغوزهای مسلمان بیشترشان تخته قاپو و شهر نشین می شدند . اغوزها کوچ نشین به اغوزهای شهر نشین یا توق (تنبل) و به اهالی غیر ترک سوقااق می گفتند ، فعالیت اصلی اغوزها دامداری بود زیرا اغلبشان کوچ نشین بودند ثروت آنها را گله های گوسفند ، اسب ، شتر و حتی گاو تشکیل می داد . اغوزها با همسایه های مسلمان نشان روابط تجاری نزدیکی ایجاد کرده بودند و راه مهم کاروانهای تجاری از خوارزم بمنطقه رود ولگا بود . مهمترین متاع تجاری را گوسفند تشکیل میداد . اهالی خراسان و ماوراءالنهر احتیاج گوشت خود را از اغوزها و قارلوقها تامین میکردند . بعلاوه نمک (کچجه) ترک مشهور بود . اغوزها از شهرهای اسلامی پارچه های بافتنی می خریدند .

ترکها قبل از اسلام پیرو دین شامان بودند و به خالق اولوغ بیات (خدای بزرگ) می گفتند . طبیعت مانند آفتاب ، روشنائی ، آب و درخت را مقدس می شمردند . اغوزها دارای حکمائی بودند که خیلی مورد احترام مردم بودند مانند قورقود آتا یا دده قورقود .

ترکان اغوز هم مانند گویگ تورکها مرده ها را با لباس و اسلحه و اشیاء

شخصی خوددفن میکردند. آنها برای قبر اطاقی را می کنند و مرده را در آنجا می نشاندند و بدستش ظرف (چماق) پراز قیمیز (مشروب ملی ترکان قدیم که از شیر اسب بود) می دادند و در برابرش ظرف پراز مشروب فوق را می گذاشتند (ابن فضلان) . در بالای قبر هم گنبد کوچکی می ساختند . بعد اسبهای شخصی مرده قربانی میشد و برای اطرافیان مرده مهمانی داده میشد و یوغ آشی یا اولو آشی (غذای ماتم یا مرده) نامیده میشد . سرودست و پا و پوست اسب متوفی را هم در قبر او از جوی آویزان میکردند تا مرده سوار بر اسب شده به بهشت برود و زود تر برسد ! آنها از ترس بیماری به بیماران خود نزدیک نمی شدند . به بیماران غلامان و کنیزان خدمت میکردند . زنان اغوز از مردان رو نمی گرفتند معجزا بعد از آنکه مسلمان شدند در جامعه اسلامی به عفت مشهور شدند .

انتقام گرفتن در میان آنها مرسوم بود . وقتی پدر میمرد پسر می توانست با مادر ناتنی ازدواج کند . تعدد زوجات هم بین آنها مرسوم نبود . در موقع ازدواج خانواده دختر از پسر با شلیق (یا باشلوق) می گرفت . غذای ملی آنها تو تماچ بود که بعدها در ایران و سایر بلاد اسلامی هم مشهور شد .

اغوزها ریش خود را می ترشیدند ولی سبیل می گذاشتند و مانند سایر ترکان موی سرشان بلند بود . آنها جنگجو و در عین حال مهمان نواز بودند . نسبت به بزرگان خود احترام زیاد قائل بودند .

لهجه ترکی اغوزینا بگفته کاشغری ظریف ترین لهجه های ترکی بود . اغوزها در سواحل سیحون با صغدها که قومی آریائی بودند همسایه شدند و ضمن پذیرش اسلام بسیاری از کلمات صغدی را نیز مانند عربی گرفتند . در سال ۹۶۰ = ۳۴۹ دویست هزار چادر ترک مسلمان شدند . این ترکان تحت حکومت قاراخانیان بودند (یغما ، قارلوق ، چیکیل ، توغسی) . در میان اغوزها اسلام در اوایل قرن ۱۱ بصورت عمومی درآمد . مسلمانان به اغوزهای مسلمان ترکمن می گفتند و از ابتدای قرن ۱۳ میلادی این نام درهمه جا جایگزین کلمه اغوز شد . بنظر ابوریحان بیرونی و رشیدالدین ترکمن به معنی ترک مانند است امروزه (من) را بمعنی ترک خالی میدانند زیرا من پسوند مبالغه است مانند دگیرمن ، قوجامان و ... اغوزها به فرمانروای خود یا بغو می گفتند . فرمانده ارتش سوباشی و جانشین یا بغو کول ارکین نامیده می شد . طرخان و بیینال هم عنوان اصیلی و شاید سمتی هم بوده باشد .

به مهر و فرمان یا بغو طغراق (طغرا) می گفتند که بعد از مهاجرت در ایران و

ترکیه هم متداول کردند. در دیوان و دربار یا بغوا و جی باشی، میرآخوور، چاووش (ما مورث شریفات) و بکچی ها (محافظین) بودند. کارهای دولت به وسیله مجلس استشاره انجام می شد.

در نیمه اول قرن دهم میلادی^{دولت} آغوزها مستقل بود ولی در باره تاریخ از بین رفتن آن چیزی در دست نیست. بنظر می رسد توسط همسایه شمالی شان قبچاقها حکومت آغوزها خاتمه یافته است.

همسایه جنوبی آغوزها مسلمانها بودند که در ماوراءالنهر و خوارزم سکونت داشتند. مردم ماوراءالنهر و خوارزم در شهرهای آغوزها کولونی داشتند. بعلاوه عده از آنها در خدمت آغوزها بودند و با آنها در شهرسازی، تجارت و صنعت همکاری داشتند.

بین قرنهای ۱۱ - ۹ میلادی این منطقه یکی از پیشرفته ترین بلاد اسلامی بود و بزرگترین دانشمندان اسلام مانند فارابی و... از آنجا برخاستند.

در سال ۷۶۶ وقتی که ترکان قارلوق دولت گوگ تورک غربی را ساقط نمودند نتوانستند بجای آنها دولت بزرگ و قوی تشکیل دهند. یا بغوی قارلوقها شهر بالاساغون (شمال قیرقیزستان کنونی) را مرکز خود قرار داد. اسماعیل بن احمد سامانی (خلوص ۲۷۹ = ۸۹۲) در سالهای آخر قرن نهم از سیحون عبور کرد و شهر تالاس را گرفت و در سال ۹۴۲ شهر بالاساغون که شهر اسلامی شده بود بوسیله قراخانیان فتح شد. از این بی بعد قراخانیان قویتر و سازمان ضعیف تر شدند. بعلاوه قدرت فرماندهان ارتش ویژه ترک که در خدمت سامانیان بودند زیاد تر شد تا بالاخره در سال ۹۶۲ آلپ تکین یکی از این فرماندهان غزنه را فتح کرد و دولت غزنوی را تاسیس نمود.

ساتوق بقراخان یا دشاه قراخانیان در سال ۹۶۰ مسلمان شد و دین اسلام را دین رسمی دولت قرار داد و در این موقع ترکان قراخانیان بطور دسته جمعی اسلام را پذیرفتند.

در سال ۹۹۲ بقراخانها رون نوه ساتوق یا دشاه قراخانی ماوراءالنهر را فتح کرد و در سال ۹۹۹ حکومت سامانی خاتمه داد.

در قرن ۱۱ میلادی قسمتی از آغوزها در اشرفشا رقبچاقها از رود ولسکا گذشتند و شمال دریای سیاه رفتند و در آنجا مستقر شدند. روسها به آنها تسرک می گفتند. بعد از مدتی با زدر اشرفشا رقبچاقها از رود دانوب عبور کردند و در بالکان مستقر شدند. قسمت عمده این ترکان در اثر بیماری اپیدیمیک و هموم بچه نکها و بومیها از بین رفتند بقیه را هم دولت بیزانس در مقدونیه اسکان نمود.

بیزانسها به آنها اوز می گفتند و قسمت مهمی از اوزها که در خدمت بیزا -
نسها بودند در جنگ ۱۰۷۱ بطرف برادران خونی خود سلجوقیان رفته و با آنها
پیوستند (مانند بچه‌نک‌ها)

تشکیل دولت سلجوقی در تاریخ ترکان اغوز نقطه‌
تشکیل دولت عطفی است. با تشکیل دولت سلجوقی حاکمیت سیاسی
سلجوقی عالم اسلام بدست اغوزها افتاد و آسیای صغیر توسط
آنها فتح و بلاد ترک گردید.

سلاجقه از قبيله قنق اغوز بودند و سلجوق فرمانده ارتش (سوباشی)
یا بغوی اغوز بوده است. پدر سلجوق دقاقی نام داشت و علامت کمان آهنی که
نشانه حاکمیت بود داشت.

بنا بنوشته (ملک نامه) سلجوق از ترس یا بغو که به تحریک زنش به
سلجوق بدبین شده بود با تفاق سربازان و طایفه‌اش بطرف شهر جند آمدند ۹۸۵
بیگفته پرفسور با رتولد سلجوق بعد آنکه مسلمان شده مسلمانان مجرای
پایین سیحون را از دادن خراج معاف کرد.

سلجوق چهار ریسر داشت: اسراشیل، میکا شیل، موسی و یوسف در موقع
پیری سلجوق اسراشیل یا بغوی اغوزها شد و اصلان لقب گرفت. اصلان با ابو
ابراهیم منتصر سامانی همکار گردید و با هم به سمرقند آمدند و بعد با هم در
هرا براق را خانیان ایستادگی کردند.

سلجوق در جند مرد و فرزندانش با ایل و تبارشان بطرف شمال خراسان
آمدند.

در تاریخ آمده است که اصلان بملاقات سلطان محمود رفت. سلطان از او
پرسید که در صورت ضرورت چقدر نیرو می تواند در میدان جنگ حاضر کند. اصلان
گفت اگر تیری بطرف خیامش روانه کند یکصد هزارتن برای نبرد حاضر آمده
می گردند، لیکن اگر کمان او دیده شود دویمت هزارتن ملحق به نیروی
بالای میگردند. سلطان از این امر به هراس افتاد و او را به حیل بگرفت و در
قلعه‌ای در هندوستان زندانی کرد.

میکا شیل در جنگ با قبچاقها کشته شده بود و فرزندانش چاغری و طغرل
توسط سلجوق جدا آنها بزرگ شدند. سلجوق بیش از صدسال عمر کرد.
یکسال قبل از فوت سلطان محمود (۱۰۲۹) اغوزها به خراسان حمله کردند
ولی از طرف سپاهیان محمود عقب رانده شدند.

بعد از مرگ علی تکین قاراخانی و خوارزمشاهها رن ترکان سلجوقی

موقعیت خود را در خوا رزم نا امن دیدند لهذا بطرف خراسان حرکت کردند در این سفر ترکان از جیحون گذشته و از طریق مرو به نسا آمدند (۱۰۳۵)، در این سفر سلجوقیها ده هزار سوار داشتند.

در این موقع فرمانروایان سلجوقی موسی یا بغو، محمد طغرل و داجا غری نامهای به سوری رئیس دیوان خراسان نوشتند و در آن نامه خود را موالیسی (تابع) خلیفه معرفی نموده و خواستار بخشیدن نسا و فراوه شدند و در مقابل هم متعهد شدند جلو مهاجمتهای تراکه را از شمال وری که قبلا آمده و در آنجا مستقر شده بودند بگیرند. رئیس دیوان خراسان مراتب را بسلطان مسعود غزنوی گزارش داد. خبر آمدن ترکان سلجوقی به خراسان عکس العمل شدیدی در دربار غزنوی ایجاد نمود و سلطان مسعود ۱۷ هزار ارتش مجهز خود را تحت فرماندهی حاجب بیگ دوغدو برای مقابله با سلجوقیان فرستاد که در نسا با آنها روبرو شد ولی مغلوب گردید ۱۰۳۵ = ۴۲۶. بعد از این شکست دولت غزنوی دهستان را به چاغری بیگ، نسا را به طغرل بیگ و فراوه را به موسی بیگ واگذار نمود بشرط اینکه تابع سلطان باشند و از میان آنها یک نفر در ملازمت سلطان بماند.

بعد از این پیروزی مهاجرت ترکان به خراسان زیاد شد و در سال ۱۰۳۶ م سلجوقیان نامه ای بسلطان محمود فرستاد و ولایتهای مرو، سرخس و ابیورد را خواستار شدند و علت آنرا تنگی جا برای زندگی خود عنوان کردند و چون جواب مثبت نگرفتند به مهاجمتهای خود ادامه دادند. در این موقع سلطان مسعود به جای رویا رومی با سلاجقه برای غزوه به هندوستان رفت (۱۰۳۷ م).

اغوزها فی که قبلا به اراک آمده بودند بعد از شنیدن خبر آمدن سلجوقیان به خراسان اول به طرف خراسان حرکت کردند و دامغان و سمنان را یغما نمودند بعد به طرف آملند و لشکریان غزنوی را شکست دادند و در غارت کردند. بعدا به طرف آذربایجان رفتند. در این موقع در آذربایجان خاندان کسرد و حسودان حکومت میکرد. و حسودان از آنها استقبال کرد و دختری از آنها گرفت ولی اغوزها بعد از مدتی دست به یغما زدند و عده ای از مردم و کردها را کشتند. و چون اوضاع را برای ماندن مناسب ندیدند اکثریت آنها به اراک برگشتند. گروهی از این اغوزها به فرماندهی دانا در آذربایجان (اورمیة) ماندند. اغوزها فی که به اراک رفتند و دسته شدند یک دسته به همدان و دسته دیگر به ری رفتند.

درمه (اردیبهشت) ۱۰۳۸ = ۴۲۹ در سرخس جنگ میان غزنویان و سلاجقه

در گرفت و سلاحه پیروز شدند. و قسمتی از خراسان را اشغال کردند. طغرل در اس همه فرماندهان قرا گرفت و نیشابور را تسخیر نمود. چاغری بیگ هم مرو را گرفت موسی هم سرخس را. در نیشابور بنا م طغرل خطبه خواندند. طغرل به به هنگام ورود به شهر کمانی به با زو و سه تیر یکم بسته بود که نشان فرمانروا - بی کل ترکان بود. در مرو هم بنا م چاغری بیگ خطبه خواندند.

در سال ۱۰۳۹ = ۴۳۰ با ر دیگر غزنویان حمله کردند و در صحرای سرخس پیروز شدند ولی چون هر دو طرف خسته بودند موقتاً صلح نمودند غزنویان به بلخ برگشتند. بعد از تابستان سلطان مسعود دوباره بطرف سلجوقیان حمله برد و آنها را تا فراوه تعقیب نمود. بعد بطرف نیشابور آمد و از نیشابور بسرخس حمله کرد و بعد به مرورفت در این موقع در بعضی از مناطق خراسان قحطی شد.

در این فرصت فرماندهان سلاجقه مشورت کردند طغرل بیگ معتقد بود که به طرف اراک بیروند ولی چاغری بیگ گفت باید در خراسان کار غزنویان را یکسره کنند و الا مسعود آنها را تعقیب خواهد کرد و آنها هم از نیروی امدادی اغوزان که از ترکستان میرسید محروم خواهند ماند. بالاخره طغرل تسلیم نظر چاغری بیگ شد و تصمیم به جنگ با مسعود گرفته شد. و در ۲۲ مه ۱۰۴۰ = ۴۳۱ سلطان مسعود با لشکریانش در دندان (جنوب غربی مرو) با آرتش سلاجقه روبرو شد و بعد از دو روز جنگ مغلوب شد و مجبور به فرار گردید.

جنگ دندان گان غلبه قطعی سلاجقه را تا مین نمود و بعد از پنج سال جنگ نتیجه قطعی بسود سلاجقه گرفته شد و بقول چاغری بیگ دنیا مال سلاجقه گردید. چاغری بیگ بعد از آنکه دست غزنویان را از خراسان برید با قا را خانیان صلح کرد و شورش خوارزم را خوابانید و امیر قبا ق را مسلمان کرد و با او خویشی برقرار نمود. کرمان را هم به یکی از فرزندان خود واگذا ر نمود و در سال ۱۰۵۹ = ۴۵۰ در ۷۰ سالگی فوت نمود. طغرل بیگ بعد از پیروزی دندان گان به نیشابور رفت و بعد از برقراری امنیت و آرامش به گرگان و مازندران سفر کرد و آنجا را فتح نمود و سال بعد سفری هم به خوارزم نمود. طغرل در همان سال به ری آمد و آنجا را پایتخت خود قرار داد.

در ری نماینده ای پیش اغوزهای که قبلاً به اراک آمده بودند فرستاد و از آنها خواست تا به اطاعت او در آیند و پیش او بیایند. سرکردگان اغوزهای اراک از ترس زندانی شدن دعوت او را نپذیرفتند و به او پیغام دادند که ما برای دوری از شما در اینجا مسکن کرده ایم اگر ما حمله کنی به بلاد روم و یا خراسان می رویم. بالاخره به طرف آذربایجان و آنجا به شرق ترکیه رفتند ولی بعد از مدتی با رفتگری

دو باره به آذربایجان آمدند و به اطاعت طغرل درآمدند .

طغرل در سال ۱۰۵۵ = ۴۴۶ به دعوت و اصرار خلیفه به بغداد در رفت در این موقع فرمانده لشکر خلیفه از ترکان مملوک اعلان الساسیری بود و میانه خوبی با خلیفه نداشت ضمناً از آمدن طغرل هم بسیار ناراحت شد و از بغداد بیرون رفت . در این موقع امیر دیلمی ملکر الرحیم و ترکان مملوک بر علیه طغرل تظاهرات کردند و به اغوزها حمله بردند . طغرل هم امیر دیلمی را گرفت و بقیه را تا دیب نمود و بسلسله دیالمه نیز پایان داد .

خلیفه القائم با مرالله به طغرل لقب ملک المشرق والمغرب وهفت خلعت داد که نشانه حاکمیت هفت اقلیم بود . طغرل هم در ۲۱ - ۷۰ سالگی در سال ۱۰۶۳ = ۴۵۵ درری وفات نمود و در آنجا به خاک سپرده شد . مقبره وی هم اکنون درری به حال نیمه متروک موجود است .

طغرل بیگ مردی لایق ، متدین ، راستگو ، خوش قلب و ملایم بود او قدرت انطباق فوق العاده داشت . در نیشابور مانع فارتگری ترکان شد حتی در این مورد با برادرش چاغری بیگ دعوا کرد و بروی او اسلحه کشید .

سلسله سلجوقیان که بوسیله طغرل تاسیس شد ممالک اسلامی را با ردیگر تحت حکومت مقتدر واحدی درآورد که از ترکستان تا دریای مدیترانه دامنه آن گسترش یافت . گذشته از این سلجوقیان چون تازه داخل اسلام شده بودند روح تازه ای به آن دمیدند ، درست همانطور که اسکاندیناویها مذهب مسیح را روح تازه ای بخشیدند . هنکا میکه روسا و سرداران نورمان با تشویق و ترغیب قانددین و پیشوایان صلیب حمله به خاور بردند فقط چابک سواران سلجوقی بودند که با سرداران سنگین اسلحه صلیبی روبرو شدند . (تاریخ ایران جلد دوم صفحه ۴۲ و ۴۳ تالیف سرپرسی سایکس ، ترجمه فخر داعی گیلانی) .

در زمان آل بویه قیصر روم شرقی از اختلاف سنی و شیعه استفاده نمود و به ممالک سوریه و بین النهرین حمله کرد و قسمتی از آنها را گرفت . بعد از استقرار سلاطین بیزانسها به عقب رانده شدند و در آناتولی هم دولت مسلمان ترک تشکیل شد (و . بارتولد) .

بعد از طغرل برادرزاده اش آلپ ارسلان (شیر قهرمان) پادشاه شد و هر دو قسمت امپراطوری یکی شد . آلپ ارسلان با سپاهش به آناتولی حمله برد و در ما - لازگرد سپاه روم را شکست فاحش داد (۱۰۷۱ = ۴۶۳) و از آن پس دروازه آناتولی به روی ترکان باز شد . سال بعد در نزدیکی رود جیحون از طرف مردانشناسی کشته شد .

بعد از آلپ ارسلان فرزندش ملکشاه پادشاه شد (۱۰۹۲-۱۰۷۲). در زمان او امپراطوری توسعه یافت و از جیحون تا دریای اگه گسترش یافت. قلاخانیان و غزنویان نیز تابع او شدند. در مدت ده سال فتح آناتولی تا سواحل بغاز بسفر پیش رفت. دوران ملکشاه دوران عدالت توصیف شده و با مرگ او این دوره به پایان رسید.

سلجوقیان در کشورهای مفتوحه عادات و سنن خود را تا حدودی حفظ نمودند. خان یغما و مراسم عزاداری و غذاهای ملی توتماچ در آناتولی هم رایج بود و از این ببعده آنها ترکمن گفته شده است.

سلاجقه نیز برای وزارت از ایرانیان استفاده می کردند زیرا هم کاردان بودند و هم مطیع. برای آرتش نیز از مالیک (غلامان) استفاده می کردند و در این کار تحت تاثیر وزرای ایرانی قرار گرفتند.

سلاطین سلجوقی هم مانند ترکان غزنوی به زبان و ادب فارسی علاقه زیادی داشتند. آنها زبان فارسی را در ایران و آسیای صغیر (ترکیه کنونی) زبان رسمی کردند و بیش از پیش به ترویج شعر و ادب فارسی همت گماشتند و خودشان هم اغلب به فارسی شعر می سرودند. طغرل بعد از فتح ایران اولین مدرسه را در نیشابورتا سیس کرد. ملکشاه بعد از رفتن به بغداد مدرسه نظامیه بغداد را تاسیس نمود. ملکشاه علاوه بر ترویج علم و ادب و معماری خودش هم به فارسی شعر می گفت و به ترکی می نوشت و به اهل دین و دانش احترام می گذاشت.

سلطان سنجر با آنکه از ۱۲ سالگی در کار حکومت و سیاست وارد شد به فارسی شعر می گفت و بعنوان راوی حدیث اشتها ردا داشت. در باره سلطان سنجر دانشمند فرانسوی رنه گروسه (عضو آکادمی فرانسه) در صفحه ۲۱۴ کتاب امپراطوری دشتها چنین می نویسد: دلیر، سخی و مردانه، این اسب کا ملترین نمونه ترک ایرانی که مدافع تمدن ایرانی گردید و خود نیز مانند یک شخصیت شاهنامه قهرمان افسانه‌های آن شد.

در زمان سلاجقه معماری نیز توسعه و پیشرفت نمود. معماری مسجد، مدرسه، مقبره و کاروانسرا در زمان سلاطین بزرگ سلجوقی طرح ریزی و پایه گذاری شد. در طرح معماری سلجوقی نمای خارجی گنبد برتما مبنای مسجدها کم است.

گنبد مسجد بر پایه‌های کوبیک استوار است که بالای آن تبدیل به هشت زلعی (سطحی) شده و بر روی آن گنبد مدور قرار گرفته است.

بعنوان نمونه‌های تاریخی معماری سلجوقی، مسجد جمعه اصفهان (۱۰۹۲-)

۱۰۷۲)، مسجد جمعه گلپایگان (۱۱۱۸ - ۱۱۰۸) مساجد جمعه وحیدریه قزوین (۱۱۱۹ - ۱۱۱۳)، مسجد جمعه زواره (۱۱۳۵)، مسجد جمعه اردستان (۱۱۵۸) و همچنین مقبره طغرل بیگ (در ری) و مقبره سلطان سنجر (در مرو). مقبره ابوالفضل (در سرخس) و مدارس نیشابور، بغداد، طوس، اصفهان، هرات و بلخ و غیره را می توان نام برد.

از کاروانسراها، رباط انوشیروان (سرراه سمنان - شاهرود)، رباط شریف (بین مشهد و سرخس) و امثال آنها بعنوان نمونه قابل ذکرند. نظیر بناهای فوق در سوریه، عراق و آسیای صغیر هم که تحت اداره سلاجقه بودند ساخته شده و بدین ترتیب اساس معماری ایرانی و اسلامی پایه گذاری شد. بعد از ملکشاه امپراطوری سلجوقی به دو قسمت ایران و روم (غربی) تقسیم شد. مرکز سلاجقه روم شهر قونیه بود. سیستم مملوک در سلاجقه روم نیز رایج بود. حتی در سلاجقه سوریه نیز به کار می رفت. زنگی های سوریه نیز از ممالیک ترک بودند. حاشینان آنها ایوبیها هم به این سیستم ادامه دادند. بطوریکه ممالیک ترک (قبچاق) ایوبی در سال ۱۲۵۰ به حکومت ایوبیها در مصر و سوریه خاتمه دادند و جای آنها را گرفتند. در هندوستان نیز در زمان حکومت گورها یا گوران ممالیک ترک (خلج) قدرت را بدست گرفتند و بجای اربابان خود حکومت مملوک را در هندتاسیس نمودند.

بنظرمی رسد سیستم مملوک را برای پیشگیری از خطر احتمالی برای سلطنت و حکومت انتخاب کرده بودند. در آن طولی اغلب ترکمنان را به نواحی مرزی می فرستادند تا در برابر بیزانس مقاومت نمایند. در ماوراءالنهر ترکمنان اغوز تا قرن ۱۷ در مناقشلاق ماندند و در این مدت تابع آلتون اوردو و بعد حکام خوارزم بودند.

اغوزهایی که سلطان سنجر را زندانی کردند قبلا در ماوراءالنهر و در خدمت سلطان قاراخانی بودند (۱۱۳۲ - ۱۱۰۱). اینها هم در اشراف و حملات قبچاقها از سواحل سیحون به آنجا آمده بودند. اینان نیز بدو دسته اوج اوق و بوز اوق تقسیم شده بودند.

بعد از آنکه سنجر در سال ۱۱۴۱ از قاراخانیان شکست خورد قاراخانیان ماوراءالنهر هم تابع قاراخانیان شدند. قارلوقها به پشتیبانی قاراخانیان اغوزها را از ماوراءالنهر بیرون کردند و اغوزها به ناحیه بلخ و ختلان آمدند. به روایتی تعداد آنها چهل هزار چادر بود.

در این موقع قیماچ از طرف سنجر والی بلخ بود و از اغوزها خواست که

ناحیه بلخ را ترک کنند. آنها هم قبول نکردند و در جنگی که در گرفت اغوزها پیروز شدند و قیماچ هم اسیر و کشته شد. اغوزها بلخ را غارت کردند. این خبر در مرز به سنجر رسید و با صدهزار نفر به طرف اغوزها آمد. اغوزها به سنجر اظهار تابعیت نموده و پیشنهاد دادند خراج دادند ولی سنجر به تحریک امرای خود قبول نکرد و با آنها وارد جنگ شد. در این جنگ سنجر مغلوب و اسیر شد. معینا او را بر تخت نشاندند و به او تعظیم کردند. بعد او را در قفس آهنین گذاشتند و به مرو آوردند. این دسته از اغوزها بعد از سالهای ۱۱۶۴ = ۵۶۰ اهمیت خود را از دست دادند زیرا حاکم غارت هدفی نداشتند.

در سالهای ۳- ۱۱۷۲ در محاصرت خراسان دولت قوی تشکیل می شد. یکی غورها در بین هرات و غزنه و دیگری در خوارزم به نام خوارزمشاهیان. بعد از آنکه سلطان شاه خوارزمشاه سرخس و مرو را از اغوزها گرفت قسمت عمده اغوزهای خراسان به کرمان و فارس نزد سالورها* رفتند (۱۱۷۹) و در آنجا مستقر شدند. بعد دینار هم به آنها پیوست و بالاخره در سال ۱۱۸۷ با عنوان ملک دینار حاکم کرمان شد. در سال ۱۲۱۳ کرمان هم تحت حاکمیت سالورها درآمد و عجم شاه با قسمتی از اغوزها به سیستان رفت.

در زمان آلپ ارسلان در بین اغوزهای آذربایجان جمعی به نام نا و کیه معروف بودند اینها در فتح سوریه و آناتولی رل مهمی ایفا نمودند. در سفر جنگی قیلیج ارسلان فرزند سلیمان شاه مؤسس سلاجقه ترکیه سربازان نا و کیه همراه او بودند. خود او هم به روایتی از نا و کیه بوده است. در طول قرنهای ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ مهاجرت ترکان به آذربایجان و آناتولی ادامه داشت. در موقعیکه جلال الدین خوارزمشاه به آذربایجان آمد (۱۲۲۵) ترکان اران به قدری زیاد بودند که از آنها بعنوان قاریشقا سوروسو یعنی دسته مورچگان و ابرملخ یاد شده (نسوی صفحه ۳۷۴)

غیر از آذربایجان و آناتولی عده از ترکمنان اغوز به عراق رفتند و در منطقه اغوز مستقر شدند.

در سال ۱۰۷۱ = ۴۶۳ ترکمنان نا و کیه به سوریه آمدند اینها از طریق آناتولی آمده بودند و در راه آنها قیزیلی بود بعد از قیزیلی در راه آنها آتسیز بود. آتسیز بیت المقدس دمشق و دیگر نقاط را فتح کرد و حاکم این منطقه شد.

(* سالورها یکی از ۲۴ قبیله اغوزها بودند که در فارس حکومت اتابکان زنگی را تشکیل دادند.

منیم آشنا اقله قلبیمی، کلمات مصحف پاک ایلن
اقله ذکر و ورد زبان منه، جملات آیتین ای خدا
دوشومی همیشه قرآن ایلن، اقله صاف چیرک زمانه دن
قرآنین یول ایله نصیب قیل، (رضا) یا کرامتین ای خدا

بقیه اعزاز:

در قرن ۱۲ میلادی عمادالدین زنگی امیر حلب شد و عده ای از ترکان نایوا
را از کردستان به آنجا آورد در آنجا رو ق بودلهذا به این گروه
یا روقیه گفته شد.

بعد از شروع جنگهای صلیبی در آخر قرن ۱۱ بیزانسیا قوی شدند و
ترکان را از غرب آناتولی عقب زدند. در سال ۱۱۷۶ قلج ارسلان دوم بیزا-
نسیا را شکست داد و باز ترکان به طرف غرب پیشروی کردند.
بعد از آنکه ترکمنان تخته قاپوشدند. به آنها ترک گفته شد و فقط
به کوچ نشینان در آناتولی ترکمن می گفتند.

دیوان لغات ترک (محمود کاشغری)

دیوان لغات ترک یا فقه اللغه زبانهای ترکی برای تعلیم زبان ترکی ادبی و یا ترکی خاقانی و لهجه های ترکی برای اعراب نوشته شده، ضمناً اولین کتاب گرامر ترکی است که بهترین اطلاعات را درباره اقوام مختلف ترک هم داده و در عین حال منتخباتی از ادبیات اقوام ترک زبان می باشد. این کتاب که قدیمترین تاریخ زبان و فرهنگ ترک محسوب میشود، از طرف محمود کاشغری در سال ۴۶۴ ه.ق = ۱۰۷۲ م نوشته شده و به خلیفه عباسی ابوالقاسم عبدالله تقدیم شده است.

مؤلف ضمن تقدیم کتاب چنین می گوید: خداوند در روی زمین قدرت را به ترکان داده است و لذا فرا گرفتن زبان آنها مفید است. این کتاب را برای تعلیم زبان ترکی به اعراب نوشتم. بعد از وسعت زبان ترکی سخن می گوید و اضافه می کند که اگر کلمات اهمال شده، ایه حساب بیاوریم ترکی با عری برابر می کند.

در این کتاب ضمن شرح لغات ترکی ویژگیهای فونم تیک و مورفولوژیک لهجه های مختلف هم شرح داده شده است. محمود کاشغری قبل از دیوان لغات ترک کتابی درباره نحو زبان ترکی به نام "کتاب جواهر النحو فی لغت الترمذی" نوشته که متأسفانه مفقود شده است.

در دیوان ضمن بررسی لغات ترکی و توضیح معانی آنها از امثال و حکم و ضرب المثلهای و اشعار ترکی مثلاً، زیاد داده شده و بدین وسیله بهترین نمونه های ادبی و فولکلور ترکی ارائه شده است.

کتاب در ۱۳۵۰ صفحه و در سه جلد نوشته شده، مؤلف بعد از سه بار از نوپسی و مرور برای بار چهارم آنرا بشکل قطعی در آورده است.

نسخه خطی این کتاب در اوایل قرن بیستم در استان بول پیدا شده و در کتابخانه ملت نگهداری شده است. این نسخه در سال ۶۶۴ هجری یعنی دوست سال بعد از تألیف کتاب از طرف ابوبکر بن ابوالفتح ساه ای در شام استنساخ شده و در کتاب کشف الظنون کاتب چلبی نیز قید شده است.

نسخه خطی در سالهای ۱۷-۱۹۱۵ از طرف معلم رفعت در استان بول درسه جلد به چاپ رسیده و در سالهای ۴۱-۱۹۳۹ از طرف بسیم آتالای درسه جلد به ترکی ترکیه در آنکارا چاپ و منتشر شده و ضمناً دو جلد هم اندکس لغات به ترکی، یکی بر اساس املاهای عربی و دیگری بر اساس املاهای لاتینی چاپ شده است. در سالهای ۳-۱۹۶۰ دیوان لغات ترک از طرف س. مطلبوف به ترکی اغوزبکی ترجمه و با اندکس ترکی اغوزبکی در شوروی به چاپ رسیده است. بقرار اطلاع ترجمه کتاب در آذربایجان شمالی نیز آمده شده ولی هنوز به چاپ آن اقدام نگردیده است.

کارل بروکلیمان تورکولوژیست معروف آلمانی در سال ۱۹۲۸ اندکس آلمانی دیوان کاشغری را چاپ نموده است.

مؤلف درنگارش دستور زبان ترکی صرف و نحو عربی را ماخذ قرار داده و از کتابهای زبان عربی مانند صحاح جوهری فارابی استفاده نموده است با وجود این روش تعلیم کاشغری برخلاف شیوه قدیم زبان آموزی از نمونه بقاعده بوده و در هر مورد بعد از دادن نمونه‌هایی قاعده را بیان نموده است. پدر محمود کاشغری (حسین) از قصبه باریغان یا بارساغون (در شمال شرقی کاشغر) و خودش اهل کاشغری بوده است. کاشغردر آن زمان مرکز فرهنگ و تمدن ترکان قاراخانی بود. محمود کاشغری سیاحی کارآموده بود و در تمام کشورهای اسلامی سیاحت نموده ضمناً مدتی هم در بغداد و دمشق تحصیل نموده و در شام به نگارش دیوان خود پرداخته است. مؤلف ضمن سیاحت در بلاد اسلامی از چین تا روم شرقی با اقوام مختلف ترک آشنا شده و ضمن تحقیق در طرز زندگی و عادات و رسوم آنها ویژگیهای لهجه‌های آنها را یادداشت نموده و در کتاب خود از این منابع استفاده نموده است.

محمود کاشغری ضمن شرح اقوام ترک به مفر آنها نیز اشاره نموده و نقشه‌ای دایره‌ای شکل از دنیای آنروز ترسیم نموده است. در این نقشه رنگی مرکز عالم شهر بلاساغون یعنی مرکز حکمرانان قاراخانی قرار گرفته و نواحی ترک نشین و همسایگان آنها بدقت و وضوح ترسیم شده ولی سایر قسمت‌ها چندان واضح و دقیق نیست.

در دیوان کاشغری نام و محل بیست قوم ترک که همه از یک تبار وریشه‌اند تصریح شده که هر قومی از چند قبیله بوجود آمده است. این اقوام عبارتند:

۱ - پچهنک‌ها که نزدیکترین قوم به کشوری‌زانشها هستند و غربی‌ترین ترکان را تشکیل میدهند.

۲ - بعد از غرب به شرق قبچاق و یا قیغچاق، اوغوز، یمک، باشقیرت، باسمل، قای، یا باقو، تاتار و قیرقیزها نزدیک چین هستند.

۳ - چینگیل، توخسی، یاغما یا یغما، اغراق، چاروک، چومول، اوغوز، تانقوت، ختای که از شمال بطرف جنوب کشیده شده‌اند.

۴ - تا وقاچ‌ها که در جنوب چین قرار گرفته‌اند.

از اقوام ترک قبایل بیست و دوگانه اوغوز با علامات مخصوص آنها (دامغا یا طمغا) به ترتیب زیر شرح داده شده است.

۱ - قینق ۲ - قاییق، ۳ - بایندور، ۴ - ایوا، ۵ - سالغور یا سالور، ۶ - افشار، ۷ - بیگدلی، ۸ - بوکدوز، ۹ - بایات یا بیات، ۱۰ - یازغیر، ۱۱ - ایمور، ۱۲ - قارابولوک، ۱۳ - آلقابولوک، ۱۴ - ایغدییر، ۱۵ - اوره کیر، ۱۶ - توتیرقا، ۱۷ - اولایوندلوق، ۱۸ - پچهنک، ۲۰ - چووالسدار، ۲۱ - چینی، ۲۲ - چاروقلوق.

مؤلف بعد از شرح قبایل و اقوام ترک ویژگیهای لهجه‌های آنها را بیان میکند و مناسبات آنها را با یکدیگر و اختلاف میان آنها را از نظر فونم - تیک و مورفولوژی شرح میدهد، به نظر کاشغری لهجه‌های مختلف ترکی به شرح زیر تصنیف و تقسیم میشوند:

۱ - صحیح ترین و واضح ترین لهجه ترکی مربوط به ترکانی است که فقط یک زبان می‌دانند و با ایرانیان و خارجیها تماس نداشته‌اند.

۲ - لهجه اوغوزها خالص نیست و در بین خود گویشهای مختلفی هم دارند.

۳ - ترکی قبایل اغوز، قبچاق، قیرقیز، توخسی، یغما، چینگیل، اغراق، چاروق خالص است و یک لهجه صحبت میکنند. لهجه قبایل یمک (شاخه‌ای از قبچاق) و باشقیرت هم به قبایل فوق نزدیک است.

۴ - زبان قبایل پچهنک، بلغار و سوار هم ترکی است فقط کلمات زیادی تغییر شکل یافته است.

بطور کلی آسانترین لهجه‌های ترکی لهجه اوغوزهاست.

فصحیح ترین و ظریفترین لهجه‌های ترکی لهجه خاقانی یا کاشغری است که زبان شهزادگان ترک و توابع آنهاست.

صحیح ترین لهجه‌های ترکی لهجه توخسی و یاغماهاست.

به نظر کاشغری از نظر فونم تیک فرقه‌های زیر در بین لهجه‌های ترکی موجود است. بگفته او اختلاف در خود کلمات نا چیز است و بیشتر از دگرگونی

و تبدیل بعضی حروف (فونم) و یا حذف آنها بوجود آمده است مثلا:

۱- کلماتیکه در لهجه خاقانی یا کاشغری با (ی) شروع میشود در لهجه های اغوز و قبیاق (ی) حذف میشود و کلمه با (ای = ا) شروع میشود مثلا بیلان (مار) تبدیل به ایلان میشود. و یا بیل = سال تبدیل به ایل می گردد.

۲- در بعضی جاها همین (ی) در لهجه های اغوز و قبیاق تبدیل به (ج) میشود.

۳- در لهجه آرگو (ی) وسط و آخر کلمات به (ن) تبدیل میشود مثلا قوی تبدیل به قون (قویون = گوسفند) میشود. بطوریکه قبلا اشاره شد و حرف مرکب (نی ۷۷) ترکی گوگ تورک در ترکی اوینغور به دو حرف (ن) و (ی) تقسیم میشود و اوینغورهای بودائی (ی) و اوینغورهای مانوی (ن) را انتخاب کردند. در زمان کاشغری لهجه ی حاکم بوده و ماخذ قرار گرفته است.

۴- در لهجه اغوز، قبیاق و سوار، حرف (م) اول کلمات به (ب) تبدیل شده است مثلا: (من) به (بن) و میندیم = سوار شد م به (بیندیم) تبدیل یل شده است.

۵- در بین اغوزها و قبایل نزدیک آنها حرف (ت) اول کلمات به (د) شده است مثلا: (توه = شتر) تبدیل به (دهوه) شده است.

۶- برعکس حرف (د) هم در بین اغوزها به (ت) تبدیل شده مثلا: (بوکده) تبدیل به (بوکته = خنجر) شده است.

۷- حرف (ذ) عربی ترکی قدیم و حفثائی در لهجه های اغوز، یا غمسا، توخسی در وسط کلمات به (ی) و در لهجه های بلغار و سوار و قبیاق به (ز) تبدیل شده است مانند قاذین آغاجی و قایین آغاجی (درخت قایین)

۸- (غ) و یا (ق) آخر اسم زمان و مکان تبدیل به (ت) شده است مثلا (بار قوییر = واریلاجاق ییئر) = (جائی که با یدرفت) در اغوز می شود: باراسی ییئر و یا توراقوا و غور = دورولاجاق زمان = وقتیکه با یدبرخاست می شود دوراسی اوغور.

۹- (غ) وسط اسما و افعال (در حالت ادامه فعل) در لهجه های اوغوز، قبیاق حذف میشود مثلا: (تاماق) تبدیل به (تاماق) (داماق = سقف دهان) و یا اورقان = زننده تبدیل به ووران میشود.

۱۰- حرف (ب) ترکی قره خانی یا کاشغری در لهجه اغوز تبدیل به (و) می شود مثلا: (اب) = خانه تبدیل به (او) میشود و یا (بارماق = رسیدن) تبدیل به (وارماق) میشود.

محمود کاشغری بعد از شرح مختصراً اختلاف لهجه‌های ترکی روی دو لهجه ادبی ترکی خاقانی و ترکی اغوز تکیه کرده و آنها را بطور تفصیل شرح داده است .

ترکی خاقانی : ترکی خاقانی که بنا به تعبیر محمود کاشغری به لهجه شهزادگان و اتباع آنها اطلاق شده همان ترکی کاشغری است و زبان رسمی دولت قاراخانیان و زبان کتابت آنهاست ، اهالی شهر کاشغرو بالاساغون و حوالی آنها نیز به این لهجه صحبت می کردند از این جهت ترکی کاشغری نیز نامیده شده است ، اقوام قره خانیان بیشتر از دو قوم اویغور و قارلوق تشکیل شده بود و لهجه این دو قوم بسیار بهم نزدیک بوده لهجه اویغور هم با مختصر اختلاف همان لهجه خاقانی است ، لهجه خاقانی به لهجه‌های توخسی و یغما نیز نزدیک است .

کتابهای باارزشی بالهجه خاقانی نوشته شده که مهمترین آنها "قوتاد قوبیلیک" و "عتبته الحقایق" میباشد ، این لهجه تا تشکیل لهجه جغتایی زبان ترکی ادبی مشترک آسیای میانه بوده است .

ترکی اغوز : مختصری از ویژگیهای ترکی اغوز در مقایسه با ترکی کاشغری قبلاً شرح داده شده به نظر محمود کاشغری لهجه‌های قبچاق، تیمک، پچنک و بلغار هم جزو گروه اغوز می باشد .

بگفته وی یکی از ویژگیهای بارز ترکی اغوزها وجود کلمات زیاد فارسی در زبان آنهاست ، اغوزها به علت مجاورت و تماس زیاد با فارسی‌ها بسیاری از کلمات ترکی را فراموش کرده و بجای آنها کلمات فارسی به کار می بردند . محمود کاشغری برای بیان درجه نزدیکی و اختلاط آنها یکی از امثال و حکم قدیمی ترکی را در کتاب خود آورده است که عبارتست :

باش سیز بورک اولماز تات سیز تورک اولماز

ترجمه : کلاه بی سر و ترک بی تات (فارسی نمی شود) .

با آنکه در کتاب دیوان لغات ترک به تفصیل از ترکی اغوز بحث شده متأسفانه هیچ اثر ادبی به لهجه اغوز که مربوط به زمان محمود کاشغری باشد در دست نیست در صورتیکه آثار گرانقدری به ترکی خاقانی و یا ترکی ادبی آسیای میانه موجود است .

در مبحث قواعد زبان ترکی ضمن شرح قواعد دستوری میگوید قواعد زبان ترکی تقریباً در همه جا قطعی است استثنای بی قاعده بسیار ناچیز است ، در مبحث پسوندهای کلمات بقواعدی اشاره می کند که تا تغییر الفبای ترکی در ترکیه

(۱۹۲۸) هم شناخته نشده بود. مثلا میگوید علامت ماضی مطلق "دی" می باشد که در تمام لهجه ها مشترک است مانند "ایجدی" (نوشید)، "دیکدی" (دوخت) "ائتدی" (کرد) و ...

اگر آخر فعل با حروف سخت (پ، ت، ج، ک) مختم شود "دی" تبدیل به "تی" میشود مانند "تهتی" (چپاند)، "توتتی" (گرفت)، "قاجتی" (فرار کرد) "چوکتی" (فروریخت) ...

همچنین در ترکی معمولاً دو حرف بی صدا پشت سر هم نمی آید مگر در مواردی که حروف نوک زبانی مانند: (ل، ر، ن، س، ش) وقتی با حروف سخت (ک، چ، ت) پشت سر هم قرار گیرند هر دو ممکن است بی صدا باشند مانند: "ایلیک" (نخست)، "دینج" (راحت)، "سیرت" (پشت)، "اوست (بالا).

گاهی بعد از "ر" هم "س" می آید مانند ترس (معکوس)، "ازبلان" (شیر). درباره اسامی زبانها میگوید با اضافه "جه"، "جا" به آخر نام ملت ها ساخته میشود مانند: تورکجه، فارسجا و آلمانجا.

محمود کاشغری ضمن شرح حروف صدا دار ترکی (۹ عدد) برای جبران کمبود حروف صدا دار عربی از علامات مخصوصی استفاده نموده مثلاً بجای (آ) دو "الف" و بجای زیر و زبر "الف" و بجای $\text{او} = \text{او} = \text{او}$ و $\text{اؤ} = \text{اؤ} = \text{اؤ}$ (ا) و بجای $\text{او} = \text{او} = \text{او}$ و $\text{اؤ} = \text{اؤ} = \text{اؤ}$ (ا) و (ای، او، ا) بگزار برده است. با این ترتیب کاشغری برای اولین بار اقدام به تکمیل الفبای عربی برای نوشتن ترکی نموده است.

در دیوان لغات ترک غیر از لغات و قواعد زبان ترکی در حدود ۲۷۰ امثال و حکم (آتالار سۆزی) و تعداد زیادی اشعار ترکی موجود است. تمام این امثال و حکم و اشعار به ترکی خالص است. بطوریکه نسبت کلمات غیر ترکی در آنها به یک درصد نمی رسد.

برای نمونه چند ضرب المثل ترکی و دوبیتی نقل میشود:

امثال و حکم (آتالار سۆزی)

- ۱- آرقاسیز آت آشوماس
ترجمه: اسب بدون جو نمی دود.
را به زانو در نمی آورد.
- ۲- آلپلار بیرله اورو شما
ترجمه: با قهرمانان ستیز مکن
بیگلر بیرره توروشما.
با بیگها در نیفت.
- ۳- قورقموش کی معنه هیگه قوی باشی توش گورونور.

ترجمه : کسیکه نرسیده باشد سرگوسلند را دوتا می بیند .

۴- بیر قارقا بیره قیش گلیمس .

ترجمه : بایک کلاخ زمستان نمی آید .

۵- قانی قان بیله بیوماس .

ترجمه : خون را با خون نمی شویند .

۶- یالنونق اوغلی مونسیز بولماس .

ترجمه : فرزند آدم بی غم و بی عیب نمی شود .

چندبند از مرثیهٔ افراسیاب که به شکل دویستی های هفت هجائی (بایاتی)

سروده شده :

آلپارتونقا اولدی مو ایسیسز آجون قالدی مو

اؤلوک اوجین آلدی مو ایمدی یوره ک بیرتیلور

ترجمه : آیا آلپ آرتونقا (افراسیاب) مرد آیدانیای فانی ماند

آیا زمانه انتقامش را گرفت حالا دل پاره پاره می شود .

باردی کوزوم یاروقی آلدی اوزوم قونوقی

قاندا ارینچ قانیغی ایمدی اودین اود قارور

ترجمه : نور دیده ام رفت با او روحم رفت

حالا او کجاست حالا او مرا بیدار می کند .

در تصویر بهار :

تورلوک چیچک یازیلدی

بارچین یازیم کریلدی

اوجماق یئری کورولدی

توملوق یانا کنگو سوز

ترجمه : گل های مختلف باز شدند

مثل اینکه طشک ابریشمی پهن شد

جایگاه بهشت دیده میشود

دیگر سرما نخواهد آمد .

قوش قورت قاموق تیریلدی

ارکک تیشی تریلدی

اؤگور آلیب تاریلدی

یینقایونا گیرگیسوز

ترجمه : مرغان و حانوران همه زنده شدند

نروماده جمع شدند

دسته دسته شدند و رفتند

دیگر در آشیانه نخواهند ماند .

ایتیل صودی آقا تورور

قایا توبی قاقا تورور

بالیق تلیم باقاتورور

گؤلونگ تاکی کوشه رور

ترجمه : آب رودخانه جاری میشود

پی صخره ها را می گوید .

ماهی ها همه اش نگاه میکنند

استخر (دریاچه) هم لبریز میشود

قالانی ۴۵ - نحی صفحه ده

"امیل مهدی و ف" ون "گۆز حکیم لرینه" خطا با یا زدیغی شعرینه بیر جواب
وثره رک ، شاعرین گۆز لری نین صحتی نی آرزو لایبیرام . سؤنمز *

* گۆرمه سن یا خشی! * تهران - آذر ۱۳۶۲

حیا ندا ، گونش تک آچیق دیرالیم * سن منه بیرین وثر ، یوز وثریم سنه
دانیشا بیلیمیرم ، اوچوقدوردیلیم * مندن کؤنول ایسته ، گۆز وثریم سنه
بیرگۆزون ایشیعین آلا رکن حیات * کؤنول طرلانینا وثره ر قول - قانات
طرلانی آولماق ایستیرسن؟ هیها ت! * اونون تک ، سماده سوز! وثریم سنه
طبیعت دئیهرکی ، سعیندن آرتیق * وثرمهرم بیرکسه تاپیندن آرتیق
بیرنعمت ایسته سن پاپیندن آرتیق * بیریندن الینی اوز! وثریم سنه
سنی حسرت قویان گۆز ایشیغینا * آرتیریب قلبی نین یاراشیغینا
باخ عاشق ویسل تک ائل عاشقینا * قوی اوندان بیرنچه ایز وثریم سنه
بیر حکیم اوپرکن عاشقین الین * دئدی: نه یانیرسان سنا یچین - ایچین
گۆزونون ایشیغین قایتارماق ایچین * اذن وثر بیرچیمدیک تۆز وثریم سنه
"امان دیر! دئدی، ال وورما گۆزومه * ایشیق دونیا نیزی چکمه اوزومه
منیم اوز عالمیم خوشدور اوزومه * حیاتین دادسیزسا ، دوز وثریم سنه
من سیزین دونیا نی سئومه سم اگر * بو درمان ، بو علاج نه درده ده گر؟
بو ترسه علاجا کیم بو یون اگر؟ * او دؤرکی ، ایسته مم اوز وثریم سنه
بیرده کی ، هرگولو ، درمه سن یا خشی * هر ساچی داراییب ، هورمه سن یا خشی
چوخ شئی ده واردی کی گۆرمه سن یا خشی * گۆرمک ایسته ییرسن؟ گۆز وثریم سنه
"زمان" ین چرخلی ترسه دولانییر * دولان کوپ - کوزه لر بیر - بیر جالانییر
ساب ، یاشیل تیاندا قارابویانییر * سن مندن اود ایسته ، بوز وثریم سنه
سانما کی ، شاعرم ، سؤز حکیمی یه م * بیر آنلیق ائله بیل گۆز حکیمی یه م
حیف کی ، دئدیگیم "زمان" حکیمی یه م * سن مندن گۆز ایسته ، دیز وثریم سنه
بیر "سؤنمز" الووام ، شمشکیم سنین * مینلرجه چاتما میش دیلگیم سنین
اوغروندا گۆز نه دیر؟! ورگیم سنین * الین وثرالیمه سؤز وثریم سنه
* شاعرین یا زدیغی شعر ، "آذربایجان" مجله سی نین ۱۹۸۲ - ۸ نجی نمره سینده
درج اولونموشدور .

قارشىما چىخسا
تانيا بيلمەرم،
اليمى سيخسا، تانيا بيلمەرم آتامى .
او گئەندە ياشىم اوچايدى .
ايندى اونون يانينا صفرگليب .
سئوينجين يوكو اولماز
حسرتين ئىقلىتى آغير گلير .
او گئەندە آتا ايدى، ايندى با بادي، ساچ سا ققالي آغا پباغ ...
چترلى بىر توت اولوب، يئره ساچديغى بوتاق .
صون يادگارى - سنگر قوخولو مکتوب .
بقلە مکتوبلارى كيم اونودوب؟
حسرتى آتامين ساچيندا - قارا اولوب، دونوبدور .
تبسم كۆرپە مين دودا قيندا قونوبدور .
مزارى هاردا سا - ياشيل شينغل گئيىنميش عسگر مزارى .
اونون مزارىنى گۆره ايدىم باري ،
بو حسرتلن هرگون، هرآن، ناراحتم .
بيله ايدىم هئج اولما سا ،
وطن تورپاغيندا مى؟ اويويور منيم آتام؟!
چئويريب گۆندەرن: قارتالچى

===== باھار بايرامى بويىنما سېندان بىر پارچا =====

* ۶ *

۱
 يۇردۇموزا باھار گليىر * كۈنۆللىردە عشق اويانيىر
 چىچك لىرىن قوڭوسۇنىدىن * انسان ذهنى ايشىقلانىىر

۲
 يۇردۇموزا كۈچۈب گليىر * دۇرنالار دا قاتار - قاتار
 ياشاماق دۇقۇ يۈكسەلىر * گۈزەل اولۇر ھەرنەكى وار

۳
 گۈنلىر ايلىق ، گىجە آياز * مېن آرزۇ وار ھەر كۈنۈلۈدە
 بويۇك معنا سۈزە صىغماز * چۈخ طراوت واردى گۈلدە

۴
 بۇ، بۇداغدان او، بۇداغلا * ھۇپبانار اوچار سەرچەلەر
 يىرى يارار ، حىيات آلار * گۈگ بىتكى لردە دېرچەلەر

۵
 قار چىچەگى يىرىن وىرەر * بىنۈوشە ، نازلى نرگىزە
 خوش عطىرلى بۇ گۈل چىچك * ياراشىقدىر ائلىمىزە

۶
 چايلارىمدا سۇلار داشار * باھارلارىن گليشىنىدەن
 گۈنۈل دۇتە گلەر جۇشار * طبيعتىن گۈلۈشۈندىن

۷
 قىزىل كۈنش ايشىق صالئب * مېن چىچك لە گليىب باھار
 آتالاردان بىر سوز قالئب * ھەر گىجەن گۈندۈزۈ وار

۸
 گىجە كىچىب دىلىمىزىن * نى يە بىلىم گۈنۈ دۇغمۇر
 بۇلۇتلار دا گليىر - كىچىر * آمما بىزىم ائلە ياغمىر

۹
 بۇ دۇر اۈمىد چراغىمىز * سانكى ياغى بوغدۇ يانماز
 ائللر گىدەر ، قالارلىق بىز * زامان دا كى، ھىچ دا يانماز

۱۰
 ھەر يىنى ايل دگىشىندە * يىنىلىك يىر - گۈيدىن دۇغار
 آمما بىزىم ائلىمىزى * اسكى^(۱) اۈيدۇرمالار بوغار

۱۱ سۆز بۇرا چاتدی قوی دئییم * صابره یوز رحمت اوله
حقی دعیب، قبری اونون * حشره کیمی نۇرلا دوله

۱۲ « سن دئیمن اولمايئب هله » * « آرخا سو دولمايئب هله »
« کهنه دن چوخ اثر دورور » * « رنگی ده صولمايئب هله »

۱۳ آتالار دا بغیله دئییب * یاخشیدان یاخشیلیق تورهر
هر ائلی سن آغیرلاسان^(۳) * اوز ائلین ده حرمت گوره

۱۴ آغیرلادیق بیز ائلیری * گورمه دیک آما بیر ثمر
قارداش ایچون بیز اؤلهریک * بیزه بیر آه چکسه اگر

۱۵ مقدس انقلايئمیز * بغیوک بیر حق وئریب بیزه
دوغما دیلین آزادلیغی * بیر گونشدير ائلیمیزه

۱۶ آناياسا یازیب کی بیز * دوغما دیلده درس اوخویاق
دوغرودان انسان صایئلیب * دیلیمیزده تمهل قویاق

۱۷ بو حق لری وئره بیزه * عزیز شهیدلر قانی دیر
هر دیلی آزاد ایسته یین * انسانین پاک وجدانی دیر

۱۸ باهار گلیر سئوینچ ایله * او مید دوغور هر کونولده
پاییز گلیر چاتیر، یئنه * مدرسه میز آیری دیلده

۱۹ گجه گونوز چالیشیریق * بو درده تاپمیئریق علاج
اکن بیزیک بیچن ده بیز * ال خمیرلی، قارنیمییز آج

۲۰ یاز دئیریک طوطی کیمی * شیرین لیگین گولو صولماز
پاییز گلیرده بلله نیر * هر قامیشدا شکر اولماز

۱- اسکی = قدیم، کهنه ۲- میرزا علی اکبر صابر. ۳- آغیرلاماق =
حرمت و شخصیت قائل اولماق ۴- آناياسا = قانون اساسی.
۵- یاز = باهار فصلی.

✧ اینان آنا ✧

ای یادلارین اوخیلن اولان باغری قان آنا
ظلم اووچوسی کمندی ایلن اولانان آنا
ظلم اقتدیلمر سنہ ایکی شاه اللی یعددی ایل
ای شاهلارین باشیندان آغیرتاج آلان آنا
اود ووردولار، سنین جانیوا ساتقین اوغرولار
مظلوم اولوب طولوم اودونا، اولانان آنا
تیکیدی گؤزهل دوداقلاریوی دشمن اینہسی
شیرین دیلین دانیشماغا حسرت قالان آنا
ایلر بوی سیزیلدادی ساز تک اوشاقلارین
ای قهرمان اوشاقلارینا ساز چالان آنا
سولدوردی ظلمون الری شن نوبهاریوی
سوز خزانلا گوللرون اولموش تیکان آنا
شیر تک سنی سالیب قفسه، اقتدیلمر اسیر
قلبی عزیز آزادلیق اوچون چیرپینان آنا
بیرگون (باقر) الیلہ تۆکن (زور) قانین بیشره
بیرگون (صمد) سییلہ گؤیه سن سالان آنا
آخر دؤزه نمہ دین بو قدر ظلمہ، ذلتہ
آی دؤز مہین طولوم اودونا هج زمان آنا
بہمن آییندا، گؤیدہ شاخان ایلدیریم کیمی
بیرشاخما غیلہ داغلارا سالدین دومان آنا
سن ایرانین آییق گؤزوسن، گؤزلہ ایرانسی
ای ایرانین گؤزهل بویونا باش اولان آنا
من (حامد) اوغلووام، تازالیقدا دیل آچمیشام
لال اقتدیلمر منی اوزون ایلر، اینان آنا
*** **

✧ غرور شکن ✧

دست عشق توغرورهمه کس می شکند * دردل بو الہوسان پای ہوس می شکند

اندر این قافله تا قافله سالار توئی * ناله ام رونق آوای جرس می شکنند
از همان روز که تیرک من تنها کردی * آه در سینه من گام نفس می شکنند
دل ما را نتوان در شکن زلف شکست * بر حذر باش که این مرغ قفس می شکنند
گرچه در پرده خاکستر دل پنهان است * اخگر ما سر پیر باد قبس می شکنند
لطف دلدار بنازم که دل زار مرا * میکند شاد به وصلی و سپس می شکنند
تا یکی قصه جم گوئی و افسانه جام * که در این میکده جام همه کس می شکنند
دردیاری که بهای گل و خاشاک یکیست * رنگ گل از ستم طعنه خس می شکنند
اندر آن ملک که گوهر زخرف خورده شکست

بال شهباز ز جولان مگس می شکنند

هر کجا خیمه زند قافله دلبر عشق

(حامدا) تیرک خرگاه هوس می شکنند

✽ استغاثہ ✽

سنہ یوخ وسیلہ منیم مگر، سنین اوز عطوفتین ای خدا
 کی الیمده بیر توتا جاخ توتام، جوشا بحر رأفتین ای خدا
 قارا نامه لی، قارادیر او زوم، باخا بیلمه رم گویه شرم دن
 منه یوخ ذریعه مگر سنین، یاغا ابر رحمتین ای خدا
 ییخیلان ائویم ییخلیرا گر، بو ائوی ییخیلمیشا باخما سان
 ره چاره باغلانیر اولما سا، نظر محبتین ای خدا
 گنہین دنیزلری قاینا شیر، قارالیر نفس تیتیریر اوره ک
 اوزولوب او مید، قالوب فقط، کرم و مرو تین ای خدا
 قیزیشیر باشیم، قوو و شور جانیم، یادیم ا دوشنده گنه لریم
 بوجہاندا فقر جہالتیم، اوجہاندا خشیتین ای خدا
 منی بو عجزه فلک سالیب، بیر عمور کمندینه اوینا دیب
 نیلیوم؟ اجل چاغی توتما سا، الیمی مشیتین ای خدا
 قارادیر اوزوم ولی دوشموشم، سنین آستان کرامتن
 منه میزبان نه عدالتین، ائله فضل و رقتین ای خدا
 بو اوزاق سفرده اگر چه یوخ، نه الیمده توشه نه زاد ره
 نه غمیم؟ کی، چوخ اوجا دیر سنین، دررحم و رفعتین ای خدا
 بیلیرم گناہیم اگر اول، فلکین بوتون داغی داشی تک
 اگر ایستہ سن پرخس کیمی، آپاریر فتوتین ای خدا
 نظرین گؤتورمه دخیلینم، دولاما عناننمی باشیمه
 منی نفس چاشدیریر اویدیرار، گله گر بلیتین ای خدا
 تانیماز ندوم سنی گؤزلریم، کیچیک آینا تک گؤره بیلیمه
 خوش او گؤزلریکی تاپار سنین، گئجه وقتی خلوتین ای خدا
 یاش آغاج کیمی یانیرام آخیر، ایکی گؤزلریم دن اوره ک قانی
 کرم ائت باغیشلا کی وار سنین، کرمینده فسحتین ای خدا
 منی گل باغیشلا اوزون خدا، برکات آل محمدہ
 کی بولاردی خلقت عرشدن سنین عالی نیتین ای خدا
 یازیقام پریش و پریشانام، قالانوب گنه-گنه اوستونه
 سنہ یوخ وسیلہ منیم مگر، سنین اوز عطوفتین ای خدا

يالان دونيا !

"بو دونيا ، فاني دير ، فاني"

"بودونيا دا قالان هاني؟"

"داود اوغلو سليمان"

"تخت اوستوندن سالان دوييا"

"خسته قاسم"

سنيين بهره ن يئيهن كيميدير؟ * كيميئنگي سن ؟ يئيهن كيميدير؟
 سنه دوغري دئيهن كيميدير؟ * (يالان دونيا ، يالان دونيا !)

سني فوزانه لر آتـدى ، * قاييب ، ديوانه لر توتـدى ،
 كيمي آلدى ، كيمي ساتدى ، * ساتان دونيا ، آلان دونيا .

آتى ازل داغا سالدق ، * يورولدوقجا ، دالى قالدق ،
 آتى ساتدق ، اولاغ آلدق ، * يهر اولدى ، پالان دونيا .

چاتيپ ، سندن كوچن كئچدى ، * اجل جامين ، ايچن كئچدى ،
 اولان اولدى ، كئچن كئچدى ، * نه ايستيردين اولان دونيا .

بوغولايدين ، دوغان يئـوده * دوغوب خلقى بوغان يئـوده ،
 اوغول نعثين اوغان يئـوده * آنا زولفون يولان دونيا .

قازانيپ ، هئي تالانييسان ، * قالانيپ هئي جالانييسان
 ازلدن چالخالانييسان ، * يئنه ده چالخالان دونيا .

ئنه قارنى ، ايلك بئشيگين ، * قمرستانلىق ، صون دئشيگين ،
 نه ايچهر بن ، نه ائشيگين ، * قاراولىق بيردالان دونيا .

سني بايقوشلار آلقيشلار * دهلى ويوانه نى خوشـلار .
 دولان عقله ، سني بوشلار * ايچى بوشلا ، دولان دونيا .

سنه قارونلار آللاندی * قیزیلدان تल्ली قاللاندی
باتیب ظلماته قویللاندی * اولوب تल्ली قالان دونیا

اوجاق ایکن ، سونوموشسن ، * چاناق ایکن چونوموشسن ،
نه پیس قاری ننه ایمشسن ، * ناغیل ! یالان ! پالان دونیا .

بیری آینا ، بیری یاس دیر ، * بیری آیدین ، بیری کاس دیر ،
گنج طوی دیر ، سحر یاس دیر ، * گول آچدیقدا ، صولان دونیا .

ایگیتلرین باشین یئیهن ، * اوجالار بوزباشین یئیهن ،
قبیرلرین داشین یئیهن ، * اوزو گینه قالان دونیا .

نه قان دین ، کیم گول اکن دیر ؟ * کیم قیلینج تک قان تۆکن دیر ؟
تیمور هله کوره کن دیر ، * چنگیز جانین آلان دونیا .

یامان قورقو ! بیغیلایدین ! * طوفانلاردا بوغولایدین !
نولیدی بیر داغیلایدین ، * بیزی درده سالان دونیا .

سؤنمز

ای پاییز یاغیشی !

بو پاییز ، چیچکلی باهاردان گۆزهل ،
شهریمیز گووه نیر " گلستانی " ایله .
دونکی تر یاریاق ، بو گونکو خزل ،
یویونور یاغیشین گور افشان ایله .

یاغیش جان چیله ییر چۆله ، چمنه ،
روح وئریر صونونجو چیچکلره ده .
ای پاییز یاغیشی ، نه اولار سنه ،
چیله سن بو یانار اوره ک لره ده ؟

* سسلی حرف (مصوت) لر باره سینده *

هجا هم آهنگلیگی ویا سس اویشومو

* ۳ *

حرمتلی اوخوجولار مجله میزین بو صاییندا آهنگ قانونا عاید اولان
ایکی جور یازیلان شکیلچی (پسوند) لر توضیح وئریلییر، گلنه صایی لار
دا، " عاشیق غریب " داستانی نین قالانی ادامه تاپا جاق .
تورک دیلینده آهنگ قانونو آدلانان بیر قانون واردیر کی، بو
قانونا گوره سوزون ترکیبینه اولان خصوصا صاقت سس لر، هم آهنگ له -
شیر .

میلادی تاریخی نین ۱۱ عصرین بویوک تورکولوق - دیلچی سی محمود
کاشغری ده یوحا دثه نی مشاهده ائتمیش و آهنگ قانون هم صامتله هم ده صاقتله
صامت لر علاقه سینه عاید اولدوغونو تشبیه ائدن مثاللارلا یاناشی بو
قانون حقیقته علاقه دار اولاراق کلمه لری، شکیلچی لری " کافلی " و
" کافلی " دئییه . ایکی دسته یه بؤلوموش، مصدر شکیلچی سی نین " کاف
لی" کلمه لرده " ماق " و " کافلی " کلمه لرده ایسه " مک " اولدوغونو
خصوصی قید ائتمیشدیر .

تورک دیلی نین مختلف شیوه لرینده آهنگ قانونو پوزولسادا، ادبی
دیلینده بو قانون معین درجه ده یاشاییر و اؤز حکمونو ساغلا ییر . بو
قانون آنجاق سؤز کؤک لرینده دگیل، داها چوخ سؤزلره بیتیشن شکیلچی
لرده اؤزونو گؤسته ریر . بیز آشاغیدا ایکی جور یازیلان شکیلچی لردن
مثال کتیریریک .

ایکی جور یازیلان شکیلچی لر :

۱- اسمین یونلوق حال شکیلچی سی " - آ " و " - ه / ه " : باغا ، ائوه ،
یولا ، دیله ، اؤزه و سایره . سسلی حرف لرله بیتن اسم لرده شکیلچی دن
اول " ی " حرفی آرتیریلییر مثال : آتا = آتایا ، مئشه = مئشه یه ، کؤزگو
= گؤزگویه ،

۲- فعلین آرزو فورماسی شکیلچی سی " - ا " و " - ه / ه " : یازا ، گوره
بیله ، گوله ، و سایره . صاقتله بیتن فعل لرده شکیلچی دن اول " ی "
حرفی آرتیریلییر . مثال باغلا = باغلیا ، ایشله = ایشله یه ، اوخو = اوخویا

- ۳- مرکب ظرف دوزله دن شکیلچی سی "ت" و "ه/ه" : قاچا - قاچا ، گۆله - گۆله ، بیله - بیله ، وسایره . صائتله بیتن (ختم اولان) سوزلر ده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر . مثال : آغلیا - آغلیا ، دئییه - دئییه وسایره
- ۴- فعلین امر فورماسی نین بیرینجی شخص جمع شکیلچی سی : " آق " و "هک / هک " : توتاق ، گفدهک ، سسله نهک و وسایره . صائتله بیتن - لرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر : ساخلا = ساخلاق ، دینله = دینله یهک و وسایره .
- ۵- فعلدن صفت دوزله دن شکیلچی سی "آق" و "هک / هک" : قورخاق ، چوکک و وسایره .
- ۶- فعلدن صفت دوزله دن شکیلچی سی : "آغان" و "هین" : قاچاغان ، اوچاغان ، گزهین ، گۆلهین و وسایره . صائتله بیتن فعللرده بیتیشدیک ده شکیلچی نین باشینداکی صائتی (سسلی حرفی) دوشور : آغلاغان و غیره .
- ۷- فعل دوزله دن شکیلچی : "آل" و "هل / هل" : آزل - آل - ماق = (آزالماق) ، چوخ - آل - ماق = (چوخالماق) ، دۆز - هل - مک = (دۆزه - لمک) و غیره .
- ۸- "آن" و "هن/هن" شکیلچی سی : اولان ، چالان ، قوران ، دۆزه ن ، کلن ، وسایره . صائتله بیتن سوزلرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر : دوغرا = دوغرایان ، دینله = دینله یه ن ، ایشله = ایشله یه ن . اری ین و وسایره .
- ۹- "آندا" و "هنده" شکیلچی سی : آلاندا ، اوتوراندا ، گۆره نده ، دؤینده ، وسایره . صائتله بیتن سوزلرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر : آغلا = آغلیاندا ، ایشله = ایشله ینده ، دئی = دئیینه ...
- ۱۰- "آر" و "هر" شکیلچی سی : آلا ، اولار ، اوچار ، قاچار ، کۆچهر ، ایچهر ، گۆهر ، صائتله بیتن سوزلرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آر - تیریلیر . مثال : دوغرایار ، سۆرویهر ، قورویار ، دئیهر و ...
- ۱۱- "آراق" و "هرهک" شکیلچی سی : قاچاراق ، اوچاراق ، بیخاراق ، قویاراق ، گلهرهک ، بیلهرهک ، گۆلهرهک وسایره . صائتله بیتن سوزلرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر . مثال : ساخلا = ساخلیاراق ، دئی = دئیهرهک ، اوخو = اوخویاراق ، دینله = دینله یهرهک .
- ۱۲- "آسی" و "هسی" شکیلچی سی : اولاسی ، گفدهسی ، گۆرهسی ،

صائت له بیتن سۆزلرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر. مثال :
 باغلا = باغلا یاسی ، توللا = توللایاسی ، دی = دئییه سی ، ایش له ییه سی ...
 ۱۳- "آحاق" و "هچک" شکیلچی سی : قالاجاق ، اولاجاق ، دوراجاق ،
 قیراجاق ، گلجهک ، دئییهچک ، گولهچک ، بیلجهک ، سفوهچک و سایرله . صائت
 له بیتن سۆزلرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر. مثال : آنلا =
 آنلایاحاق ، قورو = قورویاحاق ، دینله = دینلله ییهچک ، و سایرله .

۱۴- "دا" و "ده" شکیلچی سی : باغدا ، یولدا ، اولدوزدا ، سیزده ،
 بیزده ، دۆزده و سایرله .

۱۵- "دان" و "دهن" شکیلچی سی : جاندا ، دوستدا ، سۆرودن ، اشلدن .
 ۱۶- فعل دوزله دن "لا" و "له" شکیلچی سی : باشلا ، دیش له ، یوللا ، ...
 ۱۷- "لا" و "له" قوشما شکیلچی سی : آتاملا ، اوغوللا ، قلمله ، گوموشله .
 ۱۸- "لار" و "لر" شکیلچی سی : داغلار ، سولار ، گوللر ، اشلر و سایرله .
 ۱۹- "لان" و "لن" شکیلچی سی : (باغ- لان - ما ق) = باغلانماق ،
 (یاغ- لان - ما ق) = یاغلانماق ، (دیل - لن - مک) = دیللمک ، و سایرله .

۲۰- "لاش" و "لش" شکیلچی سی : (یاخشی - لاش - ما ق) = یاخشیلاشماق ،
 (پیس - لش - مک) = پیس له شمک ، فکیر - لش - مک) = فکیرله شمک . و غیره .
 ۲۱- انکار شکیلچی سی : "ما" و "مه" : دانیشما ، اوخوما ، دئمه ، گۆرمه .
 ۲۲- اسم دوزله دن : "ما" و "مه" شکیلچی سی : قازما ، تۆکمه ، تۆره مه و ...
 ۲۳- "ماق" و "مک" شکیلچی سی : یازماق ، اوخوماق ، بیلیمک ، گولمک .
 ۲۴- "مادان" و "مدن" شکیلچی سی : یازمادان ، اوخومادان ، بیلیمه -
 دن ، دیلمه مدن و سایرله .

۲۵- "مالی" و "مهلی" شکیلچی سی : اوخومالی ، یاتمالی ، گۆرمه لی ،
 گولمه لی ، بیلمه لی و سایرله .

۲۶- "مایینجا" و "میینجه" شکیلچی سی : یازمایینجا ، بیلمیمینجه .

۲۷- "سا" و "سه" شکیلچی سی : آلسا ، اولسا ، گۆرسه ، گلسه و سایرله

۲۸- "سان" و "سن" شخص شکیلچی سی : آلارسان ، اولورسان ، گۆره رسن ،

بیله رسن و سایرله .

۲۹- "جا" و "جه" شکیلچی سی : قاراجا ، خیرداجا ، یاواشجا ، منجه ،

هیزجه ، تورکجه ، عربجه ، فارسجا و غیره .

۳۰- "چا" و "چه" شکیلچی سی : باغچا ، میدانچا ، گولچه و غیره .

يازان :سا وانين خرقان بخشى نين بندامير
کنديندن بيرينجى درجهلى عدليه وکيلسى
على کمالى

فولکولور پارچالارى

اورتا ايران تورک لرى نين ائلهكى يوزلرجه گؤزه ل شاعرى واونلارين
مختلف بيچيم لرده شعرلرى واردير. آيرى - آيرى ساحه لرده ده او، تورک لر
ين فرهنگى و مدنى اثرلرى واردير، بورادا بندامير کنديندن آقاى رحيم
جلالى سؤبله يين سؤلچک لردن نئچه پارچا يا زيلميشدير :

۱- شنگول - منگول

بیرگئچی واریدی، اوچ دانا بالا دوغدو، بیرى نین آدینی قویــــدو
شنگول، بیرى نین آدینی قويدو منگول، بیرینی ده کلبه درانگول.

بیرگون گئچی چؤلدن کلدی چاغیردی :

— شنگول، منگول، کلبه درانگول، قاپینی آچین،

امگیمده سوت گتیرمیشم، دالیمدا اوت گتیرمیشم، آغزیمدا سو گتیرمیشم
کلین قاپینی آچین .

گئچی نین بالالاری گلیب قاپینی آچدیلار، سودو وئردی امدیلر، سویو
وئردی ایچدیلر، اوتو وئردی یئدیلر .

گئچی گئنه گئتدی چوله، قورد گلیب قاپینی چالیب دئدی :

— شنگول، منگول، کلبه درانگول، قاپینی آچین.

امگیمده سوت گتیرمیشم، دالیمدا اوت گتیرمیشم، آغزیمدا سو گتیرمیشم .
کلین قاپینی آچین .

گئچی نین بالالاری قاپینی آچدیلار قورد توتدو شنگولونان، منگولو
یئدی. اما، کلبه درانگول قاچدی گیردی کلبه یه، قورت گئندن منورا گئچی
گلیب دئدی ... قاپینی آچین . کلبه درانگول گؤردو ننه سی دیر .

قاپینی آچار، گئچی دئیهر : شنگولونان، منگول نئجه اولوبلار؟ کلبه
درانگول دئیهر : اونلاری قورد یئدی. اودا کولابارین بوشادیر و تئــــز
ناییدار، گئدهر گؤزر، قورد تونکده بولماق بی شیریری .

تونکین دامیندا بنا ایله ر تاپ— تاپ ائیله مکه، قورد دئیهر دامدا

نه تاب - تاب گلیری؟ بولاما قیمین ایچی دولدو، گنجی دئیهر: بالامی سن
یشمین؟ قورد. دئیهر :

کلید دگیل، دنده دگیل بالام اولسون منده دگیل
گنجی دئیهر :

کلید دیر و دنده دیر بالام اولسون سنده دیر
گنجی دئیهر: گل گندهک قاضی یانینا، قورد دئیهر: گندهک .

گنجی سودوندن ساغار، فتیر یا پار، دولدورار داغار حیقا، قورد دا
اوسورور بیرداغار حیقا، گندهر لر قاضی یانینا، گنجی داغار حیقینی آچار
گوره فتیر دیر، قورد داغار حیقینی نین آغزین آچاندا قاضی ساققالی نین
بیریانی گندهر، قاضی گنجی یه دئیهر، سن بوینوزلارین آ پاردمیرتوتسون
لار، قوردا دئیهر، سن ده آ پار وئر، دیشلرین چکسینلر، ایکی تیزده گندین
سو ایچین، گنجی یه گیزلیندن دئیهر: سن آغزین دایا سویا، اما، ایچمه -
کینن، قوی قورد ایچسین، اوندان گندین جنگ ائله یین، ائله کی قاضی دشمیش
دی ائده رلر، گندهر لر جنگ ائده رلر، گنجی وورار قوردون قارنی بیرتیلار
قوردون قارنیندان بالالارین چیخاردیب، گوتوروب، ائوه گلر .
یخدی ، ایشدی، مطلبینه یئتیشدی .

۲- قری

بیر قری وار ایدی، هئج ائوینی سوپورمزدی، بیرگون سوپوردو، بیر
شاهی پول تا پدی، آ پار دی و فردی پنیره، گندی قویدو تندیره، پیشیک
گلدی، یخدی. ووردو پیشیگین باشی سیندی. پیشیک ده پنکول آتدی قری -
نین گوزو چیخدی، گتدی لر قاضی یانینا :

دئدی : قاضی عمی عرضیم وار .

دئدی : بو یور

دئدی : من هئج ائویم سوپورمزدیم .

دئدی : او، سنین پینتی لیگیندن دیر .

دئدی : بیرجه گون سوپوردوم

دئدی : او، سنین تمیزچی لیگیندن دیر .

دئدی : بیرجه شاهی پول تا پدیم .

دئدی : او، سنین بختیندن دیر .

دئدی : آ پار دیم و فردیم پنیره

دەدى : دىشىن بايى دىر قرى .
 دەدى : گتدىم ، قويدوم ، تىدىرە .
 دەدى : او ، سىنىن سلىقەلىگىندىن دىر .
 دەدى : پىشىگ گلىدى ، يىدى .
 دەدى : دوزون دادىردى قرى .
 دەدى : من ووردوم ، اونون باشى سىندى . دوردو چىمراق سالىدى ، گوزومو
 چىخارتدى .
 دەدى : گوزويه سورمه چكىردى قرى

۳- بىرە
 ~~~~~

بىر دانا بىرە وارايدى ، قىشدا ، قار گلەندە ، چىخار دام توكە ،
 اولەر ، بيت بىنا اولەر باشىنا كول صووورماغا ، قارقا گلەر دىيەر
 نەيە كول صوووروران ؟ دىيەر :
 - بىرە تكىن ايگىت اولە ، بيت باشىنا كول صوووران ، قارقادا قانادىن
 يولار ، سۇگوت ، دىيەر : نەدىن قانادىن يولورسان ؟ دىيەر :
 - بىرە تكىن ايگىت اولە ، بيت باشىنا كول صووورا ، قارقا قانادىن
 يولا ، سۇگود دە يارپاقىن تۇكر
 گىچى گلەر اونون دىيىندە يايىلار ، دىيەر : نەدىن يارپاقىن تۇكموسن ؟
 دىيەر :

- بىرە تكىن ايگىت اولە بىيت باشىنا كول صووورا ، قارقا قانادىن يولا ،
 سۇگود دە يارپاقىن تۇكە ، گىچى دە ووران اوز بوينوزون سىندىرا گىچى
 گىدەر چىمەدە سوايچە ، چىمە دىيەر : نەيە بوينوزون سىندىرمىسن ؟
 گىچى دىيەر :

- بىرە تكىن ايگىت اولە ، بيت باشىنا كول صووورا ، قارقا قانادىن يولا ،
 سۇگود يارپاقىن تۇكە ، چوخذور گىچى وورا بوينوزون سىندىرا ؟ چىمە دە
 سويون قورودار ، كنىز گلەر چىمەدىن سو گۇتورە ، گۇرەر چىمەنىن سويو
 قورويوبدور ، دىيەر : چىمە ، نەدىن سويون قوروتموسان ؟
 چىمە دىيەر :

- بىرە تكىن ايگىت اولە ، بيت باشىنا كول صووورا ، قارقا قانادىن يولا ،
 سۇگود يارپاقىن تۇكە ، گىچى بوينوزون سىندىرە ، چوخذور من سويومو
 چورودام ؟

کنیزده وورار کوزه‌نی سیندیرار، گلر ائوه خانم دئیەر: نه‌یه
کوزه‌نی سیندیرمیشان ؟
کنیز دئیەر:

– بیره‌تکین ایگیت اوله، بیت‌باشینا کول صوورا، قارقا قانادین یولا،
سؤگودیاریپاقین تۆکه، گشچی بوینوزون سیندیرا، چشمه‌سویون قورودا، چوخ
دور من وورام کوزه‌نی سیندیرام؟ خانم دا امجک‌لرین یاپار تندیره
آقا گلر خانمدان سوروشور: نه‌یه امجک‌لرین تندیره‌یاپمیشان ؟
دئیەر:

– بیره‌تکین ایگیت اوله، بیت‌باشینا کول صوورا، قارقا قانادین یولا،
سؤگودیاریپاقین تۆکه، گشچی بوینوزون سیندیرا، چشمه‌سویون قورودا،
کنیز کوزه‌نی سیندیرا، چوخ‌دور من امجک‌لریمی تندیره‌یاپام؟
آقادا گۆتوردو کوسوو سوخدو اؤز... نه‌یئدی، ایچدی، مطلب‌ینه
یئتیشدی .

۴- قری و داناسی

بیر قری وارایدی، بیر داناسی وارایدی، بیرگون داناسین آپاردی
سووارا، ایاقی بوزبوزنکدن آخدی، دئدی :
– بوزبوزنک، نه‌گوجلوین، نه‌گوجلو؟
دئدی : گوجلو اولسایدیم، گون منی اریتمزدی.
دئدی : گون، نه‌گوجلوین، نه‌گوجلو؟
دئدی : گوجلواولسایدیم، بولوت منیم قاباقیم کسمزدی.
دئدی : بولوت، نه‌گوجلوین، نه‌گوجلو؟
دئدی : گوجلواولسایدیم، یاغیش مندن یاغمازدی.
دئدی : یاغیش، نه‌گوجلوین، نه‌گوجلو؟
دئدی : گوجلواولسایدیم، اوت مندن گۆگرمزدی .
دئدی : اوت، نه‌گوجلوین، نه‌گوجلو ؟
دئدی : گوجلواولسایدیم، گشچی منی یشمزدی .
دئدی : گشچی نه‌گوجلوین، نه‌گوجلو ؟
دئدی : گوجلواولسایدیم، قورد منی یشمزدی .
دئدی : قورد، نه‌گوجلوین، نه‌گوجلو ؟
دئدی : گوجلواولسایدیم، کۆپک منی قالاامازدی .

دڏدى : ڪوپڪ نه گوجلويين ، نه گوجلو ؟
دڏدى : گوجلو اولسا ڀيڊيم ، ڦرى ننه ، ڪوسوودان بورنومون اوجونـدان
وورما زدى .

دڏدى : ڦرى ننه نه گوجلويين ، نه گوجلو ؟
دڏدى : گوجلو اولسا ڀيڊيم ، سيڇان منيم داغارجيغيمي دلمزدي .

دڏدى : سيڇان نه گوجلويين ، نه گوجلو ؟
دڏدى : گوجلو اولسا ڀيڊيم ، پيشيگ مني ڀيڙمزدى .

دڏدى : پيشيگ نه گوجلويين ، نه گوجلو ؟
دڏدى : گوجلو منم گوجلو من دمير داراق ديشلى من
ڪنديله آستي يئيلاتيم ڪورسو آستي قيشلاقيم
آروادلار يارما آشى اودا منيم قويماقيم

۵ - تولڪو

بيردانا تولڪو وارا ڀيڊي ، دولانا - دولانا گڏهه ردى ، گڏهه چا تار
بيردانا خوروزا ،

دڏيهه : تولڪو قارداش هارا گڏيهه ؟
دڏيهه : ڪوفت تولڪو ، زهرمار تولڪو ، نتجهه دڏهه دين حاجي تولڪو ؟

دڏيهه : حاجي تولڪو هارا گڏيهه ؟
دڏيهه : مڪيه گڏيهه .

دڏيهه : مني ده آڀار ران ؟
دڏيهه : گل گڏهه .

ها گڏت - ها گڏت ، گڏهه رلر ، چا تار لار بيردانا ڪڪليڪه ، ڪڪليڪ دڏيهه :
- تولڪو قارداش هارا گڏيهه ؟

دڏيهه : ڪوفت تولڪو ، زهرمار تولڪو ، نتجهه دڏهه دين حاجي تولڪو ؟
دڏيهه : حاجي تولڪو هارا گڏيهه ؟

دڏيهه : مڪيه گڏيهه .
دڏيهه : مني ده آڀار ران ؟

دڏيهه : گل گڏهه .

ها گڏت - ها گڏت ، گڏهه رلر چا تار لار بيير هوپ - هوپا ، هوپ - هوپ
دڏيهه : تولڪو قارداش هارا گڏيهه ؟

دڏيهه : ڪوفت تولڪو ، زهرمار تولڪو ، نتجهه دڏهه دين حاجي تولڪو ؟

دئیر: حاجی تولکو هارا گئدیره ن ؟

دئیر: مکیه گئدیریک .

دئیر: منی ده آپارران ؟

دئیر: گل گئدهک .

هاگنت - هاگنت ، گئدهرلر چاتارلار ، بیردانا باقری قارایا ،

دئیر : تولکو قارداش ، هارا گئدیره ن ؟

دئیر : کوفت تولکو ، زهرمار تولکو ، نئجه دشمه دین حاجی تولکو ؟

دئیر : حاجی تولکو هارا گئدیره ن ؟

دئیر : مکیه گئدیریک .

دئیر : منی ده آپارران ؟

دئیر : گل گئدهک .

هاگنت - هاگنت ، گئدهرلر چاتارلار تولکونون دلبگینه .

دئیر : خوروز قارداش ، سن گئچ دیپ پایادا اوتور ، ککلیک قارداش سن

بویان پایادا ، هوپ - هوپ قارداش سن ده اوبیری پایادا ، باغری قارادا

آشاقا پایادا

اولار گئجیب ، اوتورارلار ، اما باغری قارا هرنه ائیلر گئچمز .

دئیر : خوروز قارداش ، سن گناهلاریندان آری اولموسان گئدیره ن مکیه

دئیر : تولکو قارداش منده نه گناه وار ؟

دئیر : سنین گناهین بودور ، آلا قارا نقلیقدا ، دوروب بانگلاییران ،

ایکی جانلی آروادلاری یو خودان ائیلیرسن ، بو سنین گناهین .

دئیر : منی خدا بوجور یارادیب ، منیم گناهیم نه دیر ؟

تولکو بیتمز توتار خوروزون باشینی قوپارار ، اوندان دئیر

- ککلیک قارداش سن کی ، ایستیره ن مکیه گئده ن گناهدان آرینمیسان ؟

دئیر : تولکو قارداش ، منده نه گناه وار ؟

دئیر : سنین گناهین بودور امام حسین (ع) شهید اولاندا ، دشمدیگین

ایله دیرتاقلارینی اونون قانیندان بویا دین .

دئیر : منی خدا بوجور یارادیب دیر ، منیم گناهیم نه دیر ؟ تولکو

بیتمز ، توتار ککلیگین ده باشینی قوپاریر ، اوز دونده ریر هوپ - هوپا

دئیر : هوپ - هوپ قارداش سن کی ، ایستیره ن گئده ن مکیه آیا گناه -

دان آرینمیسان ؟

دئیر : تولکو قارداش ، منده نه گناه وار ؟

دڙهه : سڀني ڏه گناهين ٻوڏور ڪي، حضرت سليمان (ع) اولهنده اونون تاجين اوغورلاييب، قوموسان اموز باشينا .

دڙهه : خدا مني بوجور ياراديبدير، منيم گناهيم نهدير؟ تولکو بيتمز توتار اونوندا باشيني قوپارار، اوزون دونه رير باغري قارايادڙهه : باغري قارا قارداش سن ڪي، ايستيره گنه ڪهه آيا گناه - دان آرينميسان ؟

دڙهه : تولکو قارداش منده نه گناه وار؟
دڙهه : سڀني ڏه گناهين ٻوڏور ڪي، يول قيراقيندا پوتا ديبيسنده ياتيران، تاجرالين يابو- قاطيرلاري گهچنده بيردن اوچوران، اولار هولکوپ تامام حنش، جوواللاري توکولور، ٻوڏا سڀني گناهين .

دڙهه : مني خدا بوجور ياراديبدير، منيم گناهيم نهدير؟ تولکوبيتمز آهزين آتار ڪي، اونو توتسون باغري قارا اوچار گهدهر، تولکو دوزه لر اونون آردينا، اويانندان جاده دن بير آتلي چيخار، آتلي نين آرديندا بير دانا تازي وارايدى . تازي دوزه لي تولکونون آردينا، آپارير - تهر بير دانا اما مزادايا، تولکو دڙهه :

- اما مزاده جان، عهد اولسون، تازي منده ردا اولسون، غلبير گتير قوز آپار، آرشين گتير بهز آپار، توننگ گتير ياغ آپار، چيخار گوره ڪي، تازي ردا اولوب، گنديب، گلر دڙهه :

- اما مزاداجان من سني اللاديرديم . قارقا دگيلم قوزوم اول، جولادگيلم بهزيم اول، اتليگيم يوخ ياغيم اول .

اما مزادادان چيخار، گوره تازي قيه نين اوستونده دوروبدور، تولکونو گوره نده دوزه لر اونون آردينا، تولکو قاچار گيره راما مزاديا دڙهه : اما مزاداجان، عهد اولسون، تازي مندن ردا اولسون، غلبير گتير قوز آپار، آرشين گتير، بهز آپار، توننگ گتير، ياغ آپار، اما بهو دفعه اما مزادا اونون سوزونه گتيمز، تازي گلر، تولکونو توتسار بوغار، يقدى، ائيشدى، مطلبينه يغتيشدى

۶ - تولکو و قارقا

بير تولکو و بير قارقا قارداشليق اولدولار، تولکو دڙهه : قارقا قارداش، بهو گجه منه قوناقان، بير آز بولماق بيشيريب، توکسدو قيه نين اوستونه، اموزو تئز- تئز ديلين چکدى يقدى، قارقا آج قالدى.

بیرگون ده قارقا تولکونو قوناق اقدیب، بیرآز اوماج آودی، توکدو
 گه وهن اوسته، تولکو گلیدی دیلینی چکه گه وهننن تیکانلاری دیلینه
 باتدی. یغیه بیلمه دی. قارقا تثر- تثر دئمدیگی ایلن اوماجی دؤشوردو.
 بیرگون تولکو دئدی: قارقا قارداش گل من سنه یغده گفتماق
 اؤگره دیم، تولکو بیر طنابین اوجونو باغلار اؤز قیچینه آپارار بیر
 ورکلیکه سورودور، قارقانین تامام قانا دلاری سوورولور، دئیهر: قارقا
 قارداش، یغده گفتمک اؤگره ندین؟ بیر مدت ده آرادان گئدهر، قارقا
 دئیهر: تولکو قارداش گل من ده سنه گؤگده گفتمک اؤگره دیم، طنابین
 بیر اوجونو باغلار اؤز قیچینه، بیر اوجونو دا تولکو قیچینه، گئدهر ها
 چکه یوخاری، دئیهر: تولکو قارداش، دونیا نه قدهر گؤزونه گلیر؟
 دئیهر: بیر غلبیرجک، اوردان طنابی اؤز قیچیندن آچار، تولکو اؤز
 اؤزونه دئیهر، سویا دوشم بوغوللام، یغره دوشم داغیلام، بیر دانا
 آتلی کورکونو سالمیشدی یغره چوره ک یغیردی، گؤره ر بیرزاد گویدن
 گومبولایا- گومبولایا گلیر، تولکو دئیهر: یا کورک اوستو یا سامانلیق.
 آتلی قورخودان آتی مینر گئدهر، تولکو دوز دوشر کورکون اوستوسه،
 کورکو گؤتورور چولانیر، اویاندان دا گؤره ر، قورد گلیر. قورد دئیهر:
 - تولکو قارداش بو کورکو هایاندان آلمیسان؟
 دئیهر: گفتمیشدیم خراسانا، خراساندا آلمیسام.
 دئیهر: گل بو کورکو سات منه
 دئیهر: اؤزومون کورک قییرماق الیمدن گلهر، اون دری دن بیر کورک
 قییرم.

قورد گونده گئدهر اقلیات ایچیندن بیردانا اؤگج گتیره ر، تولکو
 اتینی یغیر، درینی آتار خیره،
 بیرگون قورد دئیهر: تولکو قارداش نئچه دری ده کمین دیر؟ دئیهر:
 ایکی دری ده قالیدیر. نئچه گون گئهر، تولکو بیر گون گؤره ر، بیر
 آتلی گئدیری چيگنینده ده بیر دانا کورک وار، دئیهر:
 - قورد قارداش کورکوو قاییریب گتیریردیم کی، او آتلی الیمدن
 آلدی، قورد دوزه لیر آتلی نین آردینا. آتلی نین دا توفنگی واریدی
 بیر گولله وورار قورد اولر. یغدی، ائیشدی، مطلبینه یغتیشدی.

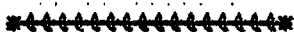
لباس و شره رلر، ببردانا آت و شره رلر، آ پارار، سلیمانخانا دئیهر لبا سی
 گئی، بیلمز گئی، بیرجور- هر جور گئیدیرتی، میندیری آتا، گوتورور گتیر-
 یه، دئیهر شاهلیق ادبین یئرینه گتیر، گوردون سلام و شر بیله سیسنه،
 سلیمانخان سلام و شره، گوره ر پیس آدام دگیل، دئیهر گوره ک غذا یئمگی
 نه جور دور؟

تولکو تا پشیر میشدی بیر تیکه دن علاوه یئمه، بیر تیکه گوتسوره ر
 چکیلر دالی، گوره رلر پیس آدام دگیل، گتیره رلر قلیان چکه، بیرپوک
 دا قلیان چکه، چکیلر دالی، آ پارار لار آیری اوطا قدا یئرین سالارلار،
 گوره رلر یا تماغی نه جور دور؟ یئرینه گول دوشمیشلر، اه وه له نیب گول-
 لری خراب ائده ر، تولکو اوز- اوزونه دئیهر گفدیم گوروم ساغ عمللی
 یا تیبدیر؟ گوره ر خئییر، گفده ر بیر آ ز گول آلیب گتیره ر یزه ر بونون
 یئرینه دئیهر هر وقت گلدیلر قاپینی آچالار، یا واشجا گل گیر یئرینه
 اقله ائیلر- گوره رلر قشنگ یا تیبدیر. بیر دانا گول لردن خراب اولما-
 بیب، تولکو دئیهر: قبله عالم ساغ اولسون بیزیم ده ایشیمیز، گوجوموز
 واردیر، ایستیریک گفده ک قیزه طوی ائده رلر، گتیره رلر، تولکو دوش-
 قبا ما دئیهر: منیم داها ایشیم یوخ دور، منیم ایشیم بویودور قیزی
 آلام. دئیهر تولکو قارداش، باشینا دولانیم، گوزویه دولانیم، من بولاری
 هارایا آ پاریم، دگیرماندان شوای آیری یئریم یوخ- اشو اشیک ده کی
 قاپیره بیلیم، دئیهر بس من قبا قدا گفده رم، اگر توتون چیخدی بیل-
 یا خشیدیر، اگر توتون چیخما دی، بیل هم سنی اولدوره رلر، هم منی، گلر
 گوره رلر حارام باشیندا قیرخ دانا حارامی باشی وار، قیرخ دانا
 قازان دملی پیلوو، حارامی باشیلار تولکونو گوره نده، دئیهرلر، آئی تولکو
 خالا اوغلو هایاندا سان؟ گورسنمیره ن؟ دئیهر من سیزه موشتولوق
 گتیرمیشم. دئیهرلر نه موشتولوقو؟ دئیهر دورون باخین گورون لوک
 دینگه طرفیندن نه قده ر آتلی گلیرلر اولدوره رلر بیله نیزی.

دئیهرلر: نه یه؟ دئیهر والله نه بیلیم؟ حارامی باشیلاری گیره ر
 لر حارام تایا سی نین آستینا، تولکو بیگ کیر بیستی چکه ر، تایا یا اود-
 وورار، سلیمانخان گوره ر توتون قوراندی، خوشحال اولار، گلرلر گوره ر
 لر سلیمانخان دستگاهی شاه دستگاهیندان علاوه دیر، قیرخ دانا قازان
 دملی پیلوو، هر بیر نین اوستونده بیر قوزو لشی، بیر هفتیه جن یئیرلر
 ایچرلر، قونا قلا ر داغیلیب گفده رلر.

بسرگون سلیمان خان طاس - فوطانی قولتوقونا ووروب، حاماما گلەر
 گوره ر تولکو حامام کوچاسیندا یاتیب، اونا خیال اولوبدور، سن له نر
 تونکچی گل بو نجیسیلیقی آپار آت چوله، تولکو دئهر: دگیرمانچی کوپک
 اوغلو من اولموشم مگر؟ خانم پنجره دن باغیردی بوسوزو ائشیتدی، دئیر
 من پادشاه قیزی اولام، گلم دگیرمانچی یا! باشماقلارین وورار قولتو-
 قونا چیخار گئدر، سلیمانخان دئهر تولکو قارداش، باشینا دولاننام
 گئت آروادی قئیتار، دورار گئدر آرواد سوراغینا، دئهر: اوی!
 - نخیرچی کوپک قیزی هارا گئدیره ن؟ آرواد دئهر مگر من نخیرچی
 قیزی یم؟ دئهر: ائله منیم لفظیم بوجوردور، آروادی قئیتارار گتیرر
 یئدی، ایشدی، مطلبینه یئتیشدی.

۸ - حییلی دون

بیردانا قوش وارایدی، گئدر ائشینر- ائشینر، بیردانا چئل
 تاپار، آپارار وئرر، عاماسعلی پانبیق چاپانا، دئهر: بونوچا پکینان،
 چاپماسان چاپاندانگین چیخاررام، او، چاپار، گتیره، دئهر: بابا دادایی
 (جولاه) توخوگونان، توخوماسان توخوندانگینی چیخاررام. اودا توخور،
 گتیره فاطما حاجی (خباط) یاندنا، دئهر: فاطما حاجی بونو توتگو-
 نان (بیچکینن) توتماسان، توتاندانگینی چیخاررام. اودا توتار،
 گلر دئهر: مسه حاجی بونو گئدیرر، گن، گفیدر، مه سن، گئیدیردان -
 گنی حخاررام. اودا گئدیره، گلر دئهر: گلستان حاجی گل آل
 بونون دوکمه سین گچیرتکینن، گچیرتمه سن، گچیردانگین چیخاررام،
 اودا گچیره، اوندان گلر قارقا یانینا، دئهر: قارقا - قارقا
 ححلی دونوما باخ، باخ، دئهر: وئر من ده گئسم، گوروم یاخشیدیر
 کی، گئدیم من ده بیدانا آلام، گئیره اوچار گئدر، قوش آغلیبا -
 آغلیبا گلر ننه سی یانینا، دئهر: ننه قارقا ححلی دونومو گئییدی
 اوچدر، گئدی، دئهر: گئت بیریوک اودون گتیر، اود یاندیراق، گلدی
 اود آپارا دمیر شیشی باساق یانینا تا دونویو چیخار سین وئرسین .
 گئدی او دونو گئدی، قارقا گلر اود آپارا دمیر شیشی باسارلار،
 یانینا. دونو چیخاریب وئرر، یئدی، ایشدی، مطلبینه یئتیشدی.

۹ - قوجا

بیر قوجا وارایدی، آروادینا دئیهر: چۆرهک یاپ گئدیم ایشلمهگه،
 گئدهر گۆره، یولدا بیر قیل یوماقی دوشوبدور، گۆتوره قویارجیبینه
 بیرآز گئدهر گۆره، بیرآز دا قوقازان تۆکولوبدور. اونلاری دایینغار
 تۆکر جیبینه، گئدهر چاتار قیرخ دانا دئوه، گۆره بو دئوزادلار بیت
 لهنیرلر. قوجا دابنا ائده ربیت لهنمگه. قوقازانلاری چیخاریر وؤرار
 داش اوستونه و جیغیللار، دئولر دئیهرلر: قوجانین بیٹی هر بیر
 ائله دیر گۆره، گوجو نه قده ردیر؟ سحر دن به قوجانی دئولر آپاریرلار چۆله
 گورزو ده وئره لر قوجایا بیردانا گؤ گرچین گورزون ایشیقینه گلر
 گورزو بوراخاندا گؤ گرچین قالار آستیندا. آخشام چاغی دئولر گلیب
 دئیهرلر: بیزکی بیرزاد توتا بیلمه دیک سن نه توتوموسان؟

دئیهر: گورزو حاوالا وئردیم بیلمه دیم چرنده دیر، پرنده دیر، فا-
 لیبه، آستیندا، گۆره لر بیردانا گؤ گرچین قالیب، اونو شامدا یخیرلر
 گئنه سحر دن قوجانی گتیره لر چۆله. گئنه گورزون شوقینه بیردانا گؤگر-
 چین گلر، گورزو آتار، گئنه گؤ گرچین قالار آستیندا، او گئجه ده اونو
 شامدا یخیرلر. دئولر گئجه قول وقرار قویارلار قوجانی ائلدورسونلر.
 قوجا ائشیده، گئدهر بیر خندق قازار، اورادا یاتار. بیر داش کئچه یه
 چولار قویار ائوز یئرینه اونلار دا، کئچه نی گورزودن او قدهر دؤگرلر،
 تیکه-تیکه ائده لر. سحر دن گۆره لر قوجا ائلمه ییب. دئیهرلر: قوجا
 بابا یوخودانه گورموسن؟ دئیهر: بیلیرم، دیگیلچکیدى - میگیلچکیدى
 ایکی دانا دوشدو اوستومه. دئیهرلر: آه دده سی یاندى نه گوجلو قوجا
 دیر. گئنه دانلا گئجه قراه قویارلار قوجانی ائلدورسونلر. ائله گئچن
 گئجه کیمی داشی چولار کئچه یه ائوزو گئدهر خندق ده یاتار. دئولر گۆره لر
 قوجا سفده ده اللهم صلی جئویریر. دئیهرلر: قوجا بابا بو گئجه نه گوردون؟
 دئیهر: والله بیلیرم ایکی دانا دیگیلچکیدى - میگیلچکیدى دوشدو
 اوستومه. دئیهرلر قوجا بابا یاخشیلیقی یوخدور بورادا قالان سن گل
 گئتگیلس. دئیهر: بالام من سیزایلن دوز چۆرهک یئمیشم، هارا گئدیم؟
 قوجانی بالاجا دئو گۆتوره گئدهر. قوجا بیردانا سه پر بیز آلار.
 دئو دئیهر: قوجا بابا سنین کی، هئچ گوجون یوخدور. بیر گوجون سال
 گۆرهک نه قده ردیر؟ دئیهر من سیزیلن دوز چۆرهک یئمیشم مگر من گوجوم
 ساللام. سه پر بیزی باسار دئوین بوینوندان. دئیهر: قوجا بابا جان
 گوجون قوربان گوجون چک - گوجون قوربان گوجون چک.

نمایندگان آذربایجان در دوره اول
مجلس شورای ملی

پس از این که فرمان مشروطیت در تاریخ ۱۴ مردادماه ۱۲۸۵ شمسی بر اثر قیام مردم از سوی مظفرالدین شاه قاجار صادر شد، مردم آذربایجان بلاعلاقه و اشتیاق فراوانی شروع به برگزیدن وکلای خود برای نمایندگی مجلس کرده و در نتیجه ۱۲ نفر به این سمت انتخاب شدند. نظر بر این که آذربایجان در به ثمر رسیدن نهضت مشروطیت سهم عمده ای داشته نمایندگان نیز در دوره اول قانون گذاری از پیشگامان این مجلس به شمار می رفتند و همین ها بودند که بعد از رسیدن به تهران و ورود به پارلمان ایران با روشن بینی و قاطعیت گام های مؤثری در راه استقرار آزادی و حاکمیت قانون برداشتند به طوری که محور مجلس به حساب می آمدند. بنا به نوشته صادق مستشارالدوله یکی از نمایندگان آذربایجان در این دوره: "در دوره اول مجلس مرحوم آقا سید عبدالله سببانی که مرد فکور، با عقل و سیاست بود هر وقت مشکلی پیش می آمد بالخاصه در منزل شخصی با چند نفر از وکلای آذربایجان شور می کرد^۱ . هنگام کودتای ضد خلقی محمدعلی شاه روسوفیل نیز که به دست سرهنگ لیا خوف خانه ملت را به توپ بست وکلای آذربایجان یکی از برجسته ترین اعضای خود را تقدیم راه آزادی و حریت کردند. این شهید عالیقدر روحانی مبارز حاج میرزا ابراهیم آقاسبا بود که از شخصیت های بارز و کم نظیر مجلس به شمار می رفت و از روز نخست در شما نمایندگان تندر و قاطع جای گرفت و یکی از دلاوران بود که در برابر نیروی استبداد با شجاعت به مبارزه پرداخته و سرانجام در این راه جان عزیزش را نیز فدا کرد.

دکتر محمد اسماعیل رضوانی درباره وضع آن روز و نحوه انتخابات در آذربایجان می نویسد:

" چون فرمان تاسیس مجلس و نظا مناه انتخابات به تبریز ابلاغ شد با روشن بینی خاصی که در تهران دیده نمی شد به کار پرداختند .

آزادخواهان تهران سعی داشتند با سرعت سروته قضیه را به هم آورند و تا تنور گرم است نان آزادی را بپزند، بنا بر این نه در تدوین نظا مناه انتخابات دقت کردند و نه در تدوین قانون اساسی، حتی در کار انتخابات هد

(۱) صادق مستشارالدوله - یادداشت های تاریخی و اسناد سیاسی ص ۳۹

سرعت بودند دقت، مرحوم یحیی دولت‌آبادی می‌نویسد: "نگارنده غالباً پهلوی دست‌مخبر السلطنه نشسته‌ام، می‌بینم در قبول تعرفه‌ها چندان دقت نمی‌نمایند بر او اعتراض می‌کنم، می‌گویند بهترین است پیش از آن که شاه نفس آخر را بکشد این توپ صدانماید" اما در تبریز چنین نبود و بیداری مردم اجازهٔ این بی‌دقتی‌ها را نمی‌داد^۲.

شادروان طاهرزاده بهزاد نیز دربارهٔ روحیه، سطح آگاهی مردم و احساس مسئولیت نمایندگان آذربایجان در آن دوره می‌نویسد:

"مردم یا بندلیاقت و شایستگی و ملکات فاضله‌کاندیدهای خود بوده و بایمان و وجدان بیدار دنبال اشخاصی می‌گشتند که در تالار شورای ملی از حقوق ملت ایران دفاع کنند می‌خواستند شخصیت‌هایی برای این کار انتخاب بکنند که بخواهند و بتوانند این قطعه زمینی را که ایران نام دارد و از چندین هزار سال پیش از این جزو ارثیه ملت ایران محسوب می‌شود نگهداری بکنند، کاندیدها هم دانستند که تقبل و عهده‌گرفتن نمایندگی در شورای ملی وظیفهٔ بس سنگینی می‌باشد و اگر شایستگی این مقام را در خود نمی‌دیدند از قبول آن خودداری می‌نمودند تا شخصیت‌های برجسته‌تر و آگاه‌تری این جایگاه را اشغال بکنند، شایان توجه است که هم‌نامزدها و هم‌مردم متوجه سنگینی وظیفه بوده و در برابر هم به قرآن مجید سوگند یاد می‌کردند که وظایف خود را انجام بدهند"^۳.

دربارهٔ اسامی نمایندگان، چگونگی روانه‌شدن آنان به تهران و شور و شعف مردم تبریز هنگام بدرقه نمایندگان نشان در تاریخ مشروطه ایران چنین نوشته شده است: "اسامی و کلا: حاج میرزا ابراهیم‌آقا - آقا میرزا فضلعلی آقا مولوی - سید حسن تقی زاده - صادق مستشارالدوله - حاج امام جمعه خوئی - احسن الدوله - هدایت‌الله میرزا - میرزا عبدالرحیم طالبوف - میرهاشم دوه‌چی - حاج محمد آقا حریری - حاج میرزا آقا فرش فروش - شرف الدوله از ۱۲ تن که شمردیم تنها ۹ تن در آذربایجان می‌بودند که می‌بایست روانه گردند، از آنان هم دو تن که حاج امام جمعه خوئی و حاج محمد آقا باشند آماده نشده بودند، آن از خوی نیا مده و این کارهایش انجام نگرفته بود، تنها ۷ تن آماده رفتن بودند و برای راه انداختن آنان روز سه‌شنبه ۱۷ دی ماه برگزیده

(۲) دکتر محمد اسماعیل رضوانی - انقلاب مشروطیت ایران ص ۱۳۸.

(۳) مهندس کریم‌طا هوزاده بهزاد - قیام آذربایجان در انقلاب مشروطیت ایران ص ۳۵

شده که می باید آن را یکی از روزهای بی مانند تبریز شمرد و برای آن که دل بستگی تبریزیان به جنبش و این که چگونه کار را بزرگ می شماردند و از درون دل به پیشرفت آن می کوشیدند دانسته شود می باید داستان را گشاده تیر نویسیم: آن روز مردم با زارها را با زنگ زدند و همگی سر راه نمایندگان انبوه شدند و از درانجمن تا کنار ریل آجی که بی گمان بیشتر از یک چهاربیک فرسخ است کوچه ها را گرفتند، علماء و سران آزادی درانجمن گردآمده بودند و همه اتاق ها و حیاط ها پر شده بود، نمایندگان نخست به اینجا درآمدند، مردم به یک بار از دیدن ایشان آوازها می بلند کردند، در اینجا می بایست "اعتبار - نامه ها" داده شود، نخست میرزا حسین واعظ سخنانی گفت، میرزا فضلعلی آقا و شرف الدوله حیرری نوشته بودند، در باره "دل بستگی خود به کار توده و این که آرزو مند جانفشان می باشند و می روند تا در راه توده بکوشند، دادند آن راه میرزا حسین خواند و مردم همه به یک آواز با نگر آوردند: "بروید درین راه خدا، با جان و مال به پشتیبانی شما خواهیم کوشید".

اعتبار نامه ها داده شد و پس از برخی نمایش ها و بیکره برداشتن هنگام راه افتادن رسید، نمایندگان و علماء و سردستان و مردم همگی پیاده روانه شدند و تا جلومسجد امیرخیز که درشکه ها را در آنجا نگه می داشتند پیاده رفتند، بر سر راه مردم همه شور و خروش می نمودند و شانفشان نشان می دادند، در جلو مسجد امیرخیز منبری نهاده بودند، نمایندگان به روی پله های آن نشستند، شیخ سلیم قرآنی بدست بالای منبر ایستاده و چنین خواست میانه نمایندگان و مردم پیمانی پدید آورد، نخست از سوی مردم، از نمایندگان پیمان گرفت که در آن سفری که می کنند همیشه به پیشرفت کارهای مردم بکوشند و فیروزی و نیرومندی ایران را در اندیشه دارند و نگهداری مشروطه را با یای خود شناسند، سپس روبرو مردم گردانیده چنین گفت: "این مردان ارجمند را که از سوی خود نماینده گردانیده می فرستید و آنان جان به کف گرفته و خود را به خدا سپرده روانه می گردند بگویند که در راه نگهداری از آنان تا چه اندازه آماده خواهید بود که این قرآن میانه شما و آنان دارا باشد؟... با زهم همگی مردم با یک آواز چنین گفتند: با مال و جان تا آخرین قطره خون خود درباری و نگهداری آنان آماده ایم و قرآن را به این گفته خود گواه می گیریم" و چنان با نگر آوردند که توگفتی در سراسر شهر آواز آنان را شنیدند.

پس ز پیمان بندی نمایندگان بدروید گفته و به درشکه ها نشستند و روانه گردیدند، آهنگ جلفا داشتند که از آنجا از راه قفقاز و گیلان به تهران رسند.

در شهرهای قفقاز در همه جا از اینان با شور و شادی پیشواز کردند. در باکو گذشته از ایرانیان که بسیار فراروان می بودند و پیشواز و پذیرائی با شکوهی کردند، حاج زین العابدین تقی اوف مهمانی کرد و پذیرائی شایانی نمود. طالب اوف برای دیدن اینان به باکو آمد و ۸ تن در یکجا پیکره برداشتند. ولی دوباره به ولادی قفقاز بازگشت و نوید داد که از پی آنان آهنگ تهران کند، نویدی که به کار نبست^{۱)}

وکلای آذربایجان با هزاران امید و آرزو برای خدمت به مردم روانه محل خدمت خود شده بودند تا با اراده ای آهنین و عزمی راسخ در برانداختن نظام استبدادی، حایگزین کردن حکومت قانون و استقرار آزادی بکوشند. ابراهیم اوف نیز دنباله ماجرا را چنین نقل می کند :

"نمایندگان تبریز که از طریق باکو عازم تهران بودند، در طی چند روزی که در باکو توقف کردند، با کارگران ایرانی که در معادن نفت و موه سسه های دیگر صنعتی کار می کردند، ملاقات نمودند و آن ها را به اتحاد و مبارزه علیه استبداد فراخواندند. ملا فضلعلی آقا مولوی یکی از نمایندگان تبریز، در مسجد صابونچی خطاب به هزاران کارگر ایرانی چنین اظهار داشت "آذربایجان را ما را به عنوان نماینده به مجلس ملی می فرستند، ما نیز جان برکف می رویم علیه هر مخالفتی مبارزه خواهیم کرد، شما نیز متحد شوید و از ما جانبداری نمائید. شما تنها با اتحاد است که خواهید توانست به هدف خود نائل آئید.

مردم تهران با شکوه هر چه تمامتر از نمایندگان آذربایجان استقبال کردند. در رابطه با این حادثه که هیچانی در تهران به وجود آورده بود، اوراقی در شهر انتشار یافت. حسن حلاج در اثر خود به نام "تاریخ نهضت ایران" در این مورد چنین می نویسد: "شوال ۱۳۲۴ هجری قمری ورود منتخبین آذر - بایجان از نظر تاریخی بی شباهت به ورود وکلای مارسیل (ژاکوبین ها) در انقلاب ۱۷۸۹ میلادی به پاریس نبود. چه همانطور که ژاکوبین ها و ژیروندون ها سبب توسعه انقلاب شدند، همینطور ورود وکلای آذربایجان باعث ازدیاد حرارت مرکزبان شده و دنباله انقلاب آرام را به حدال و خونریزی کشانیدند. و نهضت آزادی و قانون و عدالت خواهی بیش از همه جا در تبریز اثربخشیده بود"^{۲)}.

۱) احمد کسروی - تاریخ مشروطه ایران ص ۱۹۳ تا ۱۹۵

۲) ت. ا. ابراهیموف - تاریخ احزاب سیاسی در ایران ص ۵۷

قبل از ورود وکلای آذربایجان به تهران مجلس شورای ملی با نمایندگان انتخابی تهران کارش را شروع کرده بود ولی بر اثر اعمال زور و کار شکنی های دربار و عمال استبداد زیر فشار شدیدی قرار گرفته بود. لذا پیوستن نمایندگان مردم آذربایجان مجلس را بیش از پیش تقویت و آن ها را از تنگنائی رها کنید. بدین جهت هم مجلس وهم مردم انتظار ورود این انقلابیون را داشتند در این زمینه نیز در تاریخ مشروطه ایران چنین می خوانیم :

"اما در تهران ، امروز شور دیگری می بود ، چنانکه گفتیم امروز نمایندگان هفتگانه به تهران می رسیدند . مردم دسته دسته به پیشوازمی شتافتند و شور و شادی بسیار می نمودند . تهران یکی از روزهای کم مانندی به خود می دید . گذشته از عنوان نمایندگی نام آذربایجان این زمان ارجمنند شمرده می شد . از آن سوی بی پروایی شاه به مجلس و چیرگی هایی که درباریان می نمودند به همه برخورد کرده بود و مردم رسیدن نمایندگان هفتگانه را در این هنگام مایه فیروزی برای مجلس می شماردند . پیشهوران با سران خود تا بیرون دروازه برده ایستاده بودند و چون نمایندگان فرا رسیدند گامی به نام مردم تهران زیر پای آنان سر رسیدند . حاجی صادق نامی از شادمانی یک دیوانگی از خود می نمود و آن اینکه دو پسر نوری خود را همراه آورده بود که زیر پای نمایندگان آذربایجان قربانی خواهم کرد . آقا میرزا فضلعلی چنین گفت : " ما می باید قربانی این نورسان باشیم . از ما گذشته و همه کوشش های ما از بهر اینان است " .

مردم خواستار شدند که همه نمایندگان در یک جا نشیمن گیرند که کار دید آسان باشد ، حاج محمد اسماعیل همراه به خانه خود خواند ولی فرصت دید بسیار کم بود^۱

نمایندگان آذربایجان بعد از ورود به تهران و آغاز کار نمایندگی قدم های بس موثری در به ثمر رساندن نهال آزادی برداشتند که شرح تک تک آن ها در این مقال امکان پذیر نیست ، برای اطلاع بیشتر باید به کتابهای نوشته شده درباره نهضت مشروطیت مراجعه کرد . ولی برای روشن شدن مطلب و اینکه پیوستن این مردان تاریخی به مجلس شورای ملی چه تغییرات و تحولاتی به وجود آورده بود و این برگزیدگان سرزمین قهرمانان چه گام های سرنوشت

(۱) احمد کسروی - تاریخ مشروطه ایران - ص ۲۱۷ - ۲۱۶

سازی در دوره اول مجلس شورای ملی برداشته اند یادآوری نمونه‌ای از اقدام‌های انقلابی و تاریخی آنان ضروری است.

از جمله شاهکارهای وکلای آذربایجان در نخستین دوره پارلمان تاریخ ایران محبور کردن محمدعلی شاه قاجار به صدور فرمانی بود که طبق آن فرمان رژیم ایران مشروطه اعلام می‌شد. در صورتی که پیش از صدور چنین فرمانی با این که مجلس برپا شده بود ولی درباریان مستبد هنوز هم رژیم ایران را مشروطه نمی‌دانستند. دکتر محمد اسماعیل رضوانی می‌نویسد:

" نمایندگان آذربایجان به محض ورود به تهران به دیدن مشیرالدوله صدراعظم رفتند و گفتند فرمانی که شاه به ملت داده است مشروطه است یا غیر آن؟ صدراعظم از پاسخ به این سؤال سرباز زد. مستشارالدوله ایستادگی کرد و گفت ما باید بدانیم مشروطه هستیم یا نه؟ مشیرالدوله سرانجام گفت نه. دولت به شما یک مجلس برای وضع قوانین داده است - مستشارالدوله گفت: پس دولت آب در گوش ما کرده است.

این نمایندگان بیدار دل حق داشتند چنین سؤالی بکنند. اگر خوا - ننده گرامی دقت کرده باشد، متوجه شده است که با این همه سروصداها و انقلاب‌ها هنوز سخنی از مشروطه در میان نیست، در کلیه فرمان‌هایی که تا کنون صادر شده و در تمام سخنرانیهای رسمی و غیررسمی که تا کنون ایراد گردیده کلمه مشروطیت به کار نرفته است. مردم در آغاز کار عزل مسیو نوزار را می‌خواستند سپس قدمی جلوتر نهاده تقاضای تاسیس عدالتخانه نمودند، در آخر کار که دولتیان را به زانو درآوردند خواهان تاسیس دارالشوری و پارلمان شورای ملی شدند، در حالی که مجلس شورای ملی معنایی محدودتر از معنای مشروطیت داشت و نمایندگان تبریزی خواستند رژیم مشروطیت را به معنای واقعی در کشور روان گردانند.

باری مستشارالدوله پس از آن که پاسخ صدراعظم را شنید، برخاسته گفت پس ما برویم و فریبکاری دولت را به گوش موکلین خود که در تلگرافخانه جمعند برسانیم. مشیرالدوله وحشت زده شد و به نمایندگان تبریز گفت خشمگین نشوید آنچه می‌خواهید بنویسید تا فردا به نظر شاه برسانم. نمایندگان خواسته‌های خود را به شرح ذیل نوشتند:

۱- شخص‌های بی‌وفایی را بدستخطی برای اسکات عامه صادر نمایند که دولت ایران مشروطه‌تامه است.

۸ - عدد وزرای مسئول فعلا از ۸ عدد متجاوز نیست و هرگاه بعد از تشکیل یک وزارتخانه لازم گردد به امضای مجلس تشکیل داده خواهد شد.

۳ - از این به بعد از خارجه وزیر نباید معین و مقرر شود.

۴ - در هر ولایت و ایالات به اطلاع مجلس شورای ملی انجمن محلی برقرار باشد.

۵ - وزرای افتخاری ابدان نباید باشند، یعنی اسم وزارت به جز بر ۸ وزیر مسئول در دایره دولت نباید برده شود.

۶ - عزل مسیو نوز و مسیو پریم و توقیف لاورس رئیس گمرکخانه تبریز فوری لازم است.

۷ - عزل شاعرالملک.

عجب اینکه این تقاضاها به ابتکار خود نمایندگان تبریز از دولتی نشده، اینها همه خواسته‌های مردم تبریز بود که اجرای آن را از نمایندگان خود می‌خواستند.

شاه عزل مسیو نوز را پذیرفت اما متاسفانه به پذیرفتن مشروطیت و تاسیس انجمن‌های ایالتی و ولایتی تن در نداد، سایر تقاضاها اهمیتی نداشت. مردم تهران و تبریز چون بر حقیقت کار واقف شدند و با شاه را با مشروطیت مخالف یافتند با ردیگر سر به شورش برداشتند. در تبریز نیز با زارها بسته شد و مردم در تلگرافخانه و اطراف آن جمع شدند. سرانجام محمد علی شاه در برابر فشار مردم تهران و تبریز قدرت مقاومت را از دست داده فرمان ذیل را صادر کرد:

جناب اشرف صدراعظم: سابق هم دستخط فرموده بودیم که نیات مقدسه ما در توجه به اجرای اصول قوانین اساسی که امضای آن را خودمان از شاهنشاهی مرحوم نادرالله برهان گرفتیم پیش از آنست که ملت بتوانند تصور کنند و این بدیهی است از همان روز که فرمان شاهنشاهی مبرور نادرالله برهان شرف صدور یافت و امر به تاسیس مجلس شورای ملی شد دولت ایران در عداد دول مشروطه صاحب کنسلیت و سیون به شما رمی آید، منتهی ملاحظه ای که دولت داشته این بوده است که قوانین لازم برای انتظام وزارتخانه‌ها و دوایر حکومتی و مجالس بلدی مطابق شرع محمدی صلی الله علیه و آله نوشته آن وقت به موقع اجرا گذارده شود. عین این دستخط ما را برای جنابان مستطابان حجج اسلام سلمهم الله تعالی و مجلس شورای ملی ابلاغ نمائید. ۲۷ ذیحجه ۱۳۲۷

به این صورت به همت نمایندگان بیدار دل تبریز آخرین گام در راه تکمیل رژیم مشروطیت برداشته شد و در حقیقت از تاریخ ۲۷ ذیحجه ۱۳۲۷ است

که ایران صاحب حکومت مشروطه گردید و اگر فرمان ۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۴
فرمان مشروطیت تلقی شده و ما هم در این کتاب آن را به فرمان مشروطیت
تعبیر کرده ایم، یک نوع مسامحه ای است که انجام یافته و یا یک اغمازی است
که صورت گرفته است^۱

در آغاز گفتار از زنده یاد حاج میرزا ابراهیم آقاصبا نامی برده شد،
چون این شخصیت عالیقدر و شهید راه حریت بعد از فداکاری های زیاد خان
عزیزش را در راه این ملت و برای خوشبخت زیستن نسل های آینده در طبق
اخلاص نثار فرزندانش کرده است ولی متأسفانه تاکنون گمنام مانده و به
قول نویسنده^۲ کتاب (آذربایجان آذربایجان) :

" این مرد که سرسلسله شهدای دوره انقلاب مشروطه محسوب می شود شایسته
این همه فراموشی نیست " لازم است که مقاله را با مختصر شرح حال آن روانشاد
به پایان بریم تا شاید با یاد کردن نام آن بزرگان و تجلیل از خاطره فرا-
موش نشدنیشان دینی از دیون مانیر نسبت به آن پدران ایثارگر ممان
ادا شود :

میرزا ابراهیم فرزندی حاج شیخ علی که یکی از روحانیون روشنفکرو
مرجع تقلید تبریز بود، پسر حاج محمد امین در سال ۱۲۹۳ ه.ق در شهر تبریز
پا به عرصه هستی نهاد. پایه تحصیلاتش در زادگاه خویش گذاشته شد و پس از
چندی علاوه بر علوم دینی در علوم جدید از قبیل طب، فیزیک و شیمی مها-
رتی کسب نموده و کتابی در مورد شیمی از ترکی به فارسی ترجمه کرد. این
مرد کاردان درنگین تراشی، ساخت رنگ اخبار و بعضی از صنایع ظریفه
تخصص داشته و همچنین در سواری و تیراندازی از همگنان گوی سبقت می ربود.
علاوه بر این در نظم و نثر فارسی و عربی نیز استعداد درخور توجهی از خود نشان
داده و " اسیر " تخلص می کرده است. و به خاطر همین ابراز لیاقت ها بود که
در دوران نهضت مشروطه مدیریت " انجمن غیرت " که میرزا ابراهیم خان
منشی زاده از اعضای مفید آن انجمن بود به عهده وی گذاشته شد.

در سال ۱۳۲۴ ه.ق که فرمان مشروطیت (حق حاکمیت ملی) از طرف مظفر
الدین شاه قاجار سلطان بی قدرت خوش نیت صادر شد میرزا ابراهیم به سابقه
فهم و دانش و نظریه کوشش هائی که در حد خود در گرفتن مشروطه میزول داشته بود
به نمایندگی مردم تبریز در دوره نخست مجلس شورای ملی انتخاب گردید ...

(۱) دکتر محمد اسماعیل رضوانی - پیشین ص ۱۴۴ - ۱۳۹

در سال ۱۳۲۶ ه.ق که محمدعلی شاه بیگانه پرست مجلس شورای ملی را که با هزاران شوروا میدبرپا شده بود هدف توپ های تزاری قرار داده و بگنرو ببندهای دل بخواهی و کشت و کشتارهای فجیعانه شروع گردید، گویا میرزا ابراهیم جزو کسانی بوده که شاه با اصرار و پافشاری دستگیری آنان را می خواسته است. میرزا ابراهیم که راهی جزم تواری شدن نداشته است، به همراه هی عده ای از نمایندگان و دو قطب داوره، انقلاب ایران "سید محمد طباطبائی و "سید عبده بهبهانی" به پارک "میرزا محسن خان امین الدوله" (پسر میرزا علی خان امین الدوله) پناه می برند تا چاره ای اندیشند، اما ظاهراً امین الدوله خوش غیرت با زدن تلفنی به قزاقخانه از بد حادثه به پناه آمدگانش رالو می دهد، به هر حال در گرما گرم این ترس و سرگردانی بود که ناگهان در پارک را می کوبند و همین که گشوده می شود، دسته، انبوهی از سرباز و نوکر و جلودار و مردم او باش به درون می ریزند و با هیاهو و اشتلم روبه سوی پناهندگان می آورند، کسانی که تفنگ یا ششلول همراه داشته شلیک می نمایند تا از نهیب جمعیت بکا هندولی آن قوم جرابه یک با ربر سر آقایان طباطبائی، بهبهانی و امام جمعه، خوشی هجوم آورده و شروع به کتک کاری می کنند و ایشان را آن قدر می زنند که دستار از سرشان فرو افتاده و لباس هایشان تکه پاره می شود، یکی از این رو سیلی یا مشت یا قنداق تفنگ می زده و آن یکی فرصت نداشته از آن رومشت یا سیلی می خوابا نیده است، در همه این آسیب ها تنها سخنی که از زبان اینان به ویژه سید محمد طباطبائی بیرون آمده جمله (لا اله الا الله) بوده است و بس. پس از آن که از زدن سیرمی شوند، به کندن ریش ها می پردازند، دسته دسته موها را می کنند و درمی اندازند. در این میان کسانی راهم با شوشکه یا ابزار دیگری زخمی ساخته و خون از سر و گردنشان روان می سازند. در این هنگامه قهرمان داستان ما میرزا ابراهیم به ستوه می آید و با خشم و غضب به مزدوران امر می کند که تا از پارک بیرون روند، ولی هنوز کلامش تمام نشده بود که مهاجمین به طرف وی شلیک می کنند و آن پیکره، شجاعت و جانبازی را نقش بر زمین می سازند و او دردم جان می سپارد و به قولی چون او تفنگ در دست داشته، قزاقان در آغاز آمدن نخست او را کشته اند.

میرزا ابراهیم آقاصبا با وصفی که گذشت در سال ۱۳۲۶ ه.ق جان در سر آزادی ایران و ایرانی گذاشت و وی را پس از غسل و کفن در گورستان "سر قبر آقا" به خاک سپردند. (گویا جسد وی را محمدعلی صفوت با هزاران

مکافات از مزدوران گرفته بود) خبرگشته شدن وی را چند ماه از ما در مصیبت دیده‌اش پنهان داشته و حتی گاهی از سوی او نامه‌ای جعل کرده و پیش ما درش می‌خوانند. تا روزی که میرزا حسین واعظ در مسجد "میرزا مهدی قاری" در اثنای وعظ خود غافل از اینکه ما در فقیدنا میرده در پس پرده نشسته و گوش می‌دهد از نامردی و دورویی مرتجعان نکوهش و ازگشته شدن آن فقید تاسف می‌کند، یک دفعه از میان پردگیان صدای آن بانوبلند می‌شود که "ای وای او غلوم ای وای" و آن گاه از ناله و فریاد آن بیچاره ما در محشری برپا می‌گردد. پس از فتح تهران (۱۳۲۷ ه. ق) آزاد می‌خواهان با تجلیل بسیار جسد وی را از آنجا در آورده و در گورستان "سرچشمه" به خاک می‌سپارند و در موقع احداث خیابانهای تهران به "ابن بابویه" حمل می‌کنند و در آنجا دفن می‌کنند^۱

دربین اسامی نمایندگان نام میرهاشم ده‌وه‌چی نیز دیده می‌شود. این شخص که از عاقلان سرسپرده دربار بود و برای خفه کردن آزادی توطئه‌های زیادی کرده و در برابر احرار موانع بسیاری ایجاد نمود، در باره علت انتخاب شدنش صادق مستشارالدوله چنین می‌نویسد:

"در رشت شنیده شد که پس از حرکت ما از تبریز وکلای انجمن ملی محض استخلاص خود از حرکات مستبدانه سیدهاشم که خود را سر حلقه حکومت کهنه مایشافی نموده بود به صلاحدید علمائی که ظاهراً موافق و باطنا مخالف مشروطیت بودند مشارالیه را به عنوان نماینده دوازدهم چایاری به تهران فرستادند. از رشت به تبریز نوشتیم که این انتخاب موجب توهین ماست، اگر نقض نشود همگی رسماً استعفا خواهیم کرد. این پروتست منطقی تاثیر عاجل بخشید و سیدهاشم بدون این که با ما ملاقات نماید فردای ورود ما علی‌الصباح طرف تبریز حرکت کرد"^۲.

(۱) مهدی اکبری حامد - آذربایجان آذربایجان ص ۶۹ - ۶۴

(۲) صادق مستشارالدوله - پیشین - ص ۲۶

کتاب مقایسه اللغتين. تالیف دکتر جواد هیئت از چاپ خارج شد

در این کتاب زبانهای فارسی و ترکی بطور مقایسه‌ای بررسی شده و ضمن توضیح ویژگیهای زبان ترکی و مقایسه آنها با فارسی غنای ترکی بطور اختصار شرح داده شده است.

در آخر کتاب فهرست ۱۷۵۰ لغت ترکی آذری داده شده که برای آنها لغت مستقلی در فارسی نیست. ناچار در اغلب این موارد لغات عربی و یا کلمات مرکب بکار رفته است و تعداد قابل توجهی هم لغات ترکی عیناً و یا با دگرگونیهای کمابیش در شکل تلفظ آنها در فارسی بکار می‌رود.

تشکر

در دو ماه گذشته نامه‌های تبریک و تهنیت زیادی بمناسبت انتخاب اینجانب به عضویت آکادمی جراحی پاریس به دفتر مجله «وارلیق» رسیده که بعضی از آنها برای آدریس فرستاده هم نمی‌باشد. بدینوسیله از لطف و محبت یکایک دوستان و خوانندگان گرامی تشکر و سپاسگزاری نموده و توفیق و سلامت آنانرا از درگاه ایزد متعال خواستارم.

دکتر جواد هیئت

توجه

۱ - از مشترکین محترم تقاضا دارد وجه آبونمان یکساله (یکهزار ریال) را در نزدیکترین شعبه هریک از بانکها بحساب شماره ۲۱۶۳ بانک ملی ایران (شعبه داریوش خیابان بهار) واریز و رسید آنرا بضمیمه نشانی خود بآدرس مجله ارسال نمایند تا در ارسال مجله برای آنها وقفه‌ای روی ندهد.

۲- شماره‌های گذشته مجله وارلیق را می‌توانید از دفتر مجله تهیه نمایید.

۳- جلد اول تاریخ ادبیات آذربایجان از قرن ۱۳ تا آخر قرن ۱۹ میلادی تحت عنوان «آذربایجان ادبیات تاریخیه بیرباخیش» از چاپ خارج شد همشهریه‌های علاقمند میتوانند از انتشارات فرزانه و یا انتشارات دنیا مقابل دانشگاه خریداری و یا با پرداخت ۳۰۰ ریال توسط آدرس بانکی مجله ارسال رسید آن بدفتر مجله یک جلد از این کتاب را تهیه نمایند.

۴- آذربایجان ادبیات تاریخی نین ۲۰- نجی عصر فصلینی یازماقلا مشغول اولدو. غوموز اوچون بو عصرده کی یوردوموز آذربایجانین شاعرو یازوچیلاری نین ترجمه‌ی حال و اثر لرینه احتیاجیمیز واردیر. بوتون شاعرو یازوچی و آنادیلی ادبیاتیله مار اقلانان همشهریلر- یمیزدن بو بارهده بیزه یاردیمچی اولماقلا رینی و اؤز ترجمه‌ی حال و اثر لریندن نمونه لرله برابر آنایدیقلا ری دیگر شاعر لریمیزین ده ترجمه‌ی حال و اثر لریندن نمونه لرگو ندرمه لرینی خواهش ائدیریک «وارلیق».

وارلیق

مجله ماهانه فرهنگی، ادبی و هنری

(به زبانهای فارسی و ترکی)

تحت نظر هیئت تحریریه

صاحب امتیاز و مدیر: دکتر جواد هیئت

محل اداره: تهران، خیابان ولی عصر، کوچه پیدی شماره ۱۷

تلفن } ۶۳۵۱۱۷
} ۷۶۱۸۳۶

چاپ کاویان - میدان بهارستان

قیمت ۱۵۰ ریال